

**UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET**

Jelena V. Ćuković

**KULTURNI IDENTITETI IZMEĐU NAUKE,
POLITIKE I BIROKRATIJE**

Antropološka analiza zaštite manjinskog nematerijalnog
kulturnog nasleđa u Uneskovom sistemu u Republici Srbiji,
na primeru AP Vojvodine

doktorska disertacija

Beograd, 2019.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY**

Jelena V. Ćuković

**CULTURAL IDENTITIES BETWEEN
SCIENCE, POLITICS, AND
BUREAUCRACY**

Anthropological analysis of protection of intangible cultural heritage of minority groups in UNESCO system in the Republic of Serbia. An Example of AP of Vojvodina

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2019.

Mentori:

dr Miloš Milenković
red. prof. Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

dr Marija Brujić
van. prof. Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Članovi komisije:

dr Danijel Sinani
red. prof. Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

dr Marko Pišev
van. prof. Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

dr Danijela Velimirović
doc. na Filozofskom fakultetu u Beogradu

dr Mladen Stajić
doc. na Filozofskom fakultetu u Beogradu

dr Marko Milenković
naučni saradnik Instituta društvenih nauka

Datum odbrane: _____ 2019. godine.

Zahvaljujem svom mentoru, profesoru Milošu Milenkoviću na svesnom i nesvesnom uticaju na moj rad, na sva tri nivoa studija. Hvala mu na kritici i bodrenju, posvećenom vremenu i ukazanom poverenju. Hvala mojim mentorkama Ljiljani Gavrilović i Mariji Brujić. Hvala profesoru Ivanu Kovačeviću na praktičnim savetima i motivisanju. Hvala svim profesorima koji su me svojom primerom inspirisali da završim započeto. Hvala kolegamicama i kolegama sa Instituta i Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

Najveće hvala Ani, Nini, Katarini, Davoru i mojoj Mariji!

KULTURNI IDENTITETI IZMEĐU NAUKE, POLITIKE I BIROKRATIJE
Antropološka analiza zaštite manjinskog nematerijalnog kulturnog nasleđa u
Uneskovom sistemu u Republici Srbiji, na primeru AP Vojvodine

Sažetak

Osnovni istraživački problem obrađen u ovoj disertaciji ima dva aspekta - teorijski i praktični. Na teorijskom planu, disertacija se uključuje u tekuću debatu o odnosu antropologije i studija nasleđa prema konceptu i praktičnoj primeni zaštite kulturnog nasleđa, posebno nematerijalnog, u Uneskovom modelu. Na praktičnom planu, disertacija razmatra da li je moguće primeniti antropološke i srodne koncepte identiteta i kulture pri izradi inkluzivnih registara nematerijalnog kulturnog nasleđa, na primeru Vojvodine. Problem proizilazi iz trenutne situacije u Republici Srbiji u kontekstu očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa, posmatrane kroz primer Nacionalnog registra. Većina elemenata koji su tamo popisani reprezentuju identitet većinskog stanovništva države. Doktorska teza, mahom preko pojmova kulturni identitet i nematerijalno kulturno nasleđe, za cilj ima da suoči naučnu, političku i birokratsku perspektivu kulturne stvarnosti, odnosno sagledavanje konteksta, uzroka (društvenih i teorijskih) i posledica delovanja iz tih perspektiva. Istraživanje je rađeno na teritoriji Vojvodine, sa manjinskim stanovništvom. Cilj rada je da ukrsti tri diskursa – politički, birokratski i naučni - koji su stvoreni oko pojma kulturnog identiteta i na taj način preispita relevantnost naučnog (antropološkog i etnološkog znanja) u reprezentaciji manjinskog stanovništva u Okviru Uneskovog sistema zaštite.

Ključne reči: manjine, nematerijalno kulturno nasleđe, Unesko, kulturni identitet, država

Naučna oblast: etnologija i antropologija

Uža naučna oblast: etnologija i antropologija

UDK broj:

CULTURAL IDENTITIES BETWEEN SCIENCE, POLITICS, AND BUREAUCRACY

Anthropological analysis of protection of intangible cultural heritage
of minority groups in UNESCO system in the Republic of Serbia. An
Example of AP of Vojvodina

Abstract

The basic research problem addressed in this dissertation has two aspects - theoretical and practical. In theoretical terms, the dissertation is embodied in the current debate on the relation of anthropology and heritage studies to the concept and practical application of the protection of cultural heritage, especially the intangible, in Unesco's model. In practical terms, the dissertation considers whether it is possible to apply anthropological and related concepts of identity and culture in the development of inclusive registers of intangible cultural heritage, on the example of Vojvodina, a province in the Republic of Serbia. The problem arises from the current situation in the Republic of Serbia in the context of the preservation of the intangible cultural heritage, observed through the example of the National Register. Most of the elements listed there represent the identity of the majority population of the state. The thesis, mostly through the concepts of cultural identity and intangible cultural heritage, aims to confront the scientific, political and bureaucratic perspective of cultural reality, that is, to examine the context, the causes (social and theoretical) and the consequences of the action from these perspectives. The research was carried out on the territory of Vojvodina, with minority populations. The aim of this paper is to cross three discourses - political, bureaucratic and scientific - that are created around the notion of cultural identity, and in this way reconsider the relevance of scientific (anthropological and ethnological knowledge) in the representation of the minority population in the framework of the UNESCO protection system.

Key words: minorities, intangible cultural heritage, Unesco, cultural identity, state

Scientific area: ethnology and anthropology

Narrow scientific field: ethnology and anthropology

UDC number

Sadržaj:

Sažetak	5
Abstract	6
I Uvod	9
II Teorijsko-metodološki okvir istraživanja	18
II 1. Unesko i nematerijalno kulturno nasleđe	19
II 2. Kulturno nasleđe iz antropološke perspektive	31
II 3. Unesko i Savet Evrope	50
II 4. Manjinske grupe, definicija, kontekstualizacija i pravni okviri	68
II 5. Kulturni identitet.....	81
II 6. Metodologija istraživanja.....	92
III Rezultati istraživanja, etnografska građa	97
III 1. a) Kratki istorijat Vojvodine.....	97
III 1. b) Statistike i organizacija moderne Vojvodine.....	108
III 2. Etnografski materijal.....	113
III 2. a) Identitet kao resurs.....	115
III 3. b) Identitet kao sudbina.....	124
IV Analiza i interpretacija građe	136
IV 1. Razlika između Nacionalnog registra i Inkluzivnog registra nematerijalnog kulturnog nasleđa	140
IV 2. Da li je i zašto potreban Inkluzivni registar NKN?.....	150
IV 3. Interpretacija etnografskih podataka.....	164
IV 4. Primer instrumentalizacije elemenata NKN u rešavanju identitetskih konflikata	172
IV 5. Unesko, država, nosioci nasleđa i antropolog.....	183
V Zaključak	193
Izvori:.....	214
Biografija autora	222
Izjava o autorstvu.....	223

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorske disertacije.....	224
Izjava o korišćenju	225

I Uvod

Uspostavljanje Nacionalnog registra nematerijalnog kulturnog nasleđa Srbije je važan deo ratifikacije Uneskovke Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva iz 2003. godine, i glavno sredstvo u sistemu zaštite ovih elementa. Istraživački problem ove disertacije tiče se (ne)mogućnosti izrade inkluzivnog, odnosno registra nematerijalnog kulturnog nasleđa Republike Srbije zasnovanog na interkulturalnim politikama. Preko kulturnih identiteta, koji se posredno štite i legitimišu kroz sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa, cilj rada je da suoči naučnu, političku i birokratsku perspektivu kulturne stvarnosti. To znači, da su sagledani konteksti, uzroci (društveni i teorijski) i posledice delovanja iz tih perspektiva. Istraživanje je rađeno na teritoriji Vojvodine, sa manjinskim stanovništvom, kroz narative ispitanika prikupljenih prilikom etnografskog istraživanja. Rad, ultimativno, preispituje relevantnost naučnog (antropološkog i etnološkog znanja) u reprezentaciji manjinskog stanovništva u okviru Uneskovog sistema zaštite.

Veliki je broj uticajnih studija koje se bave konceptom kulturnog identiteta¹ u okviru etnologije i antropologije. Ovaj pojam je važan za disciplinu kao predmet istraživanja i sredstvo za analizu kako kaže Feron (1999). Opšte definicije ovog pojma uvek se smatraju nepotpunim, stoga je identitet, kao i, uostalom, neki drugi koncepti u ovoj disciplini i društvenim naukama uopšte, definisan u okviru konteksta, za potrebe istraživanja i pisanja specifičnih studija (Kuper 1999, 474). Ovaj koncept je u humanistici istraživan i objašnjavan kao fokus istraživanja ali je takođe i jedan od glavnih analitičkih pojmova, preko kojih se objašnjavaju drugi koncepti i fenomeni (Feron 1999, 3).

Interesovanje za kulturni identitet, izvan antropologije (i drugih naučnih disciplina), moguće je pronaći i kod institucija koje se bave kulturnim menadžmentom i to je ovde označeno kao birokratski domen. Globalna institucija Unesko u svojim konvencijama definiše nematerijalno, to jest kulturno nasleđe uopšte kroz naglašavanje

---

¹ Videti na primer: Taylor (1989), Sokefeld (1999), Shweder i Bourne (1984), Morris (1994), Meijl (2010), Linger (2005), Hall (1996).

da je ono jedan od glavnih konstituenata individualnih i kolektivnih identiteta.² Štaviše, Uneskovo nastojanje da se zaštiti nasleđe objašnjeno je upravo kao nastojanje da se zaštite kulturni identiteti³. Negovanje kulturnih identiteta u Unesku smatra se osnovnim garantom ljudskog dostojanstva (Donders 2008, 433).

Uneskov sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa sveta, osmišljen je tako da se najveća moć akumulira na nivou država članica, to jest država potpisnica Konvencije o nematerijalnom kulturnom nasleđu čovečanstva iz 2003. godine (Aykan 2014). To jest, borbu protiv efekata globalizacije koji narušavaju kulturni diverzitet sveta, treba voditi na svim frontovima, tako što će države potpisnice svaka na svojoj teritoriji, aktivno identifikovati i popisivati kulturne osobenosti njihovog stanovništva i ulagati u njihovo očuvanje i održanje. Takav rad Uneska od početka je inspirisao složenu polemiku u okviru antropologije i srodnih disciplina o inherentno diskriminatornom i strukturalno destimulisućem karakteru sistema zaštite, koji državama daje moć da potencijalno isključe nasleđe manjina, migranata ili građana kojima etnokonfesionalni identiteti nisu primarni (Milenković 2016, 77). Uzimajući to u obzir, konkretan istraživački problem ove disertacije, koji je uočen i u teorijskoj literaturi i muzejskoj i administrativnoj praksi jeste problem (ne)mogućnosti izrade inkluzivnih i interkulturalnih registara nematerijalnog kulturnog nasleđa. Ono što je ostalo neistraženo jesu konteksti, uzroci (i društveni i teorijski), kao i posledice te (ne)mogućnosti.

Ključno je da nematerijalno kulturno nasleđe može da se posmatra kao polje preseka jedne globalne institucije, državne politike i jedne naučne discipline, jer je način na koji je Unesko definisao ovaj pojam u svojoj *Konvenciji o nematerijalnim kulturnom nasleđu iz 2003. godine* gotovo identičan načinu definisanja važnog predmeta istraživanja antropologije i etnologije. Nematerijalno kulturno nasleđe (načelno: verovanja, znanja, kulturne prakse i običaji) ima veliki značaj za konstruisanje kulturnih

---

² “Ovakvo nematerijalno kulturno nasleđe, koje se prenosi s generacije na generaciju, zajednice i grupe iznova stvaraju, u zavisnosti od njihovog okruženja, njihove interakcije sa prirodom i njihove istorije, pružajući im osećaj identiteta“ iz Zakona o potvrđivanju Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva, član 2.

³ To je opšta formulacija koja se pojavljuje u gotovo svim konvencijama vezanim za nasleđe i kulturu, ali je najintenzivnije poređenje nasleđa i identiteta, to jest njihovo izjednačavanje, izvršeno na projektu i u nizu seminara objašnjenim na sledećoj stranici:
<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/videos/heritage-is-identity-dont-steal-it/>

identiteta. Uneskov sistem očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa sveta podrazumeva detektovanje, interpretiranje, beleženje i zaštitu elemenata koji zadovoljavaju unapred zadate kriterijume te institucije i ta praksa je izazvala pažnju mnogih stručnjaka za kulturu. Niz autora odgovorio je na delovanje Uneska u ovom polju⁴, otvorivši svojim kritikama mnoga pitanja vezana za teorijsku i praktičnu stranu upravljanja nematerijalnim kulturnim nasleđem. To su pitanja vezana za identitet, autentičnost, svetski kulturni diverzitet, multikulturalizam, kulturne osobenosti, birokratski rad u polju kulture, politiku identiteta i druge pojmove i njihove odnose.

Dosadašnja istraživanja u polju nematerijalnog kulturnog nasleđa, mogu se svesti na nekoliko suštinskih zaključaka:

Deskriptivni kulturni relativizam, a ne univerzalizam, doktrinarno je upotrebljen i usađen u politiku biranja elemenata za Uneskovu Listu elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa.⁵

Nematerijalno kulturno nasleđe, kao jezgro ili nosilac kolektivnih etnokonfesionalnih identiteta je i socio-kulturni konstrukt koji je podložan interpretativnoj manipulaciji.⁶

Sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa Uneska daje državama moć da selektuju elemente kulturnog nasleđa pred istraživanje, zaštitu i očuvanje. Time im takođe daje moć da isključe nasleđe manjina, migranata ili građana kojima etnokonfesionalni identiteti nisu primarni.⁷

Doktorska disertacija tematski se priključuje ovim istraživanjima, objedinjujući teorijske probleme i terensko istraživanje vezano za zaštitu nematerijalnog kulturnog nasleđa u sistemu Uneska, države i nacionalnih manjina iz perspektive etnologije/antropologije, s ciljem da pruži i naučni i društveni doprinos. To se namerava postići preispitivanjem uloge antropologa, gde se zapravo predlaže da istraživač „preuzime deo moći“ od političkih i birokratskih struktura i uključi se, u smislu usmeravanja društvenih procesa na osnovu naučnih saznanja, u osmišljavanje tog sistema u korist legitimnih nosilaca kulturne osobenosti (ne samo na nacionalnom nivou, već i na regionalnom nivou, na nivou manjinskih grupa i dr.).

---

⁴Videti na primer: Eriksen (2001), Nielsen (2011), Keough (2011), Stoczkowski (2009), Deacon (2004), Adams (2005).

⁵ Videti npr. (Eriksen (2006), (2009), Nielsen (2011), Gavrilović(2011).

⁶ Ovde videti Labadi (2013), Lixinski (2011), Janette (2011), Milenković (2013b) (2014).

⁷ Na primer Aykan (2014), Milenković (2016).

U disertaciji se polazi od pretpostavke da je sistem očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa koji je osmislio Unesko moguće prilagoditi teorijski ali i praktično, tako da u sredinama koje su izrazito kulturno heterogene, kao što je slučaj s Vojvodinom, sve vrste kulturnih identiteta (koji to žele) budu pojednako zastupljene u listama i registrima, procesima identifikacije, prijave i što je najvažnije – da njihovi nosioci budu uključeni u interpretaciju elemenata kulturnog nasleđa. Drugi deo teze odnosi se na pretpostavku da etnolozi i antropolozi imaju važnu ulogu u tom procesu oglašavanja različitih kulturnih identiteta, kao i u kontroli upotrebe istih od strane političkih aktera i to upravo kroz datu Uneskovu birokratsku strukturu predviđenu da zaštiti diverzitet kulturna u svetu.

Kao konkretan primer za primenu Uneskovog okvira, koristi se Autonomna pokrajina Vojvodina, kao kulturno heterogena sredina u kojoj se multikulturalnosti već izvesno vreme daje prioritet kao poželjnom stanju međuetničkih odnosa.⁸ Kao politički ideal, multikulturalizam znači „podjednake mogućnosti praćene kulturnom raznolikošću, u atmosferi uzajamne tolerancije... kombinacija priznavanja kulturne raznolikosti i mera kojima se obezbeđuje jednakost u društvu predstavlja suštinsku odliku multikulturalizma” (Majnhof i Triandafilidu 2008, 14). Budući da se u okviru multikulturene politike postavlja pitanje identiteta i njegovog priznavanja, instrumentalizacija identiteta, odnosno politika identiteta i multikulturalizam (Milenković 2014, Semprini 1999) predstavlja pokretač kulturnog života nacionalnih manjina godinama unazad, postavlja se pitanje segregativnih posledica i interkulturene promene na prostoru Vojvodine. Na tom tragu, a u vezi s Milenkovićevim (2013) argumentom o neophodnosti dubljeg uključivanja srpske etnološko-antropološke zajednice u sistem zaštite nezavisno od tipičnog “disciplinarnog gađenja” prema esencijalizaciji identiteta, doktorskim istraživanjem želim da ispitam kolika je bila uspešnost dosadašnjih projekata multikulturene politike u ovom smislu, kao i da predložim konkretnu praksu prevođenja nalaza naučnih istraživanja u domen primene. U tom smislu, pojedinačno će biti ispitane mogućnosti za a) inkluzivno, nasuprot etnički uglavnom isključivom i b) interkulturalno, nasuprot multikulturalno-segregativnom

---

⁸ Uzimimo za primer jedan od najvećih projekata Pokrajinske vlade „Afirmacija multikulturalizma i tolerancije“, iz 2005. Godine, koji je pokrenuo niz aktivnosti i manjih projekata koji su za cilj imali zbližavanje zajednica u Vojvodini i međusobno kulturno uvažavanje.

remodelovanju mreže zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa u Republici Srbiji pod okriljem Uneska.

Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa iz 2003. godine, koja je jedan od glavnih izvora za izučavanje osnovnog predmeta istraživanja u disertaciji, ima ciljeve okrenute prema očuvanju, poštovanju i podizanju svesti u vezi sa nematerijalnim kulturnim nasleđem, ali i obezbeđivanju podrške i sredstava za realizovanje ovakve zaštite⁹. Stoga je od potencijalno velike važnosti za one kulturne prakse kojima nedostaju sredstva za održavanje. Pored toga ima i simboličko-politički značaj, i globalnu važnost.

Nematerijalno kulturno nasleđe u Konvenciji je definisano na sledeći način:

"Nematerijalno kulturno nasleđe" označava prakse, prikaze, izraze, znanja, veštine, kao i instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore koji su s njima povezani – koje zajednice, grupe i, u pojedinim slučajevima, pojedinci, prepoznaju kao deo svog kulturnog nasleđa. Ovakvo nematerijalno kulturno nasleđe, koje se prenosi s generacije na generaciju, zajednice i grupe iznova stvaraju, u zavisnosti od njihovog okruženja, njihove interakcije sa prirodom i njihove istorije, pružajući im osećaj identiteta i kontinuiteta, i na taj način promovišući poštovanje prema kulturnoj raznolikosti i ljudskoj kreativnosti. Za potrebe ove Konvencije, jedino će se uzimati u obzir ono nematerijalno kulturno nasleđe koje je u skladu sa važećim međunarodnim pravnim instrumentima iz oblasti ljudskih prava, kao i sa potrebom uzajamnog poštovanja zajednica, grupa i pojedinaca, ali i održivog razvoja.¹⁰

„Ovakvo nematerijalno kulturno nasleđe“ takođe je i predmet proučavanja antropologije i etnologije od kada su nastale, uz odsustvo restriktivnog kriterijuma koji definicija zadaje na kraju. Selekcija elemenata po kriterijumu ljudskih prava i demokratije u kritici discipline povlači pitanja kulturnog relativizma i evrocentričnosti. Očekivano bi bilo da se Uneskova lista, ali i ceo koncept očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa, koje je selektivno a bazira se na evrocentričnim kriterijumima, problematizuje kroz postavke kulturnog relativizma, zato što podržava univerzalizam. Međutim, većina kritika koju su izneli autori koji su se bavili koncepcijom kulture kakvu koristi Unesko zaključuju da je kulturni relativizam doktrinarno upotrebljen i usađen u

---

⁹ Član 3, Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva.

¹⁰ Isto <http://www.kultura.gov.rs>

politiku biranja elemenata za Uneskovu Listu elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa koja je takođe uspostavljena Konvencijom iz 2003. godine (Eriksen 2009, 127). Kritike se takođe odnose na to da postoji previše insistiranja na kulturnim (u praksi više etničkim) različitostima, malo upućivanja na tačke preseka nematerijalnog kulturnog nasleđa više država, pa samim tim može se dodatno problematizovati to što je predlaganje elemenata koji treba da se zaštite postalo, u skladu sa prirodom državne politike, nacionalno pitanje. Ne treba zanemariti ni tendenciju ovog sistema da egzotizuje stvarnost, to jest da se opis elementa ne podudara sa stvarnim manifestovanjem, funkcijom i upotrebom u okviru zajednice. O svim tim aspektima biće detaljno reči u teorijskom ali i analitičko – interpretativnom delu rada.

Kada se dodatno uzme u obzir značajna uloga kulturnih identiteta u političkim sukobljavanjima, i borbama za vidljivost i prava u modernom svetu jasno je da, bez obrzira na eventualnu akademsku „ispošćenost“ pojma, potrebno preispitati opet, pored političke i birokratske, i naučnu ulogu u menadžmentu nematerijalnog kulturnog nasleđa.

Uz ideju da je nemoguće braniti i održavati kulturnu varijabilnost¹¹, Eriksen (2006) sažima veliki broj argumenata protiv uzimanja učešća u takvim praksama. Međutim, preispitujući postojeću argumentaciju, ovaj rad će problematizovati pitanje korišćenja Uneskovog institucionalnog okvira za postizanje boljih međukulturnih odnosa onda kada je potrebno pronaći tačke kulturno-identitetskog preseka, imajući u vidu da upravo insistiranje na kulturnoj različitosti i dovodi do sukobljavanja interesa. Još šire, prava na kulturno vlasništvo (materijalno i simboličko) i prava na interpretaciju prošlosti, treba da budu istaknuta i u okviru multikulturnih područja kao što je Vojvodina, i daju glas svima, kako bi diverzitet postao u najgorem slučaju skup samoinicijativnih esencijalizacija. Promišljanje na ovu temu je posebno važno, imajući u vidu da je Republika Srbija ratifikovala Konvenciju 2010. godine, da ima svoj Nacionalni registar elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa i da aktivno radi na promociji sopstvenog nasleđa u skladu s Uneskovim odredbama.

Prvi deo rada posvećen je kontekstualizaciji glavnih koncepata koje su korišćene u ispitivanju osnovne teze doktorskog rada. To su pre svega Unesko, Uneskov koncept kulture, Uneskov sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa, kulturno

---

¹¹ Uneskov sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa trebalo bi da primarno čuva kulturni diverzitet sveta, dok pritom insistira na zajedničkim, deljenim vrednostima.

nasleđe (većinom nematerijalno), globalizacija, heritološka paradigma u antropologiji, kulturni identitet, država, manjine i kulturne politike. U ovom prvom teorijsko-metodološkom delu rada, razmotraju se i razlike i sličnosti u Uneskovoju, i koncepciji kulture koju ima Savet Evrope. To je važno za razumevanje položaja Vojvodine, koja je pozicionirana tako, da je i u teritorijalnom i simboličkom smislu „pogođena“ kulturnim politikama obe organizacije.

Na kraju prvog, posebno potpoglavlje biće posvećeno metodološkom okviru istraživanja, u opšte teorijskom i konkretnom smislu. Istraživanje je izvršeno u periodu od 2015. do 2019. godine i pokrilo je desetine naselja u Vojvodini. Informanti su mahom pripadnici manjinskih grupa (odnosno oni koji se tako osećaju), oformljenih na etničkom, nacionalno, konfesionalnom ali i mnogim drugim osnovama. Etnografski materijal podeljen je naknadno u dve grupe, radi adekvatnije sistematizacije na deo prikupljen intervjuima sa pojedincima koji su aktivni u reprezentaciji svoje zajednice na institucionalnim nivoima, i koji su upoznati sa sistemom zaštite NKN, i na deo prikupljen u razgovoru sa onima koji to nisu.

Drugi deo, kao mesto za iznošenje podataka do kojih se došlo istraživanjem, podeljen je u dva dela. Prvi čini kratku istoriju Vojvodine, i statistike koje su relevantne za istraživanje, a drugi se sastoji od podataka sa terenskog istraživanja i delova transkripata iz intervju sa ispitanicima.

Vojvodina, kao multikulturno područje, plodno je tle za istraživanje konstrukcije identiteta na osnovu elemenata nematerijalne kulture u nasleđu manjinskih zajednica, kao i posledica multikulturne politike, koja je pod izvesnim pritiskom evropskih institucija bila primenjivana kao rešenje eventualnih kulturno-nacionalnih sukoba i garant uvažavanja prava pripadnika nacionalnih manjina. Na osnovu prethodnih istraživanja i pregleda literature pokazuje se da se upravo na preseku konceptualnih pojmova iz domena sociokulturne antropologije, kao što su globalizacija i reaktivna priroda ponovnog jačanja nacionalizma, rehabilitacija kulturnog relativizma i na njemu zasnovanog kulturnog fundamentalizma, birokratizacija kulture i etatizacija javnog života, politika identiteta i njegova javna instrumentalizacija, „kraj multikulturalizma“, nalazi ključ za razumevanje načina i razloga u vezi sa upravljanjem nematerijalnim kulturnim nasleđem.

Najvažniji konceptualni problem u Uneskovom sistemu zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa leži u naglašenoj vezi između nematerijalnog kulturnog nasleđa i etničkog i nacionalnog identiteta, koji u ovom slučaju stoji u teritorijalnom kontekstu zemalja potpisnica (Milenković 2013b, Aykan 2014, 2). Dakle odabir i interpretacija elemenata koji se biraju za zaštitu prema Konvenciji stavljeni su u nadležnost države, time joj dajući nadležnost nad čitavom teritorijom na kojoj žive i nacionalne manjine, starosedelačke i imigrantske grupe sa svojim kulturnim osobenostima. Ovaj problem je, na primeru građe, obrađen u trećem delu.

Poslednji deo rada je posvećen preispitivanju teorijskih koncepata i debata iz perspektive prikupljene građe. Ovo poglavlje je nakon teorijskih i metodoloških analiza posebno okrenuto težnji ka odgovoru da li istraživači kulture mogu i treba da uzmu u svoje ruke interpretacije nematerijalnih kulturnih elemenata, kako bi sprečili ono što bi naučnom analizom bilo procenjeno kao zloupotreba. interpretativnog prostora koje po svojoj prirodi ostavljaju koncept kulture i identiteta u okvirima birokratije i politike. U tom smislu, biće neophodno da se promisli definicija zloupotrebe, kao i akteri u definisanju pojma zloupotrebe. Značajan deo analitičko- interpretivnog poglavlja kreiran je u formi debate sa dva značajna rada Miloša Milenkovića, koji je prvi predstavio koncept inkulzivnog registra, odnosno iskazao mogućnost da se sadašnji Nacionalni registar nematerijalnog kulturnog nasleđa učini inkluzivnijim. Njegove teze iznete u knjizi i članku (Milenković 2016, 2019) biće polemički tumačene u svetlu mojih nalaza.

Cilj rada je da ponudi odgovor na pitanje da li je u Republici Srbiji, a u AP Vojvodini posebno, moguće prilagoditi Uneskov koncept i razvijati sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa tako da on u inkluzivnom maniru obuhvati elemente NKN manjinskih zajednica, kao i kakvu ulogu u tom sistemu mogu imati (ili i treba da imaju) etnologija i antropologija. Pored obimne literature na ovu temu, korišćeni su i rezultati terenskog istraživanja u opštinama širom Vojvodine, kao i izvori koji su dostupni u vezi sa svakodnevnim životom manjinskih zajednica ali i njihovim specijalnim kolektivnim aktivnostima.

Narativi ispitanika vezani za njihov identitet, svakodnevicu. odnos sa drugima dali su dragoceni uvid u organizaciju života u Vojvodini, i pokazali da je inicijalna teza o potrebi promene nacionalnog registra s pravom postavljena.

Način na koji su odgovori informanta sistematizovani, na one koji se bave menadžmentom kulturnog nasleđa i na one koji nisu u tom sistemu, pomogao je i otvaranju važnog pitanja – uloge antropologa i etnologa u procesu zaštite manjinskog nematerijalnog kulturnog nasleđa.

U završnom delu sumiram rezultate istraživanja i njihov odnos sa polaznom tezom i otvaram nova pitanja i problemske teme vezane za identitet i kulturno nasleđe i važnost njihovog očuvanja u heterogenim kulturnim sredinama. U ovom delu preispitujem i rad antropologa i etnologa u svetlu argumenta nauke kao objektivnog tumača sveta ili kao sredstva za unapređivanje kvaliteta života.

II Teorijsko-metodološki okvir istraživanja

U ovom delu rada izloženi su osnovni teorijski okviri koji se koriste za analizu podataka i u razmatranju problema kulturnih identiteta, kulturnog nasleđa i manjinskih grupa. Najpre je obrađen deo koji će objasniti Uneskovu perspektivu i približiti osnovne postulate ove organizacije kada je u pitanju rad sa kulturnim nasleđem i odnos prema kulturi uopšte, posredstvom uvida u najvažnije konvencije i preporuke. Pored toga, ovaj deo sadrži podatke o samoj organizaciji koji su od važnosti za razumevanje politike ove institucije, odnosno njenih ciljeva.

Potom je sa birokratskog pažnja preusmerena na naučni diskurs, odnosno, pružen je pogled na kulturno nasleđe iz antropološke i etnološke perspektive. To je učinjeno kroz prikaz relevantne literature i inkorporiranje drugih važnih zaključaka mnogih studija koje su se poslednjih decenija bavile heritologijom time predstavljajući stanje proučavanosti problematike kulturnog nasleđa u disciplini. Izneti su pozitivni i negativni stavovi u vezi sa heritologijom, koji su sučeljeni na kraju potpoglavlja.

Sledeća važna tema za teorijsku postavku rada je pojam manjinske grupe, te istorijat definisanja, kao i pravni okviri za njihov status koji postoje unutar Republike Srbije. Takođe, manjinske grupe i njihova reprezentacija kontekstualizovani su u okvire Uneskove zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa.

Neizbežan pojam za teorijsko objašnjenje i kontekstualizaciju, jeste kulturni identitet i u posebnom potpoglavlju predstavljen je istorijski razvoj pojma, moderna i politička upotreba i tretman pojma u okviru antropologije i etnologije.

Poslednje poglavlje u teorijsko-metodološkom delu posvećeno je kratkom osvrtu na metodološke probleme discipline, kao i objašnjenje kroz koje istraživačke tehnike je istraživanje realizovano, i zašto je to bilo najpogodnije.

II 1. Unesko i nematerijalno kulturno nasleđe

Unesko (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija) je globalna međunarodna organizacija, sa sedištem u Parizu, koja svoj rad deklarativno usmerava ka uspostavljanju mira u svetu. Poznat je moto kojim se ova organizacija rukovodi, i koji je deo njenog konstitutivnog dokumenta „Budući da se rat stvara u umovima muškaraca i žena, u umovima muškaraca i žena se mora postaviti odbrana mira“¹². Određivanje *odbrane mira* za cilj, u trenutku kada je ovaj dokument stvaran, 1945. godine (16. novembra) bilo je sredstvo za vraćanje stabilnosti i dostojanstva žrtvama rata. Rat je učinio da postoje generacije lišene osnovnih ljudskih prava (pravo na život i ličnu sigurnost, slobodno kretanje) koja se u ovo vreme taksativno definišu, a posledično i kulturnog i identitetskog integriteta, obrazovanja, nauke i umetnosti. Sve to, Unesko je preuzeo na sebe, da vrati i razvije kroz demokratiju i vladavinu prava.

Kultura, prema iskazima iz preambule Ustava Uneska, od početka je shvaćena kao sistem značenja, verovanja i praksi koje grupe ljudi razvijaju drugačije, na drugačijim osnovama i prema drugačijim vrednostima.¹³ Nepoznavanje i nepoštovanje tuđih načina življenja, isticanje razlika – to su činioci koji pokreću konflikte.¹⁴ Od samog početka Unesko razvija komplikovanu ideologiju poštovanja kulturno relativnih istina o svetu kroz univerzalističku doktrinu individualne ljudske istovetnosti u potrebama i dužnostima. Sada, kada smo decenijama daleko od ovih ratova svedočimo različitim revitalizacijama ksenofobičnih i rasističkih struja mišljenja, ali i aktivnosti, koje su, iako manjeg obima, ništa manje brutalne (Baumgartl & Favell 1995, Anthias 1997, Xypolia 2016, Flemmen & Savage 2017).

Svojim konvencijama, deklaracijama, preporukama i drugim regulativnim dokumentima, Unesko je tokom vremena stvorio poseban koncept kulture. Uneskova politika rada je u skladu takvom koncepcijom kulture i, čini se, isto tako komplikovana.

---

¹² Originalni citat „Since wars begin in the minds of men and women, it is in the minds of men and women that the defences of peace must be constructed.“, nalazi se u preambuli Ustava. http://www.unesco.org/education/pdf/UNESCO_E.PDF

¹³ Isto.

¹⁴ Takođe iz preambule.

Praktično, Uneskov rad u polju kulturnog nasleđa odnosi se na identifikovanje, interpretaciju, beleženje i zaštitu elemenata različitih kultura širom sveta. Iz antropološke perspektive, brojne su kontradiktornosti i nejasnoće u Uneskovom načinu rada.¹⁵ Postoje mnogi primeri elemenata kulturnog nasleđa svetskih kultura koji ne mogu biti prepoznati u Uneskovom programu, onako kako ih antropologija prepoznaje – kao vrednu kulturnu specifičnost, dok drugi mogu biti neopravdano promovisani u takvu vrstu nasleđa, s određenim ciljem (Ćuković 2019).

Na sajtu Uneska postoji arhiva svih dokumenata koje je ova organizacija usvojila od svog nastanka. Inicijative ministara evropskih zemalja, koji su još tokom rata razmišljali o tome kako da obnove obrazovne sisteme posleratne Evrope, doprinele su uspostavljanju ove agencije Ujedinjenih nacija, i predstavljaju zalog da se u budućnosti neće voditi ovakvi ratovi.¹⁶ Među Uneskovim elektronskim resursima¹⁷ dostupne su sve konvencije, preporuke i deklaracije ove organizacije. Ustav koji je nastao pri osnivanju izdvojen je kao najvažniji dokument, a ostali su podeljeni po temama: obrazovanje, prirodne nauke, društvene nauke, kultura i komunikacija. U regulativama koje se tiču kulture navedena su 34 dokumenta, donesena u periodu od 1948. godine do danas. U narednom delu rada istaći ću one dokumente za koje mislim da su najvažnijij za nematerijalno kulturno nasleđe.

Pravo na kulturu prvi put se spominje u dokumentu Ujedinjenih nacija. UN je bezbednosna organizacija, verovatno najpoznatija na svetu, kojoj je na izvestan način prethodila Liga naroda, oformljena nakon Prvog svetskog rata. Pokušaj Lige naroda, kako smatra Mlako (2015) da bude posrednik koji će usklađivati rad svih međunarodnih organizacija nije bio uspešan. Nakon prvih ratnih akcija Drugog svetskog rata, od 1939. godine, Liga naroda je prestala sa radom. Velika svetska tragedija koja je trajala od 1939. do 1945. godine ukazivala je na neminovnost stvaranja univerzalne međunarodne organizacije bez nedostataka u radu koje je imala Liga naroda i sa podrškom koju ona nije uživala. Nova organizacija trebalo je da radi na udruživanju napora za podsticaj ekonomske, socijalne i kulturne međudržavne saradnje (Mlako 2015, 17).

Napori da se oformi univerzalni akt o ljudskim pravima, dolazi između ostalog iz potrebe da ratovi na identitetskim osnovama budu sprečeni i da se uspostavi globalna

---

¹⁵ Videti za početak: Eriksen (2001), Nilsen (2011), Koh (2011).

¹⁶ Parafrazirani navod je sa stranice: www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history

¹⁷ Adresa na kojoj se mogu pogledati: <https://whc.unesco.org/en/documents/>

kontrola. UN je organizacija sačinjena od 193 člana, od kojih 51 država koja je potpisala i ratifikovala Povelju Organizacije u skladu sa članom 110, te su članovi osnivači, a ostatak novoprimiteljne članice, to jest države primljene u OUN u skladu sa članom 4 Povelje, prema kojem:

- novoprimiteljni član mora biti država;
- novoprimiteljna država mora biti miroljubiva;
- novi član mora da prihvati obaveze koje proističu iz Povelje OUN (Malko 2015, 22)

Normativno, globalnu kontrolu trebalo bi da vrše sve države zajedno, ali je jasno postojanje hijerarhija moći gde pozicija odlučuje koliko će neka država imati učešća u održavanju mirovnog poretka prema standardima organizacije. U tom smislu, organizacija je ideološki u kontradikciji sa samom sobom, s jedne strane, ideja o suverenim, jednakim članicama u svojoj gotovo anarhičnoj postavci, protivni se praktičnom centralizovanom sistemu Ujedinjenih nacija (Waltz 1979, 88). Posledično, *mir postaje diktat* (Moris 2013), odnosno ostvaruje se kroz programe Ujedinjenih nacija, kroz obrazovanje, kulturu i, ponekad silu. Sa jedne strane to je možda kontraintuitivno ili čak licemerno, sa druge strane to je recept instrumentalizacije organizacija i birokratskih okvira moći koje one uspostavljaju.

Unesko je osnovan u vreme repozicioniranja nauke, iz tačke u kojoj igra ulogu važnog sredstva u pobedi u tačku gde služi da obnovi ono što se u sukobu razruši (Zimmern 2010, 218). Nakon rata, svet zaista jeste bio razrušen na globalnom nivou, a naročito u pogledu ljudskih odnosa. I zato nije začuđujuće da je Uneskov stav prema globalizaciji ambivalentan, i prelazi, po potrebi, iz domena univerzalizma u domen kulturnog relativizma, iz anarhičnog i egalitarnog u centralizovano i autoritativno. U Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija iz 1948. godine, pominje se pravo svakog pojedinca i kolektiva na materijalne i nematerijalne sadržaje kulture, tačnije jedno od osnovnih ljudskih prava postaje pravo na učešće u kulturnom životu zajednice.¹⁸

Pre nego što je ikad iskorišćen pojam *kulturno nasleđe* u izdvojenom dokumentu, koristio se termin *kulturno dobro* (*cultural property*). Na primer, u Konvenciji iz 1954. godine, koja se tiče zaštite ovih dobara u oružanim sukobima. Ovaj

---

¹⁸ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima dostupna je na sajtu Ujedinjenih nacija – <http://www.un.org/en/documents/udhr/>, deo koji je naveden u tekstu nalazi se u članu 27.

dokument je pod *kulturnim nasleđem* podrazumevao pokretna i nepokretna materijalna dobra neke porodice ili manje zajednice, koja postoje generacijama i treba da se prenesu narednim.¹⁹ Preporukom iz 1964. godine reguliše se jasna nadležnost nad kulturnim dobrima, odnosno nasleđem kao materijalnim korpusom. Ta nadležnost poverena je državi, čime je uspostavljen teritorijalni princip kulturne podele, po kojem nasleđe pripada onoj državi na čijoj se teritoriji nalazi.²⁰

Konvencija iz 1972. godine, koju je pratila i jedna preporuka koja se tiče implementacije ove konvencije na nacionalnom nivou, prvi put u naslovu sadrži pojam kulturnog nasleđa, a dokumenti sadrže i njegove nedvosmisleno određene definicije. Radi se o *Konvenciji o zaštiti svetskog kulturnog i prirodnog nasleđa*. Za potrebe ove konvencije, kulturno nasleđe je opet definisano materijalnom pojavnošću. Konvencija je stavljena u službu uspostavljanja mera zaštita za monumentalne građevine i različite lokalitete od značaja za neku kulturu, odnosno državu.²¹

Prekretnica u shvatanju kulturnog nasleđa kao isključivo materijalnog i shvatanja koje ravnopravno uključuje i nematerijalne elemente kulture u taj termin, jeste *Preporuka o očuvanju tradicionalne kulture i folklor*a iz 1989. godine. Folklor je u ovom dokumentu definisan kao „skup stvaralaštva zasnovanog na tradiciji kulturne zajednice, izraženog od strane pojedinca ili grupe i prepoznatog kao ogledajućeg u očekivanjima zajednice tako da odražava kulturni i društveni identitet.“²² Pod ovim se podrazumevaju „standardi i vrednosti, preneseni u formu govora, književnosti, muzike, igre (plesa), igara, mitologije, rituala, običaja, rukotvorina, arhitekture i drugih umetnosti.“²³

Od tada počinju Uneskovke kampanje posvećene nematerijalnoj kulturi, odnosno podiznju svesti o važnosti zaštite ovog dela kulturnog nasleđa. Označavanje elemenata NKN jedne zajednice kao krucijalnog markera kulturnog identiteta, značilo je potrebu da se oni zaštite u okviru Uneskovich dokumenata, što će se započeti već pomenutom i

---

¹⁹ Convention 1954: *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, The Hague: UNESCO.

²⁰ Recommendation 1964: *Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property*, Paris, UNESCO;

²¹ Convention 1972: *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Paris: UNESCO.

²² Recommendation 1989: *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*, Paris: UNESCO.

²³ Recommendation 1989: *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*, Paris: UNESCO.

najvažnijom Konvencijom iz 2003. godine. Međutim, važno je napomenuti, da je ovoj konvenciji hronološki prethodio još jedan dokument, koji govori o promeni kursa u ciljevima i politici ove globalne organizacije, a to je *Univerzalna konvencija o kulturnom diverzitetu iz 2001. godine*.²⁴ Ova Konvencija je imala za cilj da postavi očuvanje svetske kulturne raznolikosti visoko na listu prioriteta Uneska, da čvršće postavi pravo na kulturu u osnovna prava pojedinca, kao i da promovise kulturno specifični održivi razvoj. To je trenutak u kojem je, na nivou ispoljavanja politike, Unesko potvrdio svoje okretanje od univerzalističkih osnova i okrenuo se svojevrsnom relativističkom poimanju nasleđa čovečanstva.

Najzad, nematerijalno kulturno nasleđe, dobilo je dokument koji će pokrenuti masovnu zainteresovanost za ovaj koncept širom sveta u akademskoj sferi i široj javnosti. Ciljevi ovog dokumenta okrenuti su očuvanju, poštovanju i podizanju svesti u vezi sa nematerijalnim kulturnim nasleđem, ali i obezbeđivanju podrške i sredstava za realizovanje ovakve zaštite.²⁵ Evo kako je nematerijalno kulturno nasleđe definisano:

„Nematerijalno kulturno nasleđe“ označava prakse, prikaze, izraze, znanja, veštine, kao i instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore koji su s njima povezani – koje zajednice, grupe i, u pojedinim slučajevima, pojedinci, prepoznaju kao deo svog kulturnog nasleđa. Ovakvo nematerijalno kulturno nasleđe, koje se prenosi s generacije na generaciju, zajednice i grupe iznova stvaraju, u zavisnosti od njihovog okruženja, njihove interakcije sa prirodom i njihove istorije, pružajući im osećaj identiteta i kontinuiteta, i na taj način promovišući poštovanje prema kulturnoj raznolikosti i ljudskoj kreativnosti. Za potrebe ove Konvencije, jedino će se uzimati u obzir ono nematerijalno kulturno nasleđe koje je u skladu sa važećim međunarodnim pravnim instrumentima iz oblasti ljudskih prava, kao i sa potrebom uzajamnog poštovanja zajednica, grupa i pojedinaca, ali i održivog razvoja.²⁶

Kako je čitav deo Konvencije posvećen definisanju ovog, takoreći „novog pojma“, definicija se naknadno dopunjuje naročitim oblastima ispoljavanja nematerijalnog kulturnog nasleđa, a to su: usmene tradicije i izrazi, uključujući i jezik, zatim izvođačke umetnosti, društveni običaji, rituali, svečani događaji, znanja i običaji

---

²⁴ Convention 2001: *Universal Declaration on Cultural Diversity*, Paris: UNESCO.

²⁵ Convention 2003: *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO

²⁶ Korišćen prevod *Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa* na srpski jezik u *Zakonu o potvrđivanju konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa* objavljenog u „Službenom glasniku Republike Srbije – Međunarodni ugovori“.

koji se tiču prirode i svemira, veštine vezane za tradicionalne zanate. Očuvanje se definiše kao uspostavljanje mera koje nastoje da obezbede upotrebljivost nematerijalnog dela kulture, a to su prakse identifikacije, dokumentacije, istraživanja, očuvanja, zaštite, promocije, vrednovanja, prenošenja, posebno kroz formalno i neformalno obrazovanje, kao i revitalizaciju različitih aspekata takvog nasleđa.²⁷

Konvencijom se uspostavljaju i određena tela koja će zapravo činiti taj sistem nasleđa o kojem se govori u radu. Unesko postavlja Generalnu skupštinu za vrhovni nadležni organ koji zaseda svake dve godine. Zatim se osniva i Međuvladin komitet za očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa, čiji broj članova zavisi od broja država ugovornica. U delu Konvencije koji govori o izboru i mandatu država članica Komiteta napominje se da predstavnici moraju biti kvalifikovani u oblasti nematerijalnog kulturnog nasleđa. Funkcija Komiteta je mnogostruka, ali je, u načelu, potrebno da promoviše ciljeve Konvencije, da daje savete i preporuke koje se tiču praksi preporučenih Konvencijom, da priprema i podnosi predloge plana korišćenja Fonda, da pronalazi načine da uveća svoja sredstva i slično. Upravo je Komitet zadužen da ispita zahteve država potpisnica i sprovede mere zaštite po uspostavljenim kriterijumima. Već je rečeno da su u Komitetu stručnjaci za nematerijalno kulturno nasleđe, ali treba reći da oni imaju pravo da na svoje sastanke pozovu i javna i privatna tela, kao i fizička lica sa „priznatim sposobnostima u različitim oblastima nematerijalnog kulturnog nasleđa“ da bi se konsultovali sa njima. Članovima Komiteta je čak omogućeno da akredituju organizacije i učine ih savetodavnim, po kriterijumima koji sami ustanove.²⁸

Konvencijom je posebno regulisano uspostavljanje državnog sistema zaštite, u dva poglavlja kojima se očuvanje nematerijalnog kulturnog prepušta državama potpisnicama pojedinačno, uz preporuke kojih se ne moraju u potpunosti pridržavati. To, pre svega, podrazumeva sastavljanje popisa elemenata NKN-a na državnom nivou, koji sadrži potrebne informacije o svakom elementu, kao i da se usvoji opšta politika vrednovanja funkcije ovog koncepta, da postoji kompetentno telo na državnoj teritoriji i da se obrazuje, podigne svest i podigne kapacitet u oblasti očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa. Na međunarodnom nivou, očuvanje se garantuje uspostavljanjem Reprezentativne liste nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva. Ovu listu ustanovljava upravo Komitet, koji je redovno ažurira i objavljuje, sa ciljem „da osigura

---

²⁷ Član 3. Konvencije iz 2003. godine.

²⁸ Član 5.

bolju vidljivost nematerijalnog kulturnog nasleđa, podigne svest o njegovom značaju kao i ohrabri dijalog uz poštovanje kulturne raznolikosti.“²⁹

Osnivaju, najzad, i Fond Uneska, iz kojeg se finansiraju aktivnosti povezane sa zaštitom NKN-a, a koji je odvojen od drugih Uneskovich fondova. Sredstva fonda čine pre svega prilozi država potpisnica (svaka država potpisnica prihvatila je da najmanje svake dve godine uplati prilog, koji je izračunat po jedinstvenoj procentnoj stopi koja važi za sve strane potpisnice), sredstva koja određuje Generalna konferencija Uneska, prilozi, pokloni i legati koje mogu dati druge države, različite organizacije i programi, javna ili privatna tela, fizička lica, zatim kamate na sredstva fonda, sredstva dobijena prikupljanjem prihoda, finansijska dobit od manifestacija priređenih u korist fonda i drugi načini koje odredi Komitet, koji takođe odlučuje o upotrebi i raspodeli sredstava.

Tvorci Konvencije po ugledu na praksu zaštite materijalnog dobra čovečanstva, žele da sakupe pojedinačne elemente nematerijalne kulture i naprave svojevrsan popis takvih osobenosti. Smatraju da bolju vidljivost nematerijalnog kulturnog nasleđa, podizanje svesti o njegovom značaju, ohrabrivanje dijaloga uz poštovanje kulturne raznolikosti, mogu da osiguraju ustanovljavanjem Reprezentativne liste nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva, obavezavši se da će je redovno ažurirati i objavljivati. Takođe, ustanovljava se i Lista zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa kojem je neophodna hitna zaštita, u koju se upisuju elementi kojima je, prema kriterijumima Generalne skupštine, urgentno potrebna zaštita jer im pretil nestanak ili promena. Unesko dodatno definiše kriterijume selekcije i zaštite elemenata NKN, kao onih koji doprinose razvoju i promociji sredine iz koje dolaze, kao i da se na njima adekvatno može prikazati valjan način zaštite tako što će u toj aktivnosti animirati i angažovati širu zajednicu.³⁰ Da bi se neki element upisao na Listu elemenata NKN kojima je neophodna hitna zaštita, njihov opstanak mora biti veoma ugrožen, a moraju se i pokazati što šire inicijative zajednice da se on zaštiti.³¹ Ovde se organizacija ograđuje od odgovornosti zaštite onog nasleđa koje pripada zajednici koja nije zainteresovana za njegovo očuvanje, što je od velike važnosti za kreiranje finalnog argumenta ovog rada.

Unesko svoju regulativu menja i dopunjuje kroz praksu, vršeći odabir elemenata za Listu jednom godišnje, sprovodeći projekte u cilju zaštite tih elemenata, prikupljajući

---

²⁹ Član 16.

³⁰ Parafraziran navod sa linka: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=173>

³¹ Na linku: <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00174>

novac kroz radionice, izložbe i razne druge događaje. U analitičko-interpretativnom delu rada izloženo je kako izgleda sistem zaštite i mehanizam prijave u Republici Srbiji.

Unesko je svojom Konvecijom označio globalizacijske tokove kao najveću pretnju svetskom kulturnom diverzitetu. S željom da tu svetsku raznolikost kakva bi bila skrojena po kriterijumima vladavine prava i demokratskim načelima, deklaracije o ljudskim pravima i održivog razvoja zajednice i država kojoj pripada, Unesko je razvio sistem koji, šireći se svakom godinom sve više, jača svoju od početka globalnu karakteristiku, ne nalazeći više toliko smisla u univerzalnosti, koja je poput institucionalnog oca Uneska - Ujedinjenih nacija bila glavna vrednost još od osnivanja.

Pored pravnih i regulatornih akata, Unesko objavljuje različite zbornike saopštenja sa konferencija i temate radova koje pišu pravници, ekonomisti, političari diplomate, arheolozi, antropolozi, istoričari umetnosti i autori iz drugih disciplina koji se pronalaze u zadatim temama. Iako na samom početku publikacija postoje napomene da autori čiji su radovi objavljeni u njoj sami snose odgovornost za sadržaj svog dela, i da Unesko kao izdavač ne treba da bude povezan i da podrazumevano stoji iza tvrdnji iznetih u poglavljima, postoji jedna jedinstvena perspektiva iz koje svi govore. Uzmimo za primer tri opšte teorijska teksta³², prvi autora Koičiro Macure, tadašnjeg generalnog direktora Uneska pod nazivom „Globalization, Intangible Cultural Heritage and the role of Unesco“, zatim tekst „Globalization and Intangible Cultural Heritage: opportunities, threats and challenges“ autora Hansa Dorvijeja, bivšeg direktora za strateško planiranje pri Unesku i tekst „Globalization and the Convention of Safeguarding Intangible Heritage of the World“ koji je napisao načelnik odeljenja za NKN u to vreme, Rieks Smets. Dosta govori činjenica da su tri izabrana teksta, pisali autori koji su u isto vreme imali i funkcije u Unesku.

Svi tekstovi su kombinovano informativni i polemički, ističu istu poentu, ali u prvi plan stavljaju različite elemente. Uopšteni tekst generalnog direktora ne uključuje neke konkretne elemente o samoj Konvenciji kao što je to slučaj kod trećeg teksta, dok se srednji tekst više od druga dva fokusira na praktično delanje, taksativno nabrajajući dobre i loše strane globalizacije i nasleđa u njemu. Stoga njihov smisao za ovu priliku

---

³² Tekstovi su preuzeti iz publikacije koja je najviše povezana sa NKN, radi se o zborniku „Globalization and Intangible Cultural Heritage“, koja je nastala kao rezultat internacionalne Uneskove konferencije u Tokiju 2004. godine, samo godinu dana nakon donošenja Konvencije o zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa sveta

podeljen³³ u nekoliko domena u kojima se kreću date informacije, a to su: *motivi, principi, apelovanje i pozivanje*.

Pored globalizacije kao pokretačkog motiva za pitanje nematerijalno kulturno nasleđe i očuvanja „živih nasleđa“, motivi za rad Uneska su očuvanje identiteta, znanja dobijenih na osnovu prošlosti, ali i jednostavna moralna obaveza prema čovečanstvu kao kontinuumu.

Mi imamo obavezu da stvorimo mogućnosti za sadašnje i buduće generacije da iskoriste tradicionalne kulturne izraze, prakse, znanja i veštine, kako bi održali kulturnu baštinu živom u umovima ljudi i u svakodnevnom životu (D’Orville 2004, 39).³⁴

Principi se tiču kriterijuma koje Unesko uspostavlja u skladu s pokroviteljskom institucijom UN, i evrocentričnim univerzalističkim modelom posmatranja normativnog stanja čovečanstva. Sve više insistiranja na kulturnoj raznolikosti, koje će ekspanziju tek doživeti u periodu između publikovanja ovih tekstova i sadašnjice, poslednjih 15 godina, dovodi se ipak pod kontrolu vladavine prava, demokratskih načela, održivog razvoja i naravno poštovanja u *Deklaraciji*³⁵ pobrojanih ljudskih prava. Stoga je reprezentativna lista kao jedna od najvažnijih faktora u održanju sistema zaštite spisak po ovome selektovanih identitetskih nosilaca, i argumentovano i lako se može osporiti kao spisak esencijalizovanih, egzotizovanih i okamenjinih slika o kulturama.

Apel i pozivanje su još jedan deljeni tematski domen ovih tekstova. Najjednostavnije rečeno to je deo koji, tada još uvek poziva države da ratifikuju Konvenciju i da se pridruže identifikovanju, mapiranju, oglašavanju, promovisanju, podizanju svesti, zaštiti i svim ostalim aktivnostima vezanim za materijalno i nematerijalno nasleđe kako ga vidi Unesko, i sa ciljevima i sredstvima na koje ova institucija upućuje.

Glavna teza vezana za globalizaciju, takođe je gotovo istovetna u svim tekstovima. Opšti, slobodno se može reći, institucionalni stav je da postoje dve strane globalizacije. To su pozitivna i negativna strana, i kroz kulturu i kulturno nasleđe one se lako raspoznaju:

---

³³ Autorkina podela.

³⁴ Misija Uneska <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001400/140090e.pdf>

³⁵ Radi se o Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija donela 1948. godine.

- Negativna strana globalizacije ogleda se u mogućnosti nastajanja napete međukulturne atmosfere, odnosa netolerancije, stvaranje sukoba u pokušajima kulturne unifikacije, kao i u završenim procesima preovladavanja dominantnijih kulturnih grupa i gubljenja osobnosti onih koji su bili slabiji. To samo po sebi, možda ne bi bilo dovoljno problematično da se ne javljaju i problem ekologije i neophodnosti lokalnih znanja vezanih za okolinu u kojoj žive i saživotu sa njom.

- Pozitivna strana globalizacije, kako se u tekstovima tvrdi, je ta što omogućava tehnološki razvitak i najsiromašnijih zajednica i daje im mogućnost da se i one vide i čuju, to jest samoreprezentuju i dobiju reč u kulturnim dijalozima. Tako se stvaraju dokumentovani delovi kultura, kolažu kultunog diverziteta. Pored tehnologije, globalizacija donosi i pozitivne vrednosti, poput širenja svesti o osnovnim pravima svakog čoveka, univerzalnosti i mogućnosti da se raširi demokratija, i kultura uvažavanja pojedinca.

Zatim, treba se osvrnuti na element zbog kojeg i postoji čitav sistem zaštite i zbog kojeg se nasleđe i štiti od zaborava - a to je identitet. Naime, kad god se govori o ciljevima liste i sistema očuvanja uopšte, objašnjava se da je potrebno sačuvati elemente kulture neke zajednice da bi na taj način bio očuvan i identitet njenih članova (Deacon 2004, 312). Iz toga se može doći i do zaključka da se biranjem elemenata bira i identitet (to jest priroda kolektivnog identiteta), jer selekcija elemenata znači i kreiranje novog identiteta. Ako stručnjaci za nematerijalno kulturno nasleđe jedne zajednice, odnosno države, i njegovi nosioci daju predloge, koji su prethodno definisani Uneskovim kriterijumima, a zatim oni opet podležu proveru gde mogu biti prihvaćeni, ali i odbačeni kao nepodobni, time se zapravo identitet prekraja i sankcioniše, čini podobnim, korisnim i održivim u određenom diskursu a ne „čuvano autentičnim i suštinski nepromenjenim“ (Ćuković 2019, 29).

Globalizacija je u mnogim Uneskovim publikacijama označena kao pretnja kulturnom diverzitetu. Sveprožimajući elementi zapadne kulture, kroz sredstva kao što su u prvom redu ekonomija i multinacionalne kompanije, čine svet globalnim tržištem. Radovi zaposlenih u ovoj organizaciji tiču se isticanja pozitivnih posledica takvih procesa: dostupnost tehnologija koja garantuje veću tehnološku razvijenost globanog sveta, jačanje zdravstvenih sistema, smanjenje gladi – kraće rečeno podrazumeva da viši životni standard koji dolazi iz zapadnog sveta bude dostupan svima.

Ta dostupnost, ipak dolazi uz određenu cenu, ona menja lokalne osobnosti i na izvestan način primorava na administrativnu, političku, ideološku i kulturnu unifikaciju. Unesko je zato, kao deo Ujedinjenih nacija, stvorio sistem koji će svojim funkcionisanjem vratiti vrednost određenim, odabranim elementima lokalnih kultura, tako što ih beleži na svoje liste i realizuje različite projekte, u saradnji sa političkim i administrativnim strukturama teritorija na kojoj su se ti elementi našli.

Manjinsko stanovništvo, u svim zemljama koje su pristalice Konvencije iz 2003. i koje su deo sistema zaštite, dobilo je značajnu priliku da simbolički ojača integritet, da zaštiti identitet i elemente kulture koji su im važni, ali ta činjenica nije dovoljno promovisana, što će se pokazati i na slučaju Vojvodine. Postoje, dodatno i druge inicijative Uneska³⁶, koje su mnogo direktnije okrenute manjinskom stanovništvu, koje se tiču podizanja svesti u vezi sa postaojanjem ugroženik kultunih/etničkih/ nacionalnih ili po nekom drugom principu zasnovanih gupacija. Zatim o praćenju stanja i i straživanju, ali i konkretnoj finansijskog, logističkoj i infrastrukturnoj pomoći.

Konkretno, svi ovi projekti baziraju se na Konvenciji iz 2005. godine, pod imenom *Konvencija o zaštiti i promociji raznolikosti kulturnog izraza*³⁷. Države koje su njene potpisnice pišu i šalju periodične izveštaje o merama koje su preduzele i konkretnom stanju na polju očuvanja kulturnog izraza, to jest njegove raznolikosti na svojoj teritoriji. Srbija je ratifikovala ovaj dokument 2009. godine, i od aktivnosti do ovog trenutka priredila jednu konferenciju, u saradnji sa Uneskom, što govori o tome da čitava inicijativa nije dobila dovoljno pažnje.³⁸

Da zaključimo, Unesko je agencija proistekla iz šire organizacije Ujedinjenih Nacija, koja je oformljena kao reakcija na apokaliptične slike posleratne Evrope i ostatka sveta. U skladu s tim, glavni cilj Uneska je svetski mir a sredstvo demokratija i vladavina prava. U tom maniru, Unesko je pravnim aktima regulisao svoju politiku i aktivnosti i kroz deklaracija, preporuke, konvencije i druga pravne okvire. Kulturno nasleđe tema je većine ovih dokumenata, a nematerijalno kulturno nasleđe je njihova dominantna tema poslednje dve decenije. Za rad najvažnija, *Konvencija o o očuvanju*

---

³⁶ Sve pod projekat-platformom *Diveristy of cultural Expressions*, <https://en.unesco.org/creativity/policy-monitoring-platform/minority-groupsheritage-identity>

³⁷Convention for the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, 2005, UNESCO, Paris. <https://en.unesco.org/creativity/convention/texts>

³⁸ Konferencija u Beogradu, koju je organizovao Unesco <https://en.unesco.org/creativity/news/2005-convention-seminar-culture-development-belgrade>

nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva, preokrenula je univerzalističku ideologiju Uneska u donekle kulturno relativnu, budući da insistira na poštovanju kulturnih razlika. Ipak, kulturne razlike se ne prihvataju u potpunosti, već sve dok su u skladu sa evrocentričnim vrednostima. Konvencija je takođe pokrenula veliki broj akademskih radova, naročito u polju antropologije i etnologije. U prethodnom poglavlju, pored administrativnih sredstva oglašavanja, promatran je problemski materijal koji je publikovao sam Unesko u vezi sa globalizacijom koja je važna za zaštitu manjinskog nasleđa. U sledećem poglavlju, biće predstavljena antropološka perspektiva na ono što Unesko naziva nematerijalnim kulturnim nasleđem.

II 2. Kulturno nasleđe iz antropološke perspektive

Sferu antropoloških i etnoloških istraživanja koja se bave kulturnim nasleđem možemo označiti kao heritološku paradigmu discipline. Deo autora operiše unutar ove paradigme, zanimajući se za teme vezane za kulturno nasleđe, dok su neki drugi, opet, posvetili veliki deo svog rada kritici pojma nasleđa i drugih koncepata koji se u okviru nasleđa dodatno stvaraju, ili drugačije shvataju kao što su kultura, tradicija, indentitet, reprezentacija i drugo. I jedni i drugi doprineli su boljem razumevanju pojma, i njegovom značaju unutar zajednice ili države, u različitim kontekstima i za različite potrebe.

Ovaj deo teorijskog poglavlja posvećen je pregledu dosadašnjeg antropološkog i etnološkog bavljenja nematerijalnim kulturnim nasleđem, pre nego što je tako nazvano, i nakon što je definisano u Konvenciji. Potpoglavlje sadrži najviše isticane argumente koji su za i protiv antropološkog i etnološkog bavljenja kulturnim nasleđem, s posebnim osvrtom na najskorije definisano – nematerijalno. Njegov cilj je da pruži hronološki i analitički pregled odnosa antropologije i etnologije prema kulturnom nasleđu i šire čitavoj heritološkoj paradigmi, kako bi se ispitao značaj ovog koncepta za dalji razvoj discipline.

Kulturno nasleđe je pojam koji obuhvata mnogo elemenata. Unesko na primer, deli nasleđe čovečanstva na kulturno i prirodno. Prirodno nasleđe odnosi se na kulturne aspekte prirode, to jest okolina u kojima žive ljudske zajednice i održivih načina za suživot sa ekosistemom u kojem živimo. Kulturno nasleđe je, iako postojano i u prirodnom nasleđu, više okrenuto konkretnim artefaktima ljudskih zajednica. Podeljeno je na materijalno i nematerijalno. Materijalno kulturno nasleđe deli se na pokretno, nepokretno i podvodno.³⁹ Svi ovi tipovi nasleđa prema Unesku čine identitetski izvor i kohezioni element kulturnih zajednica, i treba da ispolje glavni stav

---

³⁹ <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/unesco-database-of-national-cultural-heritage-laws/frequently-asked-questions/definition-of-the-cultural-heritage/>

ove organizacije a to je da održivi razvoj čovečanstva ne može postojati bez jakih kulturno-administrativnih napora da se takvo nasleđe očuva.⁴⁰

Kulturno nasleđe se u okviru antropologije i etnologije definiše i tretira nešto drugačije. Nematerijalno kulturno nasleđe, kao i interpretacija materijalne kulture, smatraju se u okviru discipline kulturnim konstruktima, koji se kreiraju prema potrebama sadašnjosti. Rame uz rame s pojmom tradicija ono predstavlja, u očima mnogih autora, analitički termin ali i oruđe ideologije. Uopšteno, bavljenje nasleđem u nauci vođeno je razumevanjem da je prošlost sporna, konfliktna i višestrano konstruisana (Meskel 2012). Kulturno nasleđe je ipak veoma važno za razumevanje tendencija neke kulturne grupe, za razumevanje njihovog moralnog modela i sistema vrednosti. Pored toga, u nauci ovaj pojam instipiriše obrazovanje različitih analitičkih stanovišta i ono konstantno generiše nova polja istraživanja (Harvey 2001).

Engleska reč *intangible*, koju u Srbiji prevodimo sa *nematerijalno*, jeste nov termin u okviru Konvencije, ali je ono što je njime označeno prilično staro. Antropološkinja Sesil Duvel (Cécile Duvelle), koja radi u Unesku, i nadležna je za nematerijalno kulturno nasleđe, istakla je u jednom svom intervjuu da je glavna karakteristika pojma *intangible heritage*, ne njegova neopipljivost i nematerijalnost, već živost i perpetuiranje u okviru zajednice. Zato je kritično važno, smatra ona, nastojanje da se ono nadgleda i da mu se pomaže da živi a ne da se zaštiti tako da ostane zarobljeno u vremenu i prostoru.⁴¹

Konvencija je doneta 2003. godine, ali tek pošto je Rumunija, 20. januara 2006., postala trideseta zemlja potpisnica, konvencija je postala operativna. Kulturno nasleđe je od tog trenutka pored mesta i artefakta, podrazumevalo i ljude, to jest njihova umeća, prakse, reprezentaciju, izraze, znanja, veštine. Od ovog trenutka, beleži se velika zainteresovanost u pozitivnom i negativnom smislu, za Konvenciju i njen predmet. Zabrinuti glasovi, širom akademskog sveta, javljali su se s ocenom da je konvencija doneta naprečac, sa ključnim problemima kao na primer kriterijumima za novu Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa, koje je tek trebalo razjasniti (Silverman 2011, 33).

---

⁴⁰ <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/unesco-database-of-national-cultural-heritage-laws/frequently-asked-questions/definition-of-the-cultural-heritage/>

⁴¹ http://www.nytimes.com/2012/01/08/travel/whats-up-with-all-the-unesco-sites.html?_r=0

Isti glasovi upozoravaju u ovom periodu na pomodnost izraza nematerijalno kulturno nasleđe, koje gubi naučni značaj i poprima floskularni karakter. Kao takav, previše eksploatisan za različite seminare, simpozijume i publikacije, osvežio je stare pojmove kao što je na primer tradicija (Alivizatou 2008, 43-54). Ovaj termin sada stoji umesto onoga što je ranije od strane stručnjaka u ovoj oblasti nazivano *folklorom, narodnom kulturom, tradicionalnom kulturom, tradicionalnim znanjem, usmenim nasleđem, nasleđem ideja, vrednosti i jezika* (Pocius 2002, 1). Ljiljana Gavrilović, dodaje terminološku notu problemu u domaćem kontekstu, naime najčešće korišćeni izraz koji stoji umesto kolektivnog naslednog vlasništva - pored nasleđa je *baština*. Ipak iako su u upotrebi kao sinonimi, postoji izvesna razlika. Jedna od njih je to što baština implicitno nosi patrilinearni karakter, i da samim tim stavlja u pitanje polaznu ideju ljudskih prava koja postoji u osnovi Uneska, i dodatno problematizuje ostvarivost projekta, odnosno njegovu uspešnost iz antropološke perspektive (Gavrilović 2011, 50). Žene, u tom smislu, ne samo da su isključene iz linije nasleđivanja, već postaju deo onoga što se nasleđuje.

Počev od 2008. godine kada je upisano preko devedeset elemenata na reprezentativnu listu, pojavio se veliki broj radova u domenu antropologije i etnologije, sociologije i istorije umetnosti o različitim problemima koji su u toj praksi uočeni.⁴² Između ostalog, postavljalo se pitanje⁴³ i o kriterijumima za definisanje podobnosti elemenata da uđu na listu i ko ih postavlja. Mnogi su se pitali odakle ovaj pojam uopšte dolazi, da li nematerijalno kulturno nasleđe postojalo u zajednicama pa je prepoznato i ili je oformljeno u akademskim krugovima i tako definisano prepoznavano u stvarnosti. Drugi su smatrali da je ovo pitanje suvišno jer ako se složimo da postoji „reč“ i da postoji „praksa“ koje povratno utiču jedna na drugu, jasno je da bez prakse, ne bi postojalo ništa da se imenuje, a bez imena praksa ne bi bila prepoznata (Li 2014, 723-725). Ime, dakle je i polazna problematika u vezi sa nematerijalnim kulturnim nasleđem. Kako nazvati nekakvo vlasništvo i njegovu prelaznost, a da ono bude kolektivno i da priziva potrebu za kolektivnom zaštitom. *Nasleđe* u Evropi menja svoj

---

⁴² Videti na primer: Alivizatou (2008), González (2008), Yoshida (2004), Brown (2007), Munjeri (2004), Vecco (2010), Gavrilović(2011), Žikić (2006).

⁴³ Pogledati recimo Bell (2013), koji govori o privilegovanju određene vrste nasleđa.

karakter ubrzano nakon Francuske revolucije, pre koje je bilo isključivo vezano za porodicu, zatim za rojalističko-elitističke tekovine, da bi najzad postalo izjednačeno sa grupnim vlasništvom čitave nacije (Vecco 2010, 322). U obliku u kojem je danas Unesko opisuje, briga o nasleđu postoji tek nekoliko decenija, i glavna karakteristika joj je beleženje prirodnih i kulturnih diverziteta, grupnih nasleđa koji samo utiču na podeljenost kultura sveta smatrajući ih odvojenim homogenim celinama (Gavrilović 2011, 223). Zapravo, jasna potreba za stvaranjem koncepta nasleđa, koje treba da se zaštititi, ispoljena je Uneskovom Konvencijom iz 1972. godine, kada je pored prirodnih i kulturnih elemenata koji su materijalni, određeno da će se čuvati i nematerijalni elementi neke kulture, pod tim podrazumevajući popis karakteristika nalik na vekovima starijim beleženjima običaja, rituala, religijskih sistema, srodničkih odnosa, identitetskih manifestacija i raznih drugih praksi, znanja i verovanja, (Gavrilović 2010, 42, 2011, 222).

Sâmo kulturno nasleđe nije jedini problematični aspekt koji je iznela Konvencija, i nije ono oko čega se vodi naučna polemika, već je to nešto što bi se moglo nazvati režimom nasleđa (*heritage regime*). Ovaj termin je uveo Bregila (2006), nastojeći da jednim imenom označi politiku, praktično delovanje i filozofiju nasleđa, to jest ono kako se nasleđe detektuje, kako se prema njemu ophodi, i najvažnije kako se i u koje svrhe upotrebljava od strane globalnih i nacionalnih institucija, pripadnika i predstavnika zajednice iz koje potiče i stručnjaka. Hobsbaum i Rendžer (Hobsbawm & Ranger 1983) pisali su o izmišljanju tradicije, to jest o konstruisanju adekvatne prošlosti za potrebe sadašnjosti, odakle dolaze i sadašnje kritike kulturog nasleđa. Izmišljanje tradicije je, prema njihovoj analizi, niz poduhvata koje su vođeni otvoreno ili prećutno prihvaćenim pravilima koji umeću određene vrednosti i norme ponašanja, gde bi se automatski implicirao kontinuitet sa odgovarajućom prošlošću (Hobsbawm & Ranger 1983, 1). Naročito je zanimljivo korišćenje antičkog nasleđa, o kojem su pisali i Hjuison (Hewison 1987) u delu *Industrija nasleđa*, Batlerova (Butler 2007) u delu o Aleksandriji i ponovnom oživljavanju antičkog nasleđa i Bender (1999) koji je pisao o menjanju koncipiranja Stounhendža kao nasleđa. Svemu tome svedočimo i u domaćem kontekstu o čemu piše Naumović (2013) u svojim radovima o upotrebi tradicije i ponovnom korišćenju selektivnih istorijskih podataka za potreba učvršćavanja identiteta. O inkorporaciji određenih elemenata u prošlost govorili su i Pinej (Pinney

2002) u *Evropskom identitetu*, ali i Tomas (Thomas 1999) u svojoj knjizi koja govori o domorodačkim i kolonijalnim kulturnim trvenjima. U svakom od ovih dela kulturno nasleđe tretira se kao sredstvo za modifikovanje prošlosti u legitimizacijske potrebe sadašnjosti. Potrebe sadašnjosti gotovo uvek se odnose na neku teritoriju, ili resurs sa neke teritorije, ili pravo odlučivanja u političkim i privrednim strukturama. Povezivanje teritorije i nasleđa, kao što je već rečeno, proizilazi iz evropskog shvatanja nasleđa kao kulturnog vlasništva i još jedne važne tekovine francuske revolucije - koncepta nacije (Merryman 1986). Džon Meriman govori o koncepciji kulturnog internacionalizma koju predlažu Ujedinjene nacije, nasuprot teritorijalnom kulturnom nacionalizmu (u okviru evropske ideologije kulturnog vlasništva). Međutim, s pojavom nematerijalnog kulturnog nasleđa nekoliko decenija kasnije, a sve zbog zahuktalih procesa unifikacija koje je pokrenula globalizacija, Unesko kao jedna od institucija UN, vratiće se na nešto manje univerzalistički princip u svojem sistemu zaštite elemenata nasleđa. Taj preokret sa materijalnog na svet diskursa i sistema vrednosti (Harrison 2013, 115), doneo je dodatni paradoks: kako da se zabeleži (listama i administrativnim formularima) nešto što je neuhvatljivo, fluidno i živo (Alivizatou 2012).

Pojavljivanje nematerijalnog kulturnog nasleđa u Uneskovom diskursu i akademskim okvirima učinilo je i interpretaciju materijalnog kulturnog nasleđa drugačijom. Sada se, na opštem planu, mnogo više govori o trenutnom značaju nasleđa za zajednicu, i toj poslednjoj, hronološki gledano uloji koju neki element ima u konstrukciji identiteta. Ta, već više decenija duga polemika o Uneskovom projektu očuvanja kulturne raznolikosti čovečanstva zauzima važno mesto u savremenoj istoriji antropologije, njene teorije, metodologije, politike i etike (Milenković 2016).

Kristof Bruman (2014) u svom radu o odjeku nematerijalnog kulturnog nasleđa u akademiji pravi osvrt na reakciju antropološke naučne zajednice na pojavu konvencije. To je jedan od najobuhvatnijih radova o kolektivnom prijemu novog koncepta. Naime, Bruman je autore podelio na *heritage believers*, ili one koji veruju u nasleđe, i *heritage atheists*, a predložio je i treći put, put agnosticizma (*heritage agnostics*). Oni koji veruju u nasleđe su antropolozi i etnolozi, ali i muzejski radnici, arheolozi, istoričari i istoričari umetnosti i drugi koji se bave radom u vezi sa nasleđem, a koji su prihvatili Uneskov predlog o definiciji i delaju u vezi sa istim. Bruman se ograđuje od tvrdnje da je to njihov lični stav, već da može biti u vezi sa radnim mestom

(to jest profesionalna odluka) ili nekakvim interesom. Krajnji cilj kojem stručnjaci koji veruju u nasleđe teže podržavajući ovakvu ideju je unapređenje obrazovanja, ekonomski napredak, jačanje nacionalnih identiteta, prosperitet lokalne zajednice kao i međusobna pomirenja i drugo (Bruman 2014, 174). Ovi stručnjaci se lično ili profesionalno slažu sa Uneskovom politikom, odnosno režiom kulturnog nasleđa.

Ateizam u vezi sa nasleđem koji se javlja kod manjeg broja autora, tiče se pokušaja da se dekonstruiše ulepšana i veštačka kulturna interpretacija koju je konvencijom o nematerijalnom kulturnom nasleđu podstakao Unesko (Bruman 2014, 175). Sam pojam nasleđa i pre toga prihvaćen je sa negodovanjem, i shvaćen kao sredstvo zamene stvarnosti prošlih vremena drugačijom slikom, uglavnom idealizovanom i prikazanom u pozitivnom svetlu. Predstave su uniformisane, a promene, konflikti i sukobi interesa neutralizovani su površinskom interpretacijom (Hewison 1989, 21). Bruman ilustruje svoja zapažanja citatima autora koji govore o nasleđu kao o pukoj izmišljotini, iznoseći svoj utisak da retorika radikalnih kritičara koncepta nasleđa, naročito nematerijalnog, veoma nalikuje retorici ateiste kada govori o Bogu.

On predlaže i treći put, put agnosticizma u vezi sa nasleđem. Autori koji sebe smatraju agnosticima, ne dele tako kategorično negativnu perspektivu u vezi sa nasleđem, ali takođe mogu da uoče socijalne konstrukcije tamo gde ih ima, zbog čega ne spadaju ni u bezuslovne vernike, niti u atiste nasleđa (Bruman 2014, 179). To je neutralni stav koji se zauzima pre istraživanja ili nekog konkretnog angažovanja u okviru polja kulturnog nasleđa.

U narednim redovima izložiću nekoliko najčešćih (grupa) argumenta u prilog negativnoj kritici (nematerijalnog) kulturnog nasleđa. Najpre će biti izloženi argumenti koji se tiču samog koncepta kulture kojeg se drži Unesko, zatim će biti reči o kulturnim esencijalizacijama unutar heritološke paradigme i problemu reprezentacije uopšte, da bi na kraju bila obrađana i instrumentalistička kritika heritološke paradigme, preko koje ćemo doći i do pozitivnih kritika, jer predstavlja svojevrsnu sponu.

Znatno pre Konvencije, Eriksen je pisao povodom Uneskovog izveštaja iz 1995. godine pod nazivom *Naša kreativna raznovrsnost (Our Creative Diversity)*,⁴⁴ i postavio temelje kritike koji se mogu primeniti i na sve kasnije objavljene konvencije i deklaracije. Eriksen zapravo polemíše o pojmu raznovrsnosti, koji prema njegovom

---

⁴⁴ Uneskov dokument *Our Creative Diversity* videti na:
<http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586e.pdf>

mišljenju nosi konotaciju političke korektnosti i ne znači zapravo ništa. Raznovrsnost se odnosi na formu, povezuje se uglavnom bezazlenim kulturnim pojavama poput manjih običaja, hrane, narodnih priča, umetnosti i zanata, kao i sa nekim tradicionalnim adaptacijama ekonomije, kojima modernizacija pretili ili je dokazano da su u skladu sa njom (i stoga bi im trebalo pružiti šansu). Društvena organizacija, uključujući i političku strukturu i pravo glasa, ljudska prava, rodovski odnosi i nasledna pravila, uloge polova i obrazovni sistem, tržište rada i zdravstvo drže se odvojeni od poimanja „kreativne raznovrsnosti“. Prema svemu što u izveštaju piše, jasno je da autori ne smatraju dečje brakove, politički despotizam ili religijsku netoleranciju kao izraze kreativnih oblika raznovrsnosti (Eriksen 1995, 2). Ono kako Unesko predstavlja svetsku kulturu, kao mozaik raznovrsnosti, to jest sistem samo onih elementa koji odgovaraju određenim kriterijumima, jeste ideološko predstavljanje prave kulture, tvrdi Nielsen (2011). Takva uključujuća ideologija (prihvatanje svih kultura posredstvom poipisa elemenata njihove kulture) podrazumeva zapravo vrlo ograničavajuću kulturnu toleranciju, zbog prirode sistema. Uvođenjem koncepta kulturnog diverziteta, smatra Marilena Alivizato (2008, 47), ova međunarodna organizacija suočava se s paradoksalnim izazovom da pomiri svoju univerzalističku viziju ukorenjenu u poštovanju i zaštiti ljudskih prava s jedne strane, i sklonost ka odvajanju, čuvanju pojedinačnih interesa i pluralizam svetskih kultura s druge strane. To jest u duhu prosvetiteljstva Unesko se oslanja na univerzalističku sliku sveta, ali se pored toga relativno brzo pretvara u sredstvo za parohijalizam i kulturni relativizam (Eriksen 2001, 127). Eriksen takođe tvrdi da je "...kultura konceptualizovana kao nešto što lako može biti pluralizovano, što pripada pojedinim grupama ljudi, povezana s njihovim nasleđem ili korenima, ali ga svi dele" (Eriksen 2001, 131), što se može shvatiti kao da su kulturne celine u konceptu kulturnog diverziteta posmatrane kao izolovana ostrva jer su im "koreni" (tradicijiska ishodišta) međusobno odvojeni (Matić 2011, 125).

Kiare Bortoloto (2010) dotakla se teme koja spaja globalizaciju i nematerijalno kulturno nasleđe, što je od velike važnosti, budući da su negativni aspekti globalizacije i faktor pokretanja čitave Uneskove inicijative o zaštiti ovakve vrste naseđa: boreći se protiv globalizujućih kulturnih procesa birokratskim sredstvima Unesko paradoksalno učestvuje u njima. Ne može se, dakle, napraviti spisak kulturnih specifičnosti, posmatrajući ih u istom interpretativnom ključu birokratije, demokratije i ljudskih

prava. Na taj način, neadekvatno interpretirajući lokalno na globalnoj mapi nasleđa, to ima povratni uticaj na lokalno i menja čitavu postavku "autentičnosti", pa autorka zaključuje da je mnogo toga ostalo izgubljeno u prevodu.

Okamenjavanje elemenata koja se prema nekim autrima kao što su Eriksen i Nilsen u prvom redu, postiže dokumentovanjem i popisivanjem u Uneskovom sistemu zaštite zapravo pravi više štete nego koristi bilo kom vitalnom kulturnom fenomenu, tako što ga čini veštačkim i suštinski ga obesmišljava. Jedan od najvažnijih razloga tome je birokratska priroda tog sistema, odnosno njegov formalizovan pristup kulturi. Kako Nielsen pokazuje kroz svoje istraživanje rada zaposlenih stručnjaka u Unesku, malo je ohrabrivanih inovacija pre svega u jeziku dokumenata i projekata. Poznate su ključne reči i ključni koncepti, i njima se barata bez obzira na prirodu predmeta kojima se bave u govorima i tekstovima. Poslovni autoritet dobija se kroz uporno insistiranje na birokratskim shemama u svakoj prilici (Shore & Wright 1997). Stoga, ne samo kod zaposlenih u ovoj instituciji, već svih onih koji na ovaj ili onaj način pokušavaju da sarađuju sa Uneskom u okviru sistema zaštite kulturnog nasleđa, mora postojati sposobnost da se kulturni elementi adekvatno prikažu kroz zvučne i u ovom diskursu već dobro definisane ključne reči, i konceptualne "kosture" to jest da se svet posmatra kroz birokratski okvir i ispoljava određenom retorikom.

Prema aktuelnim antropološkim i etnološkim "načelima", odnosno kroz prizmu trenutne dominantne struje razmišljanja u ovoj discipline jasno je da je veoma sporna ideja da se popisivanjem elemenata kulturnog nasleđa neke grupe (dodatno u okvirima nacionalnih država, kako je to slučaj sa Uneskovim birokratskim uredbama), štiti i mapira "autentična" nematerijalna kultura neke zajednice. Ovakva reprezentacija smatra se jednom vrstom esencijalizacije, i utoliko je više poziv na okamenjivanje i stereotipiziranje kultura koje treba da sačine taj svetski mozaik različitosti. Kulturna reprezentacija je svedena na standarde birokratije i drugih, za antropologe takođe diskutabilnih davoaca kriterijuma. Ako se povedemo rečima Marka Piševa (2018, 65) koji kaže da "dok smo kadri (antropolozi i etnolozi) da obrazložimo smisao kulturnih praksi (čak i onih moralno kontroverznih, poput javnih smaknuća) za članove istraživane kulture na dobrom smo putu da objavimo kvalitetan etnografski rad", lako možemo da shvatimo razliku između antropološke i Uneskove koncepcije kulture. Antropolozi su ti koji kulturi ne daju vrednosnu konotaciju stoga ne moraju da

sankcionišu njene delove, poput birokratske institucije čije se postojanje temelji na pozitivnim vrednostima iz moralnog korpusa diskursa u kojem je nastala.

Potom, značajan deo negativne kritike upućen kulturnom nasleđu, materijalnom i nematerijalnom jeste njegova (zlo)upotrebljiva priroda. Autori usmereni na ovu vrstu kritike pokušavaju da dekonstruišu „imidž“ koje su države osigurale preko Uneskovog sistema i oštro kritikuju taj visok potencijal za političku, posebno nacionalističku instrumentalizaciju – i od strane nacionalnih država i od strane posednika moći unutar manjinskih zajednica. To je povezano sa antropološkom kritikom nasleđa kao homogenog, okamenjenog, zamrznutog poimanja dela kulture kao celine verovanja, znanja i postupanja koji je navodno tipičan za sve pripadnike neke zajednice (Milenković 2005). Autori koji učestvuju u dijalogu na ove teme, dokazuju kako se Uneskov pojam nasleđa širom čovečanstva koristi i uglavnom zloupotrebljava u projektima međunacionalnih sukoba oko toga čije će nasleđe biti dominantno u nekoj državi, ili povodom etnokonfesionalne atribucije konkretnih elemenata kulturnog nasleđa, povodom državnog propisivanja većinskog nasleđa manjinama i sl. Upravo kritikujući eksplicitnu povezanost javno-političkog poimanja identiteta kao postojanog i nasleđenog s jedne, i njegovu naučnim istraživanjima dokazano selektivnu i konstruktivističku prirodu, s druge strane, mnogi autori ukazuju na neantropološki i nenaučni karakter Uneskovog sistema (Milenković 2016). Unesko i van svog programa zaštite nasleđa nosi važnu simboličko-političku moć u priznavanju država članica, o čemu najbolje govore događaji iz 2017. godine kada su Sjedinjene Američke Države i Izrael izašle iz Organizacije, jer je ona prihvatila Palestinu kao punopravnu članicu. U tom smislu, proširuje se Uneskov opseg pitanja o disciplinarnom (naučnom, predmetnom) karakteru nasleđa na njegov politički (instrumentalni) karakter.

Nezanemarljiv broj negativnih kritika usmeren je i na takozvanu objektivizaciju kulturnih praksi, u čijoj osnovi stoje pravna i ekonomska logika, budući da uslov za priznanje prava na zaštitu proističe iz posedovanja odnosno vlasništva, koje podrazumeva objektivizaciju (Brown, 2003). Intervjuišući brojne predstavnike manjinskih zajednica i analizirajući kulturnu politiku i kulturne trendove tokom dve decenije, Braun (Brown 2003, 23-25) je među prvima zaključio da su proklamovana politika deljenja „zajedničke kulture čovečanstva“ i zahtevi za vlasništvom nad kulturnim dobrima posebno problematični, u tom smislu da su inkompatibilni kada se

odigravaju u kontekstu ravnoteže između domorodačkih zahteva za priznavanje vlasništva nad kulturom i zahteva liberalne demokratije za slobodnim protokom informacija i dobara (Gavrilović 2011, Milenković 2016, Ćuković 2019).

Na drugoj strani, postoje i pozitivne kritike upućene kulturnom nasleđu kao resursu i čitavom Uneskovom sistemu zaštite kao okviru za eksploataciju tog resursa, u tom smislu ovaj pojam može da se posmatra i afirmativno. Upravo sa antropološke tačke gledišta, možemo poći od toga da kulture nisu prosti skupovi pojedinačnih fenomena, već kompleksno strukturirani sistemi, stoga možemo postaviti pitanje međusobnog odnosa i interakcije unutar strukture. S druge strane, ideja o "ukorenjenosti" kultura ne mora nužno da znači njihovu izolovanost jer je više nego jasno da pojedini elementi kulture mogu da se "ukorene", odnosno da zauzmu svoje mesto u strukturi kulturnog sistema iako su u dugotrajnom kontaktu preuzeti iz neke druge kulture. To jest elementi nasleđa mogu biti preuzeti od drugih grupa i drugačije interpretirani, što Uneskova lista dozvoljava, zato što je moguće zaštititi i nasleđe koje je disonantno (Tunbridge & Ashworth 1994), samo što države potpisnice to ne praktikuju. Ludre Arizpe (Arizpe 2004, 131), oslanjajući se na procese konstruisanja identiteta, smatra da je većina nematerijalnog kulturnog nasleđa upravo rezultat dugih ciklusa istorijskih iskustava i uticaja među kulturama. Zanimljivo je da se, etnografskim podacima potkrepljeno, u mnogim kulturama upravo tako preuzetim fenomenima pridaje suštinsko značenje i neretko se koriste za formiranje kulturnog identiteta. Arizpe (2004, 133) navodi da je važna činjenica to da sve kulturne grupe kreiraju svoj identitet u odnosu na druge grupe, bilo u smislu identifikacije ili opozicije, i u tom smislu kulturni diverzitet, kao ljudski konstrukt, odražava kulturnu međuzavisnost svih kulturnih grupa širom sveta. Stoga, za Arizpe, veličanje kulturnog diverziteta znači da mi veličamo priznavanje povezanosti svake kulturne grupe s drugim grupama. Tako posmatrano, koncept kulturnog diverziteta afirmiše kulturni identitet kao kompleksan konstrukt i kao odgovor na imperativ pojednostavljenog identiteta koji nameće globalizacija. U globalnoj komunikaciji mi se identifikujemo prevashodno kao pojedinci (u jačanju diskursa demokratije, i pojedinačnih prava i obaveza) i to po eksplicitnim odlikama kao što su boja kože, verska ili nacionalna pripadnost, seksualno opredeljenje. Ali kultura nije samo to, svi smo mi mnogo više od tih formalnih odlika

tako da prihvatanjem koncepta kulturnog diverziteta mi se u globalnom diskursu međusobno identifikujemo strukturno, a ne formalno (Matić 2011, 12).

Takođe, suštinska zaštita nematerijalnog kulturnog nasleđa, onda kada ipak polazi iz institucija, biva podsticaj lokalnim zajednicama i grupama da očuvaju sopstvenu kulturu ili da pojedine kulturno signifikantne fenomene održavaju vitalnim (Matić 2011, 126).

Na tragu, pozitivnog stava prema kulturnom nasleđu, vrlo je važno izložiti stavove čuvenog francuskog strukturaliste Levi-Strosa koji je izvršio veliki uticaj na Uneskov rad. On se, u jednom trenutku, jasno opredeljivao čak i za politički angažman, verujući da je zadatak istraživača u disciplini suštinski vezan za politička delovanja i intervenciju sisteme vrednosti i organizovanja. U njegovoj intrpretaciji ljudske različitosti, glavno je bilo shvatiti da su to različiti izrazi opšte- ljudskog postojanja (Levi-Strauss 2007, 31). Kao svrhu istraživanja svetskog kulturnog diverziteta Levi-Stros video je izdvajanje načela društvenog života koji bi mogli da se primene na menjanje kulture od njenih pripadnika iznutra, jer je smatrao da se samo kultura kojoj se pripada može menjati bez opasnosti da se uništi (Levi-Stros 1999, 310). U svojim brojnim etnografijama, koje je Unesko objavljivao, Klod Levi-Stros pisao o drugosti kao o jednakom, ali u pojedinim segmentima više ili manje razvijenom entitetu i na taj način pozitivno valorizuje raznolikost (Lilla 1998). Unesko i danas želi da ostane na takvom putu kulturne reprezentacije, jer ona podrazumevanje razvoj i boljitak kroz razmenu informacija i saradnju.

Levi-Stros je u svom govoru koji je održao na otvaranju *Međunarodne godine borbe protiv rasizma i rasne diskriminacije* 1971. godine⁴⁵ otvoreno izložio svoju podršku samosvojnosti svake kulture i pravo da pripadnici jedne kulture vole tu kulturnu koju smatraju svojom, dok druge ne. To se mnogim antropolozima i samim funkcionerima unutar Uneska učinilo neprihvatljivim, iako je iz ranijih tekstova Levi-Strosa jasno da on ne podržava aktivno ugrožavanje tuđih kultura (Gavrilović 2009). Načelno, ovakve su kulturne politike savremenog Uneska, to jest organizacija nastoji da promoviše tolerantni pristup različitosti, ali nedvosmisleno filtrirajući kroz evrocentrične kriterijume o tome kakva ta raznolikost treba da bude.

---

⁴⁵ Govor je kasnije objavljen kao tekst pod nazivom *Rasa i kultura* (1971).

Sofia Labadi (2010) preispituje pojam autentičnosti, ali iz perspektive država potpisnica konvencija koje se tiču kulturnog nasleđa i njegovog očuvanja. Govoreći o istorijskoj promeni značenja i interpretacije pojma autentičnosti, autorka naziva savremeno razumevanje autentičnosti post-strukturalističkim, odnosno post-modernim. Njeno prilično široko izlaganje o autentičnosti, za poentu zapravo ima da je nemoguće videti razliku između lažne reprezentacije nekog elementa nasleđa, češće nematerijalnog i onoga što je reprezentacije autentičnog u tom elementu, ukoliko je to moguće. To ide u prilog mišljenju da je su Uneskove liste zapravo liste socijalnih konstrukta u službi reprezentacije. Što je važna tačka kritike Uneskovom sistema zaštite, ali i njegova osobina koja se može iskoristiti. S jedne strane, u antropološkom smislu, beleženje elemenata kulture, koji nisu živi u zajednici, koje se zapravo ne praktikuju, i koji ponekad stoje kao nametnuti simboli koji su stvorili kolektivni osećaj, i usmeravaju zajednicu u političkom smislu tamo gde nekolicina želi, nisu adekvatni za listu. Sa druge strane, ipak, dozvoljeno je zaštititi ono što pripadnici zajednice žele i što je instrument protiv jednostranog označavanja, stereotipa i gušenja manjinske reprezentacije koja polazi iznutra.

U ovde sažetj, po sudbinu discipline nimalo naivnoj spirali banalizacija koja je navedena u delu o argumentima protiv, krije se opasnost od pogrešnog razumevanja prilike kakvu Unesko pruža za profesionalizaciju etnologije i antropologije izvan uobičajenih institucionalnih konteksta smatra Milenković (2016).

Videti kulturno nasleđe kao afirmativni pojam, kao što je već rečeno i kako je to Bruman izneo u svom delu o heritološkom verovanju i agnosticizmu, ne mora biti stvar ličnog ubeđenja i može biti samo formalno i u skladu sa radnim mestom ili interesom. Te, antropološki pozitivne stvari koje se mogu postići profesionalnim uplitanjem u kulturno nasleđe, ne isključuju kritički akademski stav onih koji zastupaju njihovu važnost.

Dakle, birokratski sistem, u velikoj meri ograničavajući za antropologe i etnologe zbog svojih formalnih i determinišućih okvira takođe se može instrumentalizovati od strane istih. Ovaj sistem je uspostavljen da bi zaštitio ono što se unutar njega, to jest u sredini u kojoj je oformljen smatra pozitivnim načinima ljudskog življenja, pre nego što postane uniformisan, a da negativno nasleđe po subjektivnoj proceni zaboravi i iskoreni. Antropolozi i etnolozi, to jest identitetski istraživači uopšte

mogli bi, ukoliko bi iz isključivo kritičke pozicije prešli i u primenjen aspekt discipline dobiti borbu protiv loše interpretacije, ako ne i izmišljanja ili poništavanja identiteta manjina (ili bilo čijeg drugog) kroz političke igre. Zato država može da bude instrumentalizovana, umesto poništena, sa idejom da joj moć ne treba uskratiti već preuzeti, naravno u onom domenu koji se stvara oko pojma koji suštinski jeste u predmetnoj nadležnosti antropologije i etnologije (Ćuković 2019).

Pitanje *reprezentacije i javnog prikazivanja*, to jest pitanje politike identiteta je i najvažniji motiv za učešće u sistemu zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva. Zato što je ono kao pojam stvoreno u isto doba kad je Unesko skrenuo u svom kursu ka traženju diverziteta, a ne jedinstva čovečanstva, bojeći se globalizacije. Pa je tako jedan od najvažnijih kriterijuma za to koji će element ne samo biti prihvaćen, nego prvenstveno predložen, politika identiteta i sa njom pod ruku strateški esencijalizam. Grupe koje se strateški esencijalizuju zapravo prihvataju karakteristike za koje se izvan grupe smatra se da su široko deljene u grupi i koje ih svode i pojednostavljaju, kako bi na taj način zadobile određen političko/statusno/ekonomski benefit. Svaki put kada se u javnom diskursu označi neka grupa, kao što to Unesko čini kada govori o kulturama, ta grupa povratno istupa sa odgovorom, najčešće da okrene diskurs u svoju korist. Tako da, iako su uslovi za dospeće na listu prvenstveno oformljeni od strane Uneska, države su te koje biraju čime će se predstaviti (Eide 2010, 63-64). Predstavljanje je važno u političkom smislu, ali i za druge bitne elemente društva – privredu, odnosno konkretno turizam.

Države se odlučuju da budu reprezentativne, stoga se predstavljaju sa najestetizovanim i plemenitijim elementima koje imaju. Timovi različitih država koje čine i stručnjaci iz oblasti antropologije i etnologije za zaštitu prijavljuju najegzotičnije delove kulturnog života, nešto što je u javnom diskursu zaista vredno, nešto će je u očima drugih prihvatljivo ali i privlačno. Neće se previše razmišljati o stvarnom stanju (autentičnosti), već će se podilaziti globalnom ukusu, odnosno onome što se već očekuje i zamišlja po uvreženim stereotipima - dovoljno egzotično da privuče turiste, ali i dovoljno korektno da ne izazove negodovanje međunarodne zajednice.

Kultura, uopšte, i turizam se poslednjih decenija sve čvršće povezuju. Interesovanje za kulturu i kulturne programe, a među njima i one čija je okosnica nematerijalno kulturno nasleđe, u neprestanom je porastu. Svetska turistička

organizacija navodi da je broj turista u kulturnom turizmu porastao sa 37% u 1995. na 40% u 2004. godini. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) u izveštaju iz 2009. godine, potvrđuje da kulturni turizam u 2007. godini predstavlja motiv za skoro 360 miliona međunarodnih turističkih putovanja, što čini oko 40% celokupnog svetskog turizma. Motivi za turistička putovanja sve više postaju potrage za prijatnim različitostima. Interesovanje za različite kulture, izvođačke umetnosti, zanate, rituale, gastronomiju i tumačenja prirode i univerzuma, širi se i preko društvenih mreža. Svetski dan turizma 2011. godine, u svetu proslavljen je pod geslom „Turizam: povezivanje kultura”⁴⁶, što ukazuje na porast svesti o značaju kulturne interakcije koja podstiče dijalog, gradi razumevanje i unapređuje toleranciju, smatraju Krasojević i Đorđević (2015, 560). Rast kulturnog turizma ogleda se i kroz finansijske pokazatelje. Procenjuje se da ovi turisti troše jednu trećinu više od prosečne turističke potrošnje (Richards 2011, 21), tako da se kulturni turizam svrstava u deset najvažnijih i najdinamičnijih turističkih grana⁴⁷, a sve veća ponuda kulturnih aktivnosti utiče na povećanje njegove konkurentnosti (Roland, Buck 2010, 185). Takav, rastući trend zainteresovanosti za kulturni turizam pruža priliku da kulturno nasleđe kao resurs razvoja postane održivo, donoseći koristi lokalnoj i široj zajednici uz preduslov njegovog očuvanja (Krasojević i Đorđević 2015, 562).

Takođe, očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa treba da se posmatra u pozitivnom svetlu zarad očuvanja globalnog ekosistema, odnosno iz ekoloških razloga. Činjenica je da lokalne zajednice imaju vredna znanja o suživotu s prirodnom okolinom, u smislu održavanja resursa i kulturno specifičnog ali i praktičnog načina eksploatacije istih (Holleland 2017).

Autorka Katrin Lafrenc Samuels (2010), uvodi u priču o nasleđu kolonijalnu, supstantivnu korist koja postoji u materijalnom i nematerijalnom kulturnom nasleđu i glavna teza podvlači pravi „menadžment“ kao jedino rešenje za iskošćavanje ekonomskog potencijala nekog elementa materijalnog nasleđa u okviru siromašnih zajednica sveta. Upravo je fenomen globalizacije, podvlači autorka (Samuel 2010, 45), taj koji je pomogao da se istraživanja u oblasti nasleđa toliko prošire. Sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa, naročito, otvorio je pravu lavinu reaktivne literature,

---

⁴⁶ Study on Tourism and Intangible Cultural Heritage, 2013, str. 2.

⁴⁷ World Tourist Organization, 2001, str. 71

mahom u antropologiji, ali i interdisciplino, a sva ta kritika i razmatranja omogućena su upravo zbog globalizacije.

Poput identiteta i multiklulturalizma, i kulturno nasleđe je, kako to formuliše Milenković (2014, 220), primarno idealistički koncept koji se pretvorio u instrument politike. Za kulturno nasleđe to je bitno na identitetskom nivou, jer je implementiranje multikulturalnog koncepta u državnom kontekstu, zapravo pitanje politika identiteta. Identitet, odnosno način na koji se on ispoljava u populaciji, može se shvatiti kao jedan vid, ako ne i srž onoga što je nematerijalno kulturno nasleđe (ur. Žikić 2011). U tom smislu mnoge države, a Srbija naročito, mogu biti suočene sa diskriminacijom većine sopstvenog stanovništva u programu odabiranja elemenata za sistem zaštite, ako je u pitanju nacionalni identitet kao osnovni (Milenković 2014, 223).

Prema Jošidi, koji je veliki deo svog rada posvetio muzejskoj teoriji, nematerijalno kulturno nasleđe je osnova ljudskog postojanja i može se shvatiti kao skup znanja ljudi kojim neprekidno konstruišu i rekonstruišu osećaj identiteta kroz razne socijalne interakcije. Dok nematerijalno nasleđe nosi osećaj kontinuiteta, skup znanja se neprekidno menja kako teče život. Pod nematerijalnim se smatraju dinamični, a ne statični procesi. Kad se jednom skup znanja zanemari, samim tim se zapostavlja i sam pojam nematerijalnog nasleđa. U tom smislu „zaštita“ nematerijalnog kulturnog nasleđa ne bi trebalo da bude shvaćena kao njegovo „čuvanje“ u smislu održavanja nasleđa nepromenjenim. Zaštita bi trebalo da u svakom slučaju, obezbedi dinamiku nematerijalnog kulturnog nasleđa (Yoshida 2004).

Prema takvom razmišljanju, nematerijalno kulturno nasleđe je proizvod konstruisanja i pregovaranja ali može se okrenuti instrumentalizovati, to jest manjinskim grupama i slično. U igri reprezentacije to je pre svega politička i marketinška stvar. Ono je selektivna upotreba prošlosti prema potrebama sadašnjih društava, gde se pregovara o nadležnostima grupa za pojedine elemente, njihov odabir ali i njihovo značenje (Aykan 2014).

Dakle, postoji mogućnost, na kojoj se i temelji ova disertacija, da zajednice kojima je to potrebno, u prvom redu one koje se bore protiv idnetitetskog „gušenja“ unutar većinskih zajednica, iskoriste Uneskov okvir i svojim odabirom elemenata prezentuju sebe i ostvare pomak u političkoj, privrednoj i simboličkoj borbi za priznavanje. U tome im je potrebna pomoć stručnjaka, koji svoju ekspertizu temelje na

razumevanju drugih. Hastrup ovaj koncept predstavlja kroz prihvatanje “uverenja da zaista možemo razumeti kulturu „iz ugla urođenika“ („native’s point of view“), bez posredovanja naših osećaja i kategorija” (Hastrup 1995, 171). To u metodološkom smislu znači da privilegujemo lokalni komunikativni prostor nad sopstvenim rasuđivanjem kako bismo ga predstavili tako da ne narušava lokalnu percepciju. Međutim, tvrdnja da se drugi prostor tačno predstavlja iz ugla gledanja nekog drugog čini kulturni relativizam samo drugom verzijom realizma, zato jer se oba zasnivaju na premisi da objekat istraživanja ima svoj sopstveni kontekst (Bošković 2015, 35).

Očekivano bi bilo da se heritološka paradigma, zasnovana na Uneskovoju politici rada problematizuje kroz postavke kulturnog relativizma, zato što podržava univerzalizam. Međutim, većina kritika koju su izneli autori koji su se bavili koncepcijom kulture kakvu koristi Unesko, odnose se na ustanovljavanje da je doktrina kulturnog relativizma usađena u politiku biranja elemenata za Uneskovu listu (Eriksen 2009, 127). Postavke slabog kulturnog relativizma su osnova ideje da treba napraviti listu koja će pobrojati različitosti i specifičnosti nematerijalnih nasleđa kultura sveta. Ako je namera da iskreno sačuvaju kulturne specifičnosti, onda se ideja o univerzalnosti ljudskih prava ne može održati.

Na kraju, što se instrumentalističke prirode kulturnog nasleđa u okviru Uneska tiče ona je mnogo više puta dokazana u lošem kontekstu, gušenja glasa manjinskih grupa u okviru neke države, nego što je rešavala pitanja u pozitivnom smislu, iako kako mnogi *heritage believers*-i smatraju da ima potencijal. Nacionalne manjine, ali i nacionalne većine jedne države dobile su priliku da se bore za svoje političke ciljeve preko nematerijalnog kulturnog nasleđa kao identitetskog nosioca, zahvaljujući Uneskovom sistemu zaštite ali pre svega zbog uspostavljanja već pomenutog prava na kulturu.

Na osnovu sagledanog pojma kulture vidimo da se pojam ‘kulturna prava’ pojavljuje uz postojanje društvene grupe koja ima zajednički identitet baziran na religiji, etnicitetu, jeziku, ili nacionalnosti. Ovaj pojam odnosi se na pravo da se izražava i očuva tradicija i praksa spomenute grupe. Ovako naslovljen pojam implicira određenu formu političkog ili pravnog priznanja i određenja. Kulturna prava su razvijena kao razuđen skup pravnih zahteva tokom 60’ godina XX veka, i to posebno u svetlu iskustva

kulturnih manjina kao što su grupe imigranata ili slične, koje žive u državi ili društvu koje karakteriše neka dominantna kultura.

Kulturna prava otuda se prvenstveno pojavljuju unutar promišljanja prava nacionalnih manjina i multikulturalizma. Pri svemu tome, kulturna prava se uobičajeno razmatraju kao jedno od univerzalnih ljudskih prava, ono koje prepoznaje temeljni značaj osećaja kulturnog identiteta, članstva u grupi, i zajedničkih vrednosti za ljudsko blagostanje i napredak. Političko i pravno priznanje vezano za kulturna prava može biti u različitim formama. Takvo priznanje može biti simboličko, na primer tada kad država preuzme simbole jedne ili više manjina i stavi ih na svoju nacionalnu zastavu, ili kada praznik manjine smatra svojim praznikom. Ono može uključiti prihvatanje specifičnih manjinskih kulturnih praksi, kao što je dopuštanje izuzetaka od opšte prihvaćenog koda oblačenja pripadnicima verskih ili drugih manjina koje žele da se oblače drugačije. Može uključivati državnu pomoć kulturnoj grupi kroz direktna davanja ili poreske olakšice, u cilju boljeg očuvanja kulturnog nasleđa i zajedničkog života. Priznanje takođe može uključiti dopuštenje građanima da imaju dvojno ili višestruko državljanstvo. Isto tako, priznanje može omogućiti podršku kulturnoj ili jezičkoj autonomiji manjine, tako da ona sama osniva obrazovne ili kulturne institucije na svojem jeziku. Konačno, priznanje može biti otvoreno političko u smislu davanja prava na posebno političko predstavljanje ili čak davanja političke autonomije ili samouprave posebnim kulturnim grupama (Ćuković 2019, 42).

Za heritološku paradigmu se može reći da je naučni diskurs kreiran oko pojma kulturnog nasleđa i tiče se njegovog definisanja, osobina i upotrebe. U okviru te paradigme deluju stručnjaci za kulturu i kulturne identitete. Taj rad umnogome se oslanja na Uneskov sistem zaštite kulturnog nasleđa i može se prema njemu odnositi negativno i pozitivno.

Heritološka paradigma u etnologiji i antropologiji, tretira se mahom negativno, dok postoje i oni koji tvrde da profesionalno angažovanje u ovom domenu može imati i afirmativne ishode. Istorija pokazuje različite pristupe antropologa i etnologa, naročito od Konvencije iz 2003. godine do danas.

Kritike usmerene ka Uneskovoju kulturnoj praksi tiču se esencijalizacije, selektivnog pristupa kulturama, birokratizaciji nečega što je fluidno, evrocentrizma i

drugo. Dok se kritike usmerene ka kulturnom nasleđu tiču najviše njegovog instrumentalističkog potencijala.

Sa druge strane upravo je to ono što se smatra pozitivnim u bavljenju kulturnim nasleđem. To što antropolozi i etnolozi mogu da utiču na političke zloupotrebe i pomognu manjinskom stanovništvu u očuvanju onoga što je shvaćeno kao njihov identitet.

Na kraju, treba reći da neki autori predviđaju veliki značaj heritološke paradigme za budućnost antropologije i etnologije. Zapravo na nekim mestima, preispitivanje uloge svodi se na preispitivanje egzistencijalne budućnosti discipline, što je globalno konotiran problem, jer se finansijske podrške naučnim istraživanjima u oblasti humanistike dodeljuju onim projektima s vrlo „specifičnim i utilitarnim temama“, stoga je neodrživo zadržati čisto kritički, „ponosni“ stav naučnika, bez društvene primene znanja.

Uzimanje učešća u sistemu zaštite nije u svojoj suštini način da se sačuva autentična⁴⁸ kultura, već je to simboličko - političko mapiranje. Republika Srbija opredelila se da napravi nacionalnu listu i da daje predloge, koje prilagođava formularima, kako bi učestvovala u tokovima političkih praksi ka kojima teži i bila vidljiva i značajnija na globalnom planu. Sa druge strane Unesko i kulturno nasleđe izazvali su i kritički krug stručnjaka koji je inaugurisan u Geteborgu 2012. godine, po nazivom *Association of Critical Heritage Studies*. Koliko pitanje kulturnog nasleđa zanima stručnjake i stvara potpuno novu granu u istraživanju, govori podatak da je za dve godine postojanja ove asocijacije predloženo preko pet stotina teza za rad na ovu temu (Bruman 2014, 173).

Pored kreiranja identiteta (ili povrh toga), izuzetno bitan faktor je i turizam, kao važan privredni činilac jedne države. Verovati u kulturno nasleđe znači i očuvati turizam, jer ono nakon globalizacijskih procesa može umnogome izgubiti smisao. Pa pored statičnih turističkih mesta, i delova materijalne kulture, jedna kulturna zajednica treba da pokaže na čemu zasniva svoj identitet, a da je ono „živo i održivo“. Tako se pokazuje da je nematerijalno kulturno nasleđe od izuzetne važnosti za oba: primarno za stvaranje identiteta a zatim i za njegovu komercijalizaciju (González 2007, 810). U tom

---

⁴⁸ Onakva kakva zaista jeste, originalna, iskrena, iskonska. (authentic, that is, real, original, truthful, or genuine; ‘really proceeding from its stated source’ (*Oxford English Dictionary*, 2002: 153))

smislu estetika nekog identiteta, koja je najbitnija za turističku primamljivost, pokazuje se kroz njegovu performativnost (Mookherjee 2011)

II 3. Unesko i Savet Evrope

Iste godine kada je Unesko usvojio Konvenciju o zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa, Republika Srbija je postala članica Saveta Evrope.⁴⁹ Osnovni ciljevi Saveta Evrope su zaštita ljudskih prava, unapređenje demokratije i vladavine prava. Brojni reformski procesi u Srbiji odvijaju se u saradnji i uz pomoć SE, pre svega u domenu pravnog i institucionalnog uređenja države, sprovođenju reformi u pravosuđu i drugim oblastima u kojima je SE, na osnovu svog mandata, aktivan. Saradnja Republike Srbije sa Savetom Evrope posebno je značajna u kontekstu evropskih integracija, imajući u vidu da aktivnosti SE počivaju i na tzv. Kopenhaškim kriterijumima⁵⁰ - u pogledu stabilnosti institucija, vladavine prava, ljudskih prava i poštovanja i zaštite nacionalnih manjina.⁵¹

Cilj sledećeg poglavlja je da uporedi kulturne koncepcije Uneska i Saveta Evrope, jer su obe institucije veoma važne za područje Republike Srbije, a naročito AP Vojvodine i imaju krucijalni uticaj na stvaranje kulturnih politika i odnos prema identitetu i kulturnom nasleđu.

Parametri za komparativnu analizu

U nastojanju da se uporede heritološke koncepcije globalne organizacije Unesko i Saveta Evrope u domenu identiteta i kulturne raznolikosti, izvojena su dva zvanična dokumenta ovih institucija koja se tiču kulturnog nasleđa. Ovo poređenje je veoma važno za šira ispitivanja kulturnih identiteta u birokratskim i ideološkim okvirima globalne institucije Unesko i njenom sistemu zaštite kulturnog nasleđa. Potrebno je imati uvid u meru kompatibilnosti određenih aspekata kulturnih politika Uneska i evropske zajednice, kako bi se bolje razumela implementacija Uneskovog sistema zaštite kulturnog nasleđa u evropskom kontekstu kojem Vojvodina pripada.

Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa doneta je na Uneskovoj Generalnoj konferenciji 2003. godine. Navodi se da su njeni ciljevi okrenuti očuvanju, poštovanju i podizanju svesti u vezi sa nematerijalnim kulturnim nasleđem,

---

⁴⁹ Podaci sa sajta Saveta Evrope <https://www.coe.int/en/web/portal/serbia>

⁵⁰ Kopenhaški kriterijumi, doneti 1993. godine, odnose se na zemlje pridružene članice Evropske unije, koje moraju da ispune političke uslove (stabilnost demokratskih institucija i vladavina prava, čvrsto uspostavljanje tržišnih instrumenata) kako bi stekle punopravno članstvo u EU. https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html

⁵¹ Formulacija sa sajta Ministarstva spoljnih poslova RS <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/multilateral/savet-evrope?format=pdf&lang=lat>

ali i obezbeđivanjem podrške i sredstava za realizovanje ovakve zaštite.⁵² Potpisalo ju je 150 država, a ratifikovalo 28.⁵³ Narodna skupština Srbije je Konvenciju o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa potvrdila 5. maja 2010. godine, dok je ratifikacioni instrument predat Unesku 30. maja iste godine. Tri meseca od polaganja ratifikacionog instrumenta, Srbija je postala ravnopravna članica Konvencije (Drača 2011).

Dokument koji je nedvosmisleno definisao kulturno nasleđe u evropskom kontekstu kako bi što bolje objasnio značaj njegovog detektovanja i očuvanja, jeste *Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo*. Kako piše u dokumentu, želja država članica Saveta Evrope, koje su njegove potpisnice, jeste da se obavežu da će očuvati diverzitet kultura Evrope, tako i ideale, principe i vrednosti proistekle iz iskustava stečenih kroz napredak i sukobe iz prošlosti, koji neguju razvoj miroljubivog i stabilnog društva, zasnovanog na poštovanju ljudskih prava, demokratije i vladavini prava⁵⁴. Dokument je drugačije poznat kao Farska Konvencija i donet je 2005 godine. Konvenciju je potpisalo 45 zemalja, od kojih i Srbija 2010. godine, a ratifikovalo 17 od kojih Srbija 2011. godine.⁵⁵

U tabeli su izdvojeni parametri za poređenje konvencija, što su zapravo najzaglašeniji ciljevi, principi, prava i obaveze koje se u njima, a u vezi sa kulturnim nasleđem, donose pred države koje ih potpisuju.⁵⁶

Definisanje kulturnog nasleđa, tabela 1

Parametar poređenja u vezi sa KN	Konvencija Evropskog saveta	Uneskova konvencija
Prenošenje iz prošlosti, generacijski	+	+
Identifikacija u definiciji KN	+	+
Insistiranje na KN kao pokretaču raznolikosti	*	+

⁵² Član 2 Konvencije

⁵³ <http://www.unesco.org/new/en/santiago/culture/intangible-heritage/convention-intangible-cultural-heritage/>

⁵⁴ Council of Europe, 2005: član 3

⁵⁵ http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/199/signatures?p_auth=dg2WfyCT

⁵⁶ Znak plus upisan je za prisutnost tog parametra, dok je tamo gde plus nedostaje takva formulacija izostavljena, dok je treća opcija zamena nekakvim drugim sadržajem što će biti označeno zvezdicom. Parametri i njihov smisao biće dodatno pojašnjeni u detaljnijoj analizi koja sledi nakon tabela.

Kolektivno stečeni ideali, principi i vrednosti	+	*
---	---	---

Pozadinska načela/principi, tabela 2

Parametar poređenja u vezi sa KN	Konvencija Evropskog saveta	Uneskova konvencija
Imperativ poštovanja LJPDVP ⁵⁷	+	+
Postojanje univerzalnog prava na kulturu i KN, ali i ograničenja tog prava	+	+
Integrirani pristup kulturnom i prirodnom aspektu	+	
Globalizacija i društvene transformacije kao pretnja diverzitetu		+
Važnost autohtonih zajednica		+
Kulturno nasleđa kao faktor zbližavanja ljudi i obezbeđivanja razmene i razumevanja među njima,	*	+
Ne nužno kolektivno dobro, već lokalno, grupno, čak i pojedinačno		*
Upotrebljivost	+	
Uvažavanje nacionalnog nivoa	*	+

Ciljevi, tabela 3

Parametar poređenja u vezi sa KN	Konvencija Evropskog saveta	Uneskova konvencija
Održivi razvoj i kvalitet života	+	+
Međukulturno poštovanje i dijalog	+	+
Pojedinačna i kolektivna	+	+

⁵⁷ Ljidskih prava, demokratije i vladavine prava

odgovornost		
Negovanje mirovnog karaktera naseđa	+	
Veća sinergija – javno+privatno u kulturnom menadžmentu	+	
Očuvanje kulturnog diverziteta		+
Više upućivanja na lokalnu odgovornost (u praktičnom smislu)		+
Više upućivanja na kolektivnu odgovornost (u praktičnom smislu)	+	
Ostvarivanje posebne društvene i privredne klime za negu KN	+	
Teritorijalne nadležnosti	+	+
Poštovanje raznolikosti tumačenja KN u okviru različitih grupa	+	
Društvena kohezija	+	
Uključivanje NGO, pojedinaca, lokalne zajednice	+	+
Privredno svojstvo KN	+	*
Integrisanost država potpisnica	+	
Dostupnost i ohrabrivanje učešća u aktivnostima	+	*
Obrazovanje i KN	+	*
Odnos informacionih tehnologija i KN	+	

Operativni organi, tabela 4

Parametar poređenja u vezi sa KN	Konvencija Evropskog saveta	Uneskova konvencija
Komitet		+
Konkretno mere pokrenute i institucije osnovani fond, skupština, liste, registri	*	+

Finansije	*	+
-----------	---	---

Prava i obaveze, tabela 5

Parametar poređenja u vezi sa KN	Konvencija Evropskog saveta	Uneskova konvencija
Određivanje na kojem delu važi... u teritorijalnom smislu	+	
Otkazivanje, izmene i dopune	+	+

Pre nego što pristupimo analizi sadržaja iz tabela, trebalo bi komparativno sagledati forme dokumenata. Oba dokumenta imaju uvodne delove koji govore o prethodno uočenim razlozima i uslovima za nastanak dokumenta, kako, zapravo uglavnom izgledaju sve preambule. Delovi koji slede nakon preambula, tiču se definicija ključnih pojmova koji se koriste u dokumentu, kao i opštih ciljeva i principa, prava i obaveza koji se stavljaju pred zemlje potpisnice kao i uspostavljanja operativnih organa, gde za svaki od ovih elemenata postoji tabela sa parametrima.

Nakon toga, Konvencije se formalno razilaze. Unesko osniva operativne organe: Komitet i Skupštinu, i ustanovljava Fond, dok se Savet Evrope dotiče u po nekoliko članova kulturnog dijaloga, životnog okruženja, privrednih aktivnosti, informacionih tehnologija. Ovaj „razradni“ deo konvencija kao međunarodnih ugovora ima najslobodniju formu, stoga se o dokumentu najbolje može suditi preko njega (Bauček, 2001). U tom smislu Uneskova Konvencija je daleko praktično delotvornija, dok je Konvencija Saveta Evrope utrošila ovaj prostor na razmatranje ostalih segmenata kulturnog i ekonomskog života u Evropi, to jest uzajamnu primenljivost u relaciji s kulturnim nasleđem. Jedan od razloga može biti to što se Uneskova konvencija tiče konkretno jedne vrste nasleđa, a Konvencija SE razmatra važnost nasleđa uopšte. Međutim ne postoje drugi značajniji naponi Saveta Evrope da se uključi u konkretne procese za zaštitu NKN kroz svoje ugovore, stoga razlika u pristupu ostaje da bude uočavana na ovakvim primerima.⁵⁸

⁵⁸ Primitila Hana Šrejber u izveštaju sa skupa 'Enforcing the Right to Cultural Heritage', 2016. <https://heuright.eu/news/enforcing-the-right-to-cultural-heritage-27-october-2016-london-full-report-available-online/>

Završni delovi ovih međunarodnih ugovora takođe imaju slične elemente i tiču se pravnih odredbi prilikom ratifikovanja i odbacivanja konvencija. Ipak, pojavljuje se nekoliko razlika. Prva je u tome što je u Konvenciji SE naglašeno da države potpisnice mogu da odaberu deo svoje teritorije na koju će se konvencija odnositi - odnosno na koju neće, po sopstvenom nahođenju.

a. Svaka država može, u vreme potpisivanja ili prilikom deponovanja svog instrumenta potvrđivanja, prihvatanja, odobrenja ili pristupanja, odrediti teritoriju ili teritorije na kojima će se ova konvencija primenjivati.

b. Svaka država može, naknadno u bilo koje vreme, izjavom upućenom generalnom sekretaru Saveta Evrope, proširiti primenu ove konvencije na bilo koju drugu teritoriju naznačenu u izjavi. U pogledu takve teritorije, Konvencija će stupiti na snagu prvog dana meseca po isteku perioda od tri meseca od datuma prijema takve izjave od strane generalnog sekretara.

v. Bilo koja izjava data u skladu sa prethodna dva stava može, u odnosu na svaku teritoriju koja je u njoj navedena, da bude povučena obaveštenjem upućenom generalnom sekretaru. Povlačenje proizvodi dejstvo prvog dana meseca koji sledi po isteku perioda od šest meseci od datuma prijema takvog obaveštenja od strane generalnog sekretara.⁵⁹

To implicira mogućnost usvajanja ideala, vrednosti i principa Konvencije s (političkom) rezervom. Konvencija Uneska, s druge strane, obavezuje zemlje potpisnice da identifikuju, prijavljuju i čuvaju nasleđe sa celokupne svoje teritorije ma kome ono pripadalo. Čak poseban deo Konvencije i govori o popisu (reprezentativnim listama elemenata nasleđa) koju mora biti sačinjen kao deo obaveza. Ali opet, Konvencija SE, još eksplicitnije upućuje na važnost države da vodi računa o nasleđu koje dolazi sa njene teritorije, bez obzira što dopušta selektivno primenu:

đ. prepoznati vrednost kulturnog nasleđa koje se nalazi na teritoriji pod njihovom nadležnošću, bez obzira na njegovo poreklo;⁶⁰

Takođe, u završnom delu Konvencije Saveta Evrope, eventualne izmene i dopune mogu, ali ne moraju biti prihvaćene od strane svih država potpisnica, dok se u Uneskovoju Konvenciji sve vrste promena odredbi primenjuju na sve strane potpisnice bez izuzetka.

---

⁵⁹ Član 20, pod nazivom Teritorijalna primena, Okvirne konvencije SE

⁶⁰ Član 5, Zakoni i politike koji se odnose na kulturno nasleđe, Okvirne konvencije SE

Definisanje kulturnog nasleđa (Insistiranje na KN kao pokretaču raznolikosti)

Ovo je distinktivni parametar Uneskovog dokumenta. Ovde je, međutim veoma bitno reći da je insistiranje na različitosti, koja se često ističe kao ključni aspekt evroposkog identiteta (Gačanović 2009, 97), zamenilo zasnivanje evropskog identiteta na principima homogenosti. Ipak ta raznolikost je, kao što je ranije rečeno, vrlo specifična: Prema već pomenutom Uneskovom izveštaju iz 1995. *Nаша kreativna raznovrsnost (Our Creative diversity)*⁶¹, realne kulturne razlike u političkoj organizaciji i poimanju sveta nisu dobrodošle u istoj meri kao i pripremanje hrane, pesme i igre, festivali i zanati. Tako da se radi o različitosti koja nije u velikoj diskrepanciji sa univerzalističkim poimanjem sveta.

Očuvanje kulturnog diverziteta odsustvuje sa glavne liste ciljeva konvencije SE. Iako ne kao ključni cilj, kulturna raznolikost se ipak pojavljuje u jednoj od podtačaka Člana 1.⁶²

Generacijsko prenošenje, dijahronijska perspektiva nasleđa. Sama suština nasleđa nalazi se u komponenti naslednosti koja se proizvodi iz veze s prošlošću. Prošlost, predački narativi i istorija deo su definicije i kompletnog diskursa (ili više njih) koji se pravi oko nasleđa. Zato je u obe konvencije već prilikom definicije nasleđa pocrtano da ono mora biti postojano u nekoj grupi ili zajednici generacijama. Obe konvencije, doduše, ističu i da je nasleđe promenljivo, prilagodljivo različitim dobima i okolini i da je „evoluirajuće“, da bi opet jasno podstakle na dalje napore ka prenošenju nasleđa na buduće generacije.

Ciljevi

Jedinstvo među članicama kao cilj. U Okvirnoj konvenciji SE, naglašeno je da je svest o važnosti postizanja jedinstva među članicama Evropske Unije kroz unapređenje ideala i principa koji su deo zajedničkog evropskog nasleđa, glavni pokretač za

---

⁶¹ Videti na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001055/105586e.pdf>

⁶² Radi se o prvom delu tačke G, Prvog člana Okvirne Konvencije koja glasi: “g. preduzmu neophodne korake za primenu odredaba ove konvencije u pogledu: - uloge kulturnog nasleđa u izgradnji miroljubivog i demokratskog društva, kao i procesa održivog razvoja i unapređenja kulturne raznolikosti;”

sastavljanje ovog akta. Poseban član ovog dokumenta, član 3, govori o zajedničkom nasleđu Evrope, gde se pod tim podrazumevaju svi “oblici kulturnog nasleđa u Evropi koji čine zajednički izvor pamćenja, razumevanja, identiteta, kohezije, stvaralaštva, ideala, principa i vrednosti, proisteklih iz iskustava stečenih kroz napredak i sukobe iz prošlosti, koji neguju razvoj miroljubivog i stabilnog društva, zasnovanog na poštovanju ljudskih prava, demokratije i vladavini prava.” Slična ideja o univerzalnosti ljudskih potreba i deljenom globalnom iskustvu postoji i u Uneskovoju konvenciji, počev od same formulacije pojma „nasleđa čovečanstva“, ali daleko se više akcentuje jedinstven način življenja uz ohrabrivanje svih manjih grupa da istaknu specifično svoj.

Održivi razvoj i kvalitet života. Održivi razvoj i poboljšanje kvaliteta života u centru su Uneskove konvencije uz premisu da su lokalna znanja kao nematerijalno kulturno nasleđe najbolji put ka najoptimalnijoj eksploataciji resursa. Jedan od osnovnih ciljeva popisivanja svetske kulturne raznolikosti jeste i podržavanje ovih načina življenja. Za SE ovaj pojam je takođe veoma bitan, i u dokumentu se predstavlja kao važno svojstvo nasleđa, a takođe i postoji poseban član posvećen privrednom potencijalu kulturnog nasleđa (član 10). Savet Evrope govori o resursima u okvirima Evrope, dok Unesko ne govori o globalnom funkcionisanju već o lokalnim strategijama za razvoj koje će imati uticaj na čitavu svetsku ekonomsku scenu. Pocrtano je ipak u obe konvencije da osim ekonomskog, održivi razvoj koji perpetuira kulturno nasleđe ima i duhovnu vrednost, što je važan deo onoga što se smatra dobrim kvalitetom življenja.

Negovanje mirovnog karaktera nasleđa. Ovaj parametar je zajednički za oba dokumenta, međutim konkretno se navodi samo u Konvenciji Saveta Evrope. Uneskov dokument dobija takvu vrstu odrednice samo u dodatnim objašnjenjima, kroz govore Uneskovih zvaničnika i objave institucije po pitanju implementacije dokumenta. Budući da ovakvi pravni dokumenti ne bi trebalo da išta podrazumevaju postavlja se pitanje zašto Unesko nije predvideo da nasleđe može imati važnu ulogu kako u miru i saradnji tako i u konfliktnim dobima i područjima.

Veća sinergija javnog i privatnog. Kao još jedan parametar koji je ovde uzet za poređenje, navedeni cilj se pojavljuje samo u Konvenciji SE, kao posledica nastojanja SE da se u aktivnosti vezane za nasleđe uključi što više različitih organizacija i ujedine

se u cilju i radu. S druge strane, Unesko prepušta to državi i organima koje ona osnuje u te svrhe.

Ostvarivanje posebne društvene i privredne klime za negu KN. Ovako formulisan ovaj cilj prisutan je samo u Konvenciji SE uz povratnu obavezu da se priznaje javni interes vezan za elemente kulturnog nasleđa srazmerno njihovom značaju za društvo. Društvena i privredna klima nisu od naročitog značaja za Unesko, već su to formalne, birokratske sturkture, na državnom nivou, koje će služiti kao kanali distribuiranja smernica za učešće u njihovom sistemu zaštite.⁶³

Društvena kohezija. Ideja da kulturno nasleđe treba da osigura društvenu koheziju takođe u takvoj formulaciji javlja se samo u Konvenciji SE.

Privreda, obrazovanje, informacione tehnologije i kulturno nasleđe. Iako na izvestan način pomenuti i u Konvenciji o nematerijalnom kulturnom nasleđu ovi okviri su elaborirani u Konvenciji SE. Svaki od njih dobio je svoj član.

Upotrebljivost. Jako važan koncept pomenut u oba dokumenta. „Očuvanje“ obuhvata mere kojima se nastoji da se obezbedi upotrebljivost nematerijalnog kulturnog nasleđa: u turizmu, u ekonomskim procesima, u ekološkim reformama, u rešavanju konflikta i opštem poboljšanju kvaliteta života unutar neke zajednice.

Poštovanje ljudskih prava, demokratskih načela i vladavina prava. Ovo je bez sumnje deljeni element konvencija, koji u oba slučaja funkcioniše kao regulatorni princip u definisanju nasleđa. Unesko insistira na ljudskim pravima prema UN koncepciji, a najjasnije izražava stav u nekoj vrsti manifesta institucije na zvaničnom sajtu gde ističe da kulturne razlike ne smeju biti opravdanje za nepoštovanje i organičavanje ljudskih prava koje su zagarantovane međunarodnim pravom⁶⁴. Ujedinjene nacije su nakon Drugog svetskog rata i pri samom osnivanju ove organizacije, postavile kao jedan od osnovnih ciljeva da se uspostavi ponovna potvrda i vera u osnovna ljudska prava, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, u jednaka prava muškaraca i žena, itd. Poveljom UN učinjen je preokret u pogledu međunarodnog tretiranja ljudskih prva. Pišev (2018), pokazuje da je na globalnom nivou Deklaracija o

---

⁶³ O praktičnom radu Uneska i promenama koje uvodi prilikom ratifikacije ove Konvencije na domaćem primeru može se videti u Krstanović Lukić i Divac (2012),

⁶⁴ Originalni citat : “No one may invoke cultural diversity to infringe upon human rights guaranteed by international law, nor limit their scope.” Videti na:
<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/culture-and-development/the-future-we-want-the-role-of-culture/culture-and-human-rights/>

ljudskim pravima shvaćeva kao moralno superiorna, kroz poređenje sa Kuranom, jer pre svega insistira na pravima pojedinca i zato što njena potpuna društvena primena dozvoljava proizvoljno tumačenje Kurana ali i odbacivanje islama, ukoliko je to ono što pojedinac želi. Ipak, dodaje Pišev (2018, 58-59), ideja o proizvoljnom tumačenju je zapravo onemogućena kroz određene članove Deklaracije koji su u protivrečnosti sa odredbama Kurana. Tako UN, ali i Unesko demonstriraju deskriptivnost i prazninu njihovog kulturnog relativizma i prihvatanja različitog tumačenja sveta i življenja u njemu. Do Povelje, ljudska prava su smatrana prvenstveno unutrašnjom stvari država i ona su samo izuzetno, parcijalno i sporadično bila predmet međunarodnog interesovanja i uređenja (Zechenter 1997, 319).

Pa tako u Uneskovom dokumentu piše:

“jedino će se uzimati u obzir ono nematerijalno kulturno nasleđe koje je u skladu sa važećim međunarodnim pravnim instrumentima iz oblasti ljudskih prava, kao i sa potrebom uzajamnog poštovanja zajednica, grupa i pojedinaca...”⁶⁵

Dok u Konvenciji SE ne postoji ovako koncipiran regulativni element u samoj definiciji kulturnog nasleđa, on se ipak pojavljuje na drugom mestu, gde se govori o kontroli prava na kulturu:

“..ostvarivanje prava na kulturno nasleđe može da podleže samo onim ograničenjima koja su nužna u demokratskom društvu radi zaštite javnog interesa, prava i sloboda drugih...”⁶⁶

Međukulturno poštovanje i dijalog. Jasno je da obe konvencije pozivaju na kulturnu saradnju i poštovanje, ali postoji jasna razlika u formulacijama između koga bi to trebalo da se realizuje. Savet Evrope poziva zemlje članice da sarađuju i prave finansijske i druge ugovore, da se slože s definicijama i prioritetima Konvencije. Ono na šta se države potpisnice obavezuju u Konvenciji za rezultat u praksi trebalo bi da ima produblјivanje evropskih integracija i odnosi se na mnoga druga polja osim onoga što se u njoj misli pod kulturom - ekonomija, obrazovanje, informativno-bezbednosne strukture drugo. Unesko, sa druge strane, iako se obraća državama potpisnicama i poziva na državnu odgovornost i u smislu teritorijalnog popisivanja nasleđa, ipak smatra da je cilj olakšana saradnja među zajednicama i kulturnim grupama unutar država i onih čije se kulturne granice ne preklapaju sa državnim.

---

⁶⁵ Uneskova Konvecija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva iz 2003 godine, poglavlje 1.

⁶⁶ Okvirna konvencija Evropskog Saveta o vrednosti nasleđa za društvo, član 4.

Poštovanje drugih kultura je imperativ, kao zvanična tekovina UN, deklarativno i SE, ali je čitav koncept veoma problematičan iz ugla antropološke analize, o čemu će više reči biti kasnije.

Poštovanje raznolikosti tumačenja kulturnog nasleđa. Poštovanje raznolikosti tumačenja takođe je samo deo Konvencije SE. To je vrlo zanimljiv koncept, teško primenjiv u birokratskom sistemu zaštite koji sprovodi Unesco, budući da je i jedno tumačenje teško sprovesti po toj formi, gledajući iz antropološkog ugla (Gavrilović 2011, 224). Možda se pominjanje poštovanja raznolikosti tumačenja može objasniti velikim brojem multikulturnih sredina u Evropi i nastojanjem da se one održe bez konflikta (Brown 2005, 199). Ipak ovo je važna tačka za područja poput Vojvodine, gde postoji velika disonantnost u interpretaciji prošlosti i kulturnog nasleđa.

Procene o štetnim uticajima na kulturu. Konvencija SE osvrnula se na potrebu za procenom eventualne štete koju neka mera, okolnost, pojedinci ili grupe mogu da načine kulturi, a samim tim i nasleđu vezanom za tu kulturu.

Integrirani pristup prirodnom i kulturnom nasleđu. Uneskova Konvencija daje više prostora prirodnom nasleđu, možda zato što je više posvećena nematerijalnom nasleđu koje je, kao što je već naglašeno, u velikoj meri povezano sa životnom okolinom. Međutim, izraz „integrirano“ pominje se samo u Konvencije SE.

Tehnički standard odgovara specifičnim zahtevima. Pored već navedene brige za adekvatnu društvenu atmosferu, u Konvenciji SE se navodi i potreba da se obezbedi, u specifičnom kontekstu svake strane potpisnice, postojanje zakonskih odredbi koje se odnose na procedure ostvarivanja prava na kulturno nasleđe, kako je definisano u članu 4.

Uključivanje NVO, pojedinaca, lokalne zajednice. Ovaj parametar je zajednički za obe Konvencije. Apeluje se na ohrabrivanje pre svega država da omoguće uključivanje i rad nevladinog sektora, pri čemu je i za Unesco još bitnije uključivanje lokalnih zajednica.

Važnost autohtonih zajednica. Uviđajući da zajednice, posebno autohtone zajednice, grupe i u krajnjem slučaju pojedinci, igraju značajnu ulogu u proizvodnji, očuvanju, održavanju i ponovnom stvaranju nematerijalnog kulturnog nasleđa i njegovog značenja, i na taj način pomažu bogaćenju kulturne raznolikosti i ljudske

kreativnosti, Unesko odvajava poseban deo Konvencije da istakne njihovu fragilnost u sve više globalizujućem svetu.

Pojedinačna i kolektivna odgovornost. Odgovornost za detektovanje, interpretaciju i očuvanje nasleđa je kolektivna, načelno se ističe u oba dokumenta. Unesko se ipak na izvestan način odriče odgovornosti za detektovanje, prepuštajući i prebacujući aktivnosti vezane za to nacionalnim državama, koje treba da obezbede i manjinskom i starosedelačkom stanovništvu mogućnost da i oni zaštite elemente svog nasleđa. Njihova odgovornost ⁶⁷je najveća u Uneskovom sistemu zaštite, a samim tim i moć, što se može lako upotrebiti za doseganje političkih ciljeva (Aykan 2014, 66-68). Savet Evrope takođe apeluje na nacionalne države, ali i formira neku vrstu panevropske odgovornosti za sve elemente nasleđa pobrojane na ovom kontinentu.

U ovom delu treba dodati još jedan parametar dvojakog karaktera. Naime, kada se govori o lokalnoj i globalnoj odgovornosti, Unesko paradoksalno više upućuje na lokalnu odgovornost. SE standardno poziva na globalne praktične instrumente u sistemu zaštite nasleđa na evropskom tlu. Smatram da je uzrok tome upravo sledeći princip koji se ističe u Konvenciji Saveta Evrope.

Kolektivno stečeni principi i ideali. U dokumentu SE postoji tvrdnja da je deo zajedničkog nasleđa Evrope upravo skup kroz prošlost stečenih ideala i principa, u konfliktima i miru, kroz jedinstveno iskustvo ove regije u svetu. Postojanje takve ideje, mnogo jače istaknute i obrazložene nego što je to slučaj sa Uneskovim donekle srodnim pojmom „nasleđa čovečanstva“, podrazumeva i kolektivnu, nadnacionalnu, panevropsku nadležnost i odgovornost koju možemo deliti svi mi stanovnici Evrope ako želimo i prigrlimo te vrednosti.

Pravo na kulturu i ograničenja tog prava. Ovo je nesumnjivo deljen element, a deljen je i veoma kompleksan odnos institucija prema ovom pitanju. Pravo na kulturu se prvi put pominje u *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija* iz 1948. godine. U njoj se pominje pravo svakog pojedinca i kolektiva na materijalne i nematerijalne sadržaje kulture, tačnije jedno od osnovnih ljudskih prava postaje pravo

---

⁶⁷ Jedna od centralnih karakteristika Uneskovih operacija u vezi sa nasleđem je činjenica da države svojevolejno odabiraju da ratifikuju određenu konvenciju i da naprave međunarodno obavezujuće pravne odredbe koje će poslužiti kao instrument za uspostavljanje konkretne nacionalne politike o nasleđu. To može rezultovati stvaranjem legalnih parametara za odgovorne vlasti i birokratske institucije na državnom nivou, čija je nadležnost o prirodnom i materijalnom nasleđu jasno određena, međutim kada je reč o identitetskim nosiocima i simboličkom nasleđu, njime se sigurno može manipulirati. Njime se manipuliše na internacionalnom i nacionalnom nivou a rukovodilac birokratskog pregovaranja je Unesko.

na učešće u kulturnom životu zajednice.⁶⁸ Ipak, jedno od osnovnih ljudskih prava može biti prekršeno zarad uvažavanja drugih prava i demokratskih načela - koja su opet, paradoksalno, prikazana kao kulturno nasleđe Evrope.

*

Ako pođemo od ciljeva Konvencija, kao njihovog najvažnijeg smisla, teško je uočiti veće razlike. S obe strane govori se o pretnji koju predstavlja globalizacijska kulturna unifikacija po raznolikost, gde je je kulturno nasleđe zatim okarakterisano kao glavni nosilac identiteta koji čine taj svetski diverzitet. Naravno, Konvencija SE, iako ne poriče važnost globalnog, oganičava se na granice Evrope kao teritorije koja traži više kulturne, a samim tim i privredne i tehnološke integrisanosti. Sa druge strane u Konvenciji Uneska se naglašava da donosi ovaj akt zbog svesti o nužnosti pokretanja univerzalne volje i uspostavljanja zajedničke brige o održanju „autohtonih“ zajednica, ili već bilo kojim drugim principom⁶⁹ okupljenih grupa ili prosto pojedincima koji svoje identitete žele da sačuvaju pred udarom svojstava većinskog identiteta koji se stvara u globalizaciji. Nematerijalno kulturno nasleđe okarakterisano je takođe kao „faktor zbližavanja,, u međunarodnim odnosima u smislu potrebe da napravi saradnja zarad očuvanja nasleđa. Pokazuje se da je takva vrsta saradnje praktično više realizovana u okvirima Uneska (Lerna 2006, Dean 2005, Barkeshli 2005 – sve studije slučaja koje pokazuju praktičnu anažovanost, a ima ih još mnogo), dok se na nivou Evropske Unije zadržala na teorijskom prioritetizovanju kulturnog nasleđa, a aktivnost koja podrazumeva više od ohrabrivanja zamisli oformljavanja NGO sektora i različitih projekata i fondova . Hana Šrejber⁷⁰ je primetila u svom govoru na konferenciji „Enforcing the right to cultural heritage“ u Londonu da su aktivnosti Evropske Unije u pogledu nematerijalnog kulturnog nasleđa beznačajne u odnosu na one u ostatku sveta, ali i u odnosu na one koje su postojale vezane za druge tipove nasleđa. Jedno od mogućih objašnjenja za zanemarivanje nematerijalnog kulturnog nasleđa od strane

---

⁶⁸ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima dostupna je na sajtu Ujedinjenih nacija - <http://www.un.org/en/documents/udhr/>, ovde naveden deo nalazi se u članu 27.

⁶⁹ Taj princip naravno podleže regulatornom dejstvu „svetog trojstva“ UN, ali i Evropske zajednice, a to je poštovanje ljudskih prava, demokratska načela, vladavina prava.

⁷⁰ Izveštaj sa ove konferencije se može naći na linku https://www.biiel.org/documents/1396_enforcing_the_right_to_cultural_heritage_-_event_summary.pdf?showdocument=1

Evrope jeste njegov politički potencijal koji u prvi plan stavlja različitost i posebnost u Evropi kojoj su potrebni zajednički elementi nasleđa i kulturna integrisanost.

Konvencija Saveta Evrope obavezuje one koji je potpisuju da obezbeđuju pravo na kulturu i šire svest o neophodnoj kolektivnoj, ali i individualnoj odgovornosti za očuvanjem kulturnog razvoja, što se može protumačiti kao *nametanje* odgovornosti i produžavanje pravnih i čak *moralnih* nadležnosti i ingerencija EU nad zemljama članicama, opet kao glavnog faktora za održivi razvoj i visok kvalitet života u svakom smislu. Mir i unapređenje demokratije su nesumnjivo najvažniji cilj dokumenta, ali smatra se, nemoguće je postići takav cilj bez podrške očuvanju kulturnog diverziteta. Cilj Konvecije koju je doneo Unesco tiče se osiguravanja praktičnog okvira delovanja po pitanju nematerijalnog kulturnog nasleđa, stoga je kao cilj postavljeno podizanje svesti o potrebi očuvanja NKN, kao i pozivanje na međunarodnu saradnju.

U Uneskovom dokumentu, kao što je već naglašeno, definisano je nematerijalno nasleđe, ali u toj konvenciji se u više navrata govori o suštinskoj neodvojivosti nematerijalnog od ostalih vrsta nasleđa (materijalnog i prirodnog). Okvirna konvencija definiše nasleđe kao „skup resursa nasleđenih iz prošlosti“ koji predstavljaju odraz vrednosti jedne zajednice, dok u isto vreme služe za identifikaciju, što bi značilo da preuzimanje tih vrednosti čini nekoga članom te zajednice. U oba slučaja ovde postoji insistiranje da se odaberu reprezentativni elementi, što će za posledicu očekivano imati čisto opredmećivanje i redukovanje čitavih „kultura“ na određeni skup „kulturnih oznaka“ – zato je kulturno esencijalizovanje glavna antropološka primedba birokratskom prilazu kulturnom nasleđu. Pa tako dalje, kada se Evropska Unija nazove „zajednicom koja je povezana nasleđem“ u Konvenciji SE, postavlja se pitanje koji su to elementi reprezentativni i pripadaju čitavom kontinentu kao deo identitetske prošlosti, kao i pitanje da li je dosadašnja neaktivnost EU u praktičnom pogledu zaista samo posledica nemogućnosti odabira takvih elemenata na tako velikom i kulturno heterogenom prostoru. Tekst Konvencije daje negativan odgovor, u tom smislu da je jasno da se ne traži prava „slika i prilika“ evropskog društva koja će se dokumentovati, već da postoje već utvrđene vrednosti, gde se zamišlja da ih većina u Evropi već poseduje u svojim društvima, a ako ne to je onda ono što treba da se promeni. Tu se pre svega misli na demokratiju i vladavinu prava. Međutim, na istim principima zasniva se i rad Ujedinjenih Nacija, to jest u ovom slučaju Uneska. Pa se postavlja pitanje da li to

znači da demokratski principi i vladavina prava nisu distinktivni elementi evropske kulture, i da li je imperativ njihovog nametanja, koji je nesumnjivo na delu, u skladu s poštovanjem svetskog diverziteta.

Pojmovi identifikacija, prenošenje i razvoj igraju za obe Konvencije važnu ulogu u kvalitativnom određivanju kulturnog nasleđa, to jest reprezentativnosti njegovih elemenata. Iako se u tekstu Konvencije SE u definiciji kulturnog nasleđa ne pominje raznolikost, dok se u Uneskovom dokumentu pominje kao ključna odrednica za razumevanje toga šta nasleđe znači, smatram da je to stvar konteksta ili potrebe. Za potrebe različitog teksta definicije su drugačije. Međutim ono što se nameće kao značajna razlika u dokumentima je odnos prema nasleđu u smislu nadležnosti „pisca“, to jest kreatora dokumenta. Unesko govori o raznolikosti, ali govori i o univerzalnim ljudskim potrebama i pravima koja treba uspostaviti globalnom inicijativom i zalaganjem, dok SE govori o istom samo na nivou Evrope. Međutim, Unesko na više mesta u Konvenciji dozvoljava retoriku u kojoj su vodeće rečenice „... poštovanje nasleđa onih koje se ono tiče“, zatim raznolikost koja pomaže „njima“ da ostanu na kulturnoj svetskoj mapi, „oni“ čiji lokalni razvoj zavisi od „njihovih identiteskih nosilaca“, koji sami odabiraju. Takva retorika nije prisutna u Okvirnoj konvenciji SE, već se govori o zajedničkom nasleđu, ne Evrope, već o evropskom nasleđu. Govori se o evropskom nasleđu kao o idealima, principima i stvaralaštvu na kojem se temelji evropski identitet i ostvaruje jedna kulturna kohezija. Kako i Marija Brujić (2016, 152) ističe evropska kultura i evropski identitet ne podrivaju nacionalne kulture i nacionalne identitete, ali da ne se on gradi po njihovom modelu ne bi postao krovni identitet stanovnika Evrope. Dakle odsustvo distinkcije mi/oni iz Konvencije SE govori o želji za postizanjem jedinstva (identiteta koji je kreiran Kopenhaškim kriterijumima, za početak), u ovom slučaju kulturnog. S druge strane, u konvenciji Uneska, nije sasvim jasno sve spada u kategoriju „mi“, a ko u kategoriju „drugi“ (nosioci nasleđa?), u okviru globalnog pojma čovečanstva.

Za kraj, izdvojila bih nekoliko tačaka koje najjasnije ilustruju razliku između dokumenata:

1. Teritorijalnost. I jedna i druga konvencija okreću se državi kao organizacionoj jedinici od najveće odgovornosti (ali i moći). Apeluje se da se kulturno nasleđe registruje i štiti od strane države na čijoj se teritoriji nalazi „bez obzira na

poreklo“. Međutim, države potpisnice Konvencije SE imaju mogućnost da odrede na koje delove njihove teritorije Konvencija može da se odnosi a na koje ne, dok takvo pravilo, to jest mogućnost izuzimanja, ne postoji u Konvenciji Uneska. Problem koji se može pojaviti u okvirima Evrope a koji je naizgled regulisan ovakvim odredbama je pojam *disonantnog nasleđa*, koji su objasnili Tunbridge i Ashworth (1996) i koje problematizuje karakteristično neslaganje interesnih grupa oko toga kako je nasleđe konstruisano u sadašnjosti. Disonancu mogu stvarati nacionalne političke partije unutar jedne države, ali, kako se često može videti u multikulturalnim sredinama, pojedinačne interesne grupe mogu biti i grupe nacionalnih manjina sa svojim političkim programom. Upotreba u domaćem kontekstu uključuje i većinsku srpsku i manjinske grupe, a svrhe su različite, ponekad i oprečene. Kada problem konstruisanja identiteta sa ove tačke vratimo u okvire Uneskovog kulturnog rada, dobićemo državnu, to jest teritorijalnu nadležnost nad elementima koji čine manjinsku kulturu. Ova „zbrka“ plodno je tle za konstantno pregovaranje u kreiranju identiteta i dobar način da se detektuje i prati upotreba nematerijalnih osobenosti u kulturi za legitimizaciju kolektivnih identiteta i ostvarivanja različitih prava.

2. Fondovi, Komitet i Liste , U obe Konvencije se ohrabruje finansijsko učešće i kreiranje finansijskih ugovora. Ali Uneskov koncept podrazumeva obavezne periodiče uplate država potpisnica u zajednički Fond osnovan ovom Konvencijom, dok Savet Evrope upućuje na međudržavne finansijske ugovore koji bi olakšali saradnju i udruživali se u postizanju zajedničkog cilja. Pored fonda, Konvecijom su i osnovana upravljačka i analitička tela, to jest Savet i Komitet, koji zasedaju i bave se praktičnim stvarima, između ostalog i Reprezentativnom listom). Ustanovljavanje liste je takođe jedna od najvažnijih posledica dokumenta i distinktivni parametar.

3. Administracija, prilagođavanje i održivi razvoj. Posebno je bitno da države potpisnice osiguraju adekvatnu infrastrukturu odgovornu za kulturno nasleđe ali istovremeno da se pridržavaju i drugih regulativa vezanih, recimo za prirodnu sredinu. O takvoj atmosferi govore obe konvencije, opisujući dosta nerealnu sliku sveta, što je ilustrovano u dokumentu UN pod nazivom “*State of the World’s Minorities and Indigenous Peoples 2012*”⁷¹. Ovaj “zbornik” sadrži zanimljiv članak autora Vitala Bambanzea, koji je pripadnik Batwa zajednice u Burundiju, koja postoji i u središnjem

---

⁷¹ <http://www.unesco.org/library/PDF/MRG.pdf>

delu Afrike u Demokratskoj Republici Kongo i koja je izgubila sva politička prava. On svedoči o tome da su vlasti ove dve zemlje, pridržavajući se Uneskovih odredbi koje se tiču odbrane životne sredine, udaljile Batwa zajednicu od šuma, to jest načina da dođu do osnovnih sredstava za život lovom i sakupljanjem ali i da gube svoju kulturu i identitet, između ostalog zato što su primorani da rade kao najamnici i da se asimiluju u veću zajednicu (Samadi Rendi 2008, 114).

Demokratija, ljudska prava i vladavina prava. Ljudska prava proizilaze iz još dva koncepta koji pripadaju tekovini zapadne filozofske misli (zbog čega mogu biti protumačena kao evropsko kulturno nasleđe), a to su prirodno pravo i univerzalizam. Prirodno pravo je oličeno u filozofiji Tome Akvinskog, ali i pre hrišćanstva, na primer, u Sofoklovoj Antigoni – radi se naime o pojedincu koji se oglašuje o pravila svoje zajednice, verujući da postoji pravo iznad nje. U hrišćanstvu, pravila Boga su iznad državnih prava iako ih dozvoljavaju, u Antigoni radilo se o moralnom, samoosveštenom pravu sestre da sahrani brata (Zechenter 1997, 320-321). Ali mimo umetnosti i filozofije, ideja ljudske nejednakosti dominirala je svetskom istorijom sve do američke Deklaracije nezavisnosti i francuske Deklaracije o ljudskim pravima čoveka i građanina. Ideja o univerzalnoj jednakosti radikalno je promenila ljudsko društvo. Od tada i u periodima rata i revolucija, ali i u mirnodopskim uslovima razvijaju se evrocentrični koncepti ljudskih prava. Evropska konvencija o ljudskim pravima iz 1950. godine ne poznaje pravo na dobru upravu, koje će biti priznato Poveljom Evropske unije o osnovnim pravima iz 2000. godine, pošto je primećeno koliko zapravo u životu građanina država igra važnu ulogu (Etinski 2013, 488-490, Ćuković 2017, 38).

Definisanje nasleđa Evrope i čovečanstva u oba dokumenta leži na istim principima, što značajno ograničava skup reprezentativnih elemenata i ograničenje je paradoksalno toliko da može u krajnjoj liniji da ugrozi i jedno od osnovnih ljudskih prava – pravo na kulturu. Institucionalni „filter“ nasleđa selektuje nužno pozitivne stvari i dok pri Unesku stvaraju poistovećenje s „nacionalnim blagom“, u SE radi je o „Evropskom blagu“.

U svojim formalnim i birokratskim „odelima“ ove Konvencije veoma liče jedna na drugu. Vrlo su slični ciljevi, definicije, pa i sredstva predložena i obrazložena od strane obe institucije. Međutim, suptilne razlike isplivavaju u određenim parametrima:

tu je pre svega praktičan rad, koji je niti jasno predložen u dokumentu niti kasnije uočen u „stvarnosti“ u aktivnostima Evropske Unije, to jest njenih birokratskih delova. Tu su takođe selektivne primene u teritorijalnom ali i administrativnom pogledu pri istoj instituciji. Čini se dakle da Unesko ostavlja manje prostora svojim potpisnicama za slobodnu intepretaciju i angažovanje u polju kojim se Konvencije bave.

Tu su zatim i drugi parametri koji su već predstavljeni i koji ne daju toliko značaj opštem oblikovanju politike zaštite kulturnog nasleđa ali ih čine drugačijim. To je važno uočiti kako bi se dalje moglo razmatrati mesto manjinskog stanovništva i njihovog nasleđa, ili još važnije prezentovanja identiteta kao svojevrsne politike za ostvarivanje prava i boljeg života, tamo gde u određenom smislu već postoji složeno pregovaranje globalnih i kontinentalnih birokratsko-političkih struktura

II 4. Manjinske grupe, definicija, kontekstualizacija i pravni okviri

Kako Nedeljković primećuje, „etnička sistematizacija je danas jedan od dominantnih modela uz čiju pomoć razumemo i tumačimo društveno – istorijske procese” (Nedeljković 2007, 11). Kategorizacija stanovništva u AP Vojvodini se najčešće vrši na osnovu nacionalne odnosno etničke odrednice. U pokušaju da se definišu manjinske grupe, najpre će se pristupiti istoriji definisanja njihovog pravnog tretiranja, a zatim kontekstualizovati definiciju koja je bila operativna u konkretnom istraživanju.

Bez inicijalnog cilja da ohrabri kulturnu različitost, postoji niz pravnih dokumenata koji štiti prava manjinskog stanovništva od početka takvih regulacija. Nacionalne manjine, konkretno, deo su prvih pravnih artikulacija vezanih za ljudska prava (Vrdoljak 2005, 1-2).

Ponekad su kreatori ovih pravnih okvira, mnogo više truda ulagali u asimilaciju, nego u poštovanje različitosti, smatrajući da time u prvi plan stavljaju mir i progres na globalnom nivou. Vrdoljak (2005) prikazuje istoriju zaštite manjinskih prava kroz tri perioda:

1. Između dva svetska rata

U periodu od 1919. do 1945. godine formira se detaljna artikulacija sa mnogim manama. Njom se „zabranjuju svi vidovi diskriminacije, daje se kontrola grupi u domenu njihovih socijalnih i religijskih institucija, uz pravo da koriste sopstveni jezik i da sprovode slobodno religijske prakse.“⁷² Treba reći da je već u ovom periodu manjinska definisana kroz nematerijalne kulturne aspekte, kao:

„...ujedinjena... potrebom da očuva svoju tradiciju, održi svoju formu verovanja, osigura ranije obrasce i načine vaspitavanja njene dece u skladu sa duhom i tradicijom narodnosti i potrebom da se njeni članovi međusobno ispomažu.“⁷³

U okviru ovih regulativa, država je postavljena kao glavni nosilac osiguravanja prava manjina koje se nalaze na njenoj teritoriji kao i osiguravajući faktor u deljenju novca iz državnog fonda. Ovim ranim odrednicama omogućeno je da nacionalne

---

⁷² Autorkin prevod. Advisory Opinion in the Greco-Bulgarian ‘Communities’, 1930 PCIJ Series B, No.17, 33.

⁷³ Autorkin prevod. Rights of Minorities in Upper Silesia (Minority Schools), 1928 PCIJ Series A, No.15, 29

manjine budu prepoznate i vidljive, kao i da ostvare neka od osnovnih prava (Ćuković 2019, 85)

2. Period nakon 1945.

Posle Drugog svetskog rata, pojedincima su zagantovana prava kroz deklaracije državne ustave i druga dokumenta, pa je u tom smislu i manjinsko stanovništvo uživalo neku vrstu prava unutar država u kojima žive. Prava na kulturu i kolektivna prava ipak su zapostavljena. Manja posvećenost kolektivnim identitetima je posledica lošeg iskustva isticanja nacionalnih/etničkih/kulturnih osobenosti, to jest vrednosne hijerarhizacije različitosti u Drugom svetskom ratu. S Hladnim ratom, globalni svet je postao veoma podeljen, i to je period povećane aktivnosti Ujedinjenih nacija, koje su na sebe preuzele misiju globalne integracije (Vrdoljak 2005, 3).

Upravo je ova organizacija zaslužna za iniciranje okvira za zaštitu manjina, početkom druge polovine dvadesetog veka. Tada su već postojeći programi koji su samo zastupali stav da nacionalne manjine ne treba da trpe diskriminaciju, bili dopunjeni naporima da se osmisle različiti praktičnim načini ostavarivanja manjinskih prava.

U tom i drugim važnim procesima u nastupajućem periodu, ključnu ulogu odigrao je *Međunarodni pakt za građanska i politička prava* iz 1966. godine u Članu 27, gde je, doduše, tek negacijom potvrđeno pravo („neće biti uskraćeno“), počelo da dobija i karakter druge strane distinkcije - prešlo je iz anti-diskriminatornog u aktivno-zaštitničko.⁷⁴

“U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju, zajedno sa drugim članovima svoje grupe, svoj posebni kulturni život, da ispoljavaju i upražnjavaju svoju vlastitu veru ili da se služe svojim jezikom”⁷⁵

Prava manjina se u okvirima međunarodnih zakonskih regulativa ogledaju u pravu pojedinca da se odluči da pripada nekoj grupi u ovom slučaju nacionalnoj, etničkoj ili kulturnoj. Prava grupe nisu prepoznata kao takva, a pravo pojedinca na učestvovanje u kulturi odnosilo se prvenstveno na visoku kulturu (Donders 2005, 69).

⁷⁴ UN Doc.E/CN.4/Sub.2/384/Add.2, paras.130-36, 160-61; and UN Doc.E/CN.4/Sub.2/384/Add.5, paras.24-30. See General Comment No.23, paras.6.1 and 6.2

⁷⁵ Član 27 Međunarodnog pakta za građanska i politička prava, http://chris-network.org/wp-content/uploads/2012/07/un_medjunarodni_pakt_o_gradjanskim_i_politickim_pravima_1966.pdf

3. Nakon 1989.

U periodu nakon 1989. godine pojam nacionalne manjine biva redefinisana, pa se od tada koristi u drugačijim prilikama i kontekstima. S posledicama Hladnog rata, kao i novim sukobima u Evropi početkom dvedesetih godina prošlog veka, upravni organi Evropske Unije i Ujedinjenih Nacija shvatili su da je zaštita manjinskog stanovništva ključni faktor održivog razvoja. Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnoj ili etničkoj, religioznoj i jezičkoj manjini (kraće Deklaracija o manjinama Ujedinjenih nacija), koje je, kao što piše u preambuli, inspirisana već pomenutim anti-diskriminatornim Članom 27 Međunarodnog pakta, reafirmisala je njegove stavove ali i istakla važnost uloge države da omogući takve uslove gde će manjine biti slobodne da izraze svoje specifičnosti, razviju svoju kulturu, jezik, religiju, tradiciju i običaje⁷⁶ sve dok time ne prekrše međunarodno parvo.

Evo bitnih izvoda iz ove deklaracije:

“Države će štiti postojanje i nacionalni ili etnički, verski ili jezički identitet manjina u okviru njihovih odgovarajućih teritorija i podržavati uslove za promociju tog identiteta.”⁷⁷

“Države bi trebalo da preduzmu mere da stvore povoljne okolnosti kako bi omogućile pripadnicima manjina da izraze svoje posebnosti i da razvijaju svoju kulturu, jezik, veru, tradiciju, običaje, osim ukoliko određeni običaji krše nacionalno pravo i u suprotnosti su sa međunarodnim standardima.

Države treba da preduzmu odgovarajuće mere kako bi, kad god je to moguće, pripadnici manjina imali odgovarajuće mogućnosti za učenje svog maternjeg jezika ili nastavu na svom maternjem jeziku.

Države treba da, kadgod je to podesno, preduzmu mere u oblastima obrazovanja, kako bi podstakle poznavanje istorije, tradicije, jezika i kulture manjina, koje postoje unutar njihovih teritorija. Pripadnici manjina treba da imaju odgovarajuće mogućnosti da steknu znanja o celokupnom društvu.

Države treba da razmotre odgovarajuće mere kako bi pripadnici manjina u potpunosti mogli da učestvuju u ekonomskom napretku i razvoju svoje zemlje.”⁷⁸

---

⁷⁶ Prvi i treći recital, UN Deklaracija o Manjinama.

⁷⁷ Član 1 Deklaracija o pravima osoba koje pripadaju nacionalnoj ili etničkoj, religioznoj i jezičkoj manjini

http://crnakutija.babe.hr/attach/d/dekl_o_pr_osoba_koje_pripadaju_nac_ili_etn.pdf

⁷⁸ Član 4 iste Konvencije

Još jedan veoma važan dokument donet je 1993. godine i tiče se “domorodačkih” to jest starosedelačkih društvenih grupa, a donela ga je komisija Ujedinjenih Nacija protiv rasizma i netolerancije. Ovim grupama priznaje se pravo na kontrolu nad sopstvenim institucijama i ravnopravna uloga u javnom životu država u kojima žive.⁷⁹ Za razliku od prethodnog dokumenta o manjinama ovaj dokument priznaje kolektivna prava starosedelačkih grupa da očuvaju i razvijaju svoj kolektivni kulturni identitet. Nakon ovoga, sva borba za manjinska prava kao i za prava imigranata i starosedelačkih grupa vode se preko prava na kulturu i potrebe za očuvanjem kulturnog diverziteta. Pretnja stapajućih posledica globalizacije poslednji je faktor u uspostavljanju novih prioriteta kada je ophođenje prema manjinskim grupama u pitanju (Ćuković 2019, 85).

Jedan od najvažnih dokumenata novijeg doba koji se tiče manjinskih grupa je Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina. Ovo je sveobuhvatni regionalni međunarodni ugovor i prvi pravno obavezujući međunarodni instrument koji je u celini posvećen zaštiti nacionalnih manjina. Komitet ministara Saveta Evrope usvojio je 1994. godine Okvirnu konvenciju, koja je stupila na snagu 1. februara 1998. godine. Savezna skupština Savezna Republika Jugoslavije ratifikovala je 1998. godine. Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih. Na poziv Komiteta ministara Saveta Evrope, SR Jugoslavija je pristupila Okvirnoj konvenciji 11. maja 2001. godine i ona je za nju, u skladu sa odredbom člana 29 stav 2 tog dokumenta, stupila na snagu 1. septembra 2001. godine.⁸⁰

Ova konvencija je s vremenom menjana i dopunjavana po potrebi. Savetodavni komitet Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina sumirao je svoja iskustva i stavove o najvažnijim pitanjima na koja su nailazili u svom nadgledanju sprovođenja Okvirne konvencije, kroz tematske komentare o specifičnim pitanjima. Do sada su usvojena četiri takva tematska komentara. Prvi iz 2006. tiče se obrazovanja⁸¹, drugi iz 2008. godine tiče se delotvornog učešća pripadnika nacionalnih manjina u kulturnom,

---

⁷⁹ Peti deo preambule.

⁸⁰ Informacije preuzete sa sajta Kancelarije za ljudska i manjinska prava, gde se može naći srpski prevod konvencije. <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19816>

⁸¹ Komentar u celosti na linku

https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/obrazovanje_na_osnovu_okvirne_konvencije_za_zastitu_nacionalnih_manjina.pdf.pdf

socijalnom i ekonomskom životu i u javnim poslovima⁸². Treći, usvojen 2012. godine je usmeren ka upotrebu jezika nacionalnih manjina⁸³, i četvrti, najnoviji, iz 2014. tiče se obima primene konvencije⁸⁴.

Okvirna konvencija o zaštiti manjinskih prava kroz svoju preambulu ustanovljava načela Evropskog saveta koji ju je kreirao, i pokazuje zvanični stav ove institucije prema manjinskim grupama. Ovde prenosim deo preambule:

“Smatrajući da je cilj Saveta Evrope da ostvari veće jedinstvo među članicama radi očuvanja i ostvarivanja ideala i načela koji predstavljaju njihovo zajedničko nasleđe;

Smatrajući da je jedan od načina kojim se ovom cilju može stremiti očuvanje i dalje ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda.

U želji da sprovedu Deklaraciju šefova država i vlada država članica Saveta Evrope usvojenu u Beču 9. oktobra 1993.

Odlučne da u okviru svojih teritorija zaštite opstanak nacionalnih manjina. Smatrajući da su burni prevrati u evropskoj istoriji pokazali da je zaštita nacionalnih manjina od ključnog značaja za stabilnost, demokratsku bezbednost i mir na ovom kontinentu.

Smatrajući da pluralističko i istinsko demokratsko društvo treba ne samo da poštuje etnički, kulturni, jezički i verski identitet svakog pripadnika nacionalne manjine, već i da stvara odgovarajuće uslove koji im omogućavaju da izraze, očuvaju i razviju taj identitet.

Smatrajući da je stvaranje klime tolerancije i dijaloga neophodno da bi se omogućilo da kulturna raznolikost bude izvor i činilac, ne podele, već obogaćenja svakog društva

Smatrajući da ostvarenje tolerantne i prosperitetne Evrope ne zavisi samo od saradnje među državama već zahteva prekograničnu saradnju među lokalnim i regionalnim organima bez ugrožavanja ustava i teritorijalnog integriteta svake države...”

Demokratska načela i vladavina prava su vrednosti koje Evropski Savet i Unesko dele. Postoje međutim i znatne razlike u koncepcijama kulturnog nasleđa i manjinskog stanovništva o čemu je bilo reči u prethodnom poglavlju. Svakako, deo preambule koji je ovde istaknut govori o postojanju pravnog okvira, multilateralnog, koji važi i u Vojvodini koji garantuje uspostavljanje uslova pripadnicima manjinskih grupa da ostvare svoja prava.

---

⁸² Komentar u celosti na linku

https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/delotvorno_ucesce_pripadnika_nacionalnih_manjina_u_kulturnom_socijalnom_i_ekonomskom_zivotu_i_u_javnim_poslovima.pdf.pdf

⁸³ Komentar u celosti na linku

https://ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/pravo_na_upotrebu_jezika_pripadnika_nacionalnih_manjina_na_osnovu_okvirne_konvencije.pdf

⁸⁴ Dostupan u PDF format na sajtu Ministarstva spoljašnjih poslova.

<https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19816>

Kako Milenković (2016, 92) primećuje u vezi sa čitavom Srbijom, a to se još kako može primeniti na Vojvodinu, nadležnost nad kulturnim nasleđem „impregnirana je insularnim efektom“ – to jest identiteti se smatraju okamenjenim i segmentiranim datostima. U pravnom poretku Republike Srbije ta nadležnost je poverena nacionalnim savetima nacionalnih manjina, institucijama poput tradicionalnih crkava ili sličnim nosiocima kolektivnih identiteta međusobno već odeljenih nacionalnih manjina. Nije, u tom smislu, realistično tražiti da se u pomeranju ka interkulturalnim dijalozima, organizacije manjinskih zajednica odreknu prava da same upravljaju svojim kulturnim nasleđem po principu multikulturalnog segregacionizma. Milenković (2016, 39) ne misli da to pravo može da se uskrati ni prema manjinskim pravima usvojenim u Ustavu Srbije, niti prema kulturnoj politici koja je uslov za evrointegracije, niti po, kako kaže, moralnim načelima.

Prema njemu politika čiji je signal termin multikulturalizam uokviruje problem socijalne pravde i dominacije kao pitanja identitetskog grupisanja. Među identitetskim grupisanjima koje afirmiše, najistaknutije su one definisane *rasom* i *etnicitetom*, a slede ih one definisane *rodom* i *seksualnošću*. Drugo, multikulturalizam je promovisao razumevanje *političkog* koje u prvi plan ističe pitanja reprezentacije, posebno u smislu načina javnog prikazivanja i proporcionalnog pristupa javnim institucijama i javnom prostoru (Milenković 2014).

O odnosu Uneska i antropologije već je više toga rečeno, i postoji važan odnos između antropologije i multikulturalizma koji je važno pomenuti : antropolozi bi trebalo da inherentno podržavaju multikulturalne politike, posebno javne politike koje imaju za cilj da prepoznaju, priznaju, zaštite i održe kulturnu raznovrsnost u globalnom društvu i pojedinačnim regijama (Ćuković 2019, 87). U najznačajnije optimiste multikulturalizacije svakako su spadali oni autori koji su se nadali da će takav princip doprineti kreiranju, ako ne evropskog identiteta, a ono svakako duha tolerancije i postepenog ublažavanja nacionalizama i rasizama, rehabilitovanih u Evropi tokom poslednje četvrtine 20. veka (Milenković 2014, 13). Zato što je u vreme formiranja multikulturalne ideje, ona je većinski posmatrana kao izuzetno pozitivna, jer je u osnovi utemeljena na liberalnim idealima, i nije delovala kao toliko podložna političkoj zloupotrebi i instrumentalizaciji. Pored toga što je u velikoj meri zaslužan za prepoznavanje i (pravno i političko) priznavanje različitosti, multikulturalizam, ne samo

iz perspektive savremene antropološke teorije, nego i iz perspektive ostalih društvenih nauka i humanističkih disciplina, može da predstavlja izgovor za marginalizaciju, isključivanje i ugnjetavanje (Gačanović 2009, 49). On često stvara povoljne okolnosti za nasilne konflikte, pa čak i za genocid i građanski rat (Dijkstra et al. 2001, 62), ali isto tako i za rasplamsavanje nacionalističkih, ksenofobičnih i rasističkih identitetskih politika (Ćuković 2019, 88).

Što se tiče domaćeg konteksta, Republika Srbija je etnički veoma heterogena država, naročito njena severna pokrajina. Kada govorimo o statusu i definiciji nacionalnih manjina, kriterijum brojnosti nije uvek presudan, ali je značajan. U Srbiji, u skladu sa Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina,⁸⁵ da bi jedna etno - kulturna zajednica bila smatrana nacionalnom manjinom mora biti u dugotrajnoj vezi sa teritorijom Republike Srbije i razlikovati se od većinskog stanovništva na osnovu jezika, religije ili običaja, uz postojanje volje da se očuva zaseban identitet.⁸⁶

„Nacionalna manjina u smislu ovog zakona je svaka grupa državljana Republike Srbije koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji Republike Srbije, pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom Republike Srbije i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva, i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju.“⁸⁷

Dva bitna zakona koja definišu uspostavljanje manjinskih samouprava i izgradnju kulturnih politika i sistema nacionalnih manjina u Srbiji, donesena su 2009. godine. Prvi je Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina,⁸⁸ a drugi je Zakon o kulturi.⁸⁹ I jedan i drugi predstavljaju očekivanu razradu rešenja koja su data Ustavom Republike Srbije iz 2006. godine.⁹⁰ Nacionalne manjine su na osnovu Zakona o

---

⁸⁵ Kroz ovaj zakon preuzimaju se standardi koji su u ovoj oblasti ustanovljeni kroz dokumenta Saveta Evrope – Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima. Takođe, ovim zakonom je usvojen otvoren pristup definisanja manjinskih identiteta. To u stvari znači da se različita shvatanja identiteta mogu u najširem smislu podvesti pod opšti pojam nacionalne manjine (Gojković, 2010)

⁸⁶ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Službeni glasnik 14/2018.

⁸⁷ Isto, član 2.

⁸⁸ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, Službeni glasnik RS br. 72/2009

⁸⁹ Zakon o kulturi, Službeni glasnik RS br. 72/2009

⁹⁰ Ustav Republike Srbije Službeni glasnik RS br. 98/2006

nacionalnim savetima formirale posebne biračke spiskove⁹¹ i biračke liste i izašle na birališta 6. juna 2010. godine kako bi izabrale Nacionalne savete kao najviša tela manjinske samouprave. Neki od Nacionalnih saveta izabrani su direktnim biranjem između ponuđenih izbornih lista, a neki, kao što je to slovenački, makedonski i hrvatski Nacionalni savet, na elektronskim skupštinama, u skladu sa Zakonom (Kaveždi 2012, 10).

U svom radu u kojem pretresa pitanje nacionalnih saveta u kontekstu kulture Kaveždi (2012) objašnjava da su nacionalne manjine dobile formalnu priliku da izborom ovih tela utiču na očuvanje, razvoj i širenje svoje kulture. Osim drugih nadležnosti, Saveti su Zakonom dobili pravo i obavezu da izaberu organe koji će se posebno baviti kulturom – Odbore za kulturu. Delovanje Saveta i Odbora duboko zahvata identitet i kulturnu politiku nacionalne manjine. Uspostavljanjem ovakvog modela, Republika Srbija svrstala se u red onih država koje manifestno sprovode takozvani paradržavni model državne politike spram nacionalnih manjina, delegirajući na njihove Nacionalne savete rad i odgovornost na područjima kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika.

U narednoj deceniji svoje nacionalne savete je izabralo 20 nacionalnih zajednica. Na primer, Jevrejska zajednica u Srbiji, koja svoj identitet zasniva na verskoj pripadnosti, odlučila je da već postojeći Savez jevrejskih opština Srbije, po svom načinu funkcionisanja, izboru članova i reprezentativnosti, može pred državnim organima efikasno zastupati interese jevrjeske zajednice, što je u Zakonu o nacionalnim savetima članom 134. potvrđeno precizirajući da Izvršni odbor SJOS vrši funkciju nacionalnog saveta (Perković i Baštovanović 2017, 12).

Nadležnosti koje se tiču Nacionalnih saveta podrazumevaju izgradnju kulturnih politika, odnosno utvrđivanje i realizaciju niza ciljeva i zadataka koje treba ostvariti uz pomoć odgovarajućih mera, instrumenata i aktivnosti. U njihovim rukama je korišćenje organizacionih, pravno-političkih, finansijskih i vrednosno-idejnih instrumenata u doseganju poželjnih ciljeva. Zakon o nacionalnim savetima dao je mogućnost Savetima da postanu osnivači ili suosnivači ustanova kao što su zavodi za zaštitu kulturnih dobara, biblioteke, galerije, medijske ustanove i drugo (Kaveždi 2012, 10).

---

⁹¹ Pravilnik o načinu vođenja posebnog biračkog spiska nacionalne manjine Službeni glasnik RS br. 72/09

Milenković, Antonijević i Spremo (2019) objašnjavaju da nacionalni savet može da predstavlja nacionalnu manjinu u oblastima kao što su obrazovanje, kultura, obaveštavanja na jeziku nacionalne manjine i službene upotrebe jezika i pisma, može da učestvuje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih oblasti. Takođe, nacionalni savet ima moć da osniva ustanove, privredna društva ili neke druge organizacije u gorenavedenim oblastima, u skladu sa posebnim zakonima. Ova tela, svakako predstavljaju važnu instancu u očuvanju kulturnog nasleđa nacionalnih manjina, te se ovim zakonom ostavlja mogućnost da nacionalni savet osniva ustanove kulture radi očuvanja, unapređenja i razvoja kulturne posebnosti i očuvanja nacionalnog identiteta nacionalne manjine i mogućnost prenošenja osnivačkih prava ovih ustanova kulture čiji su osnivači Republika Srbija, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave na nacionalne savete. Ipak, nacionalni pravni okvir je sveobuhvatniji i uključuje niz drugih zakona i podzakonskih akata koji pružaju garancije prava nacionalnih manjima (Milenković, Antonijević i Spremo 2019, 724)

Neke od nacionalnih manjina su počele intenzivno da koriste spomenute instrumente u svom delovanju. U prvom redu, to su strateški dokumenti na području kulture. U drugom redu, tu su instrumenti koji se izvode iz strateških dokumenata – odluke o proglašenju ustanova kulture od posebnog značaja, odluke o osnivanju, odluke o finansiranju itd. (Keveždi 2012, 11).

Postoji još važnih zakona za manjinske zajednice u Srbiji a to su *Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma*, *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* i *Zakon o lokalnoj samoupravi*. Gojkovićeva (2010) objašnjava da prvi zakon omogućava da se u jedinicama lokalne samouprave u kojima su nastanjeni pripadnici nacionalne manjine njihov jezik i pismo budu obavezno stave u službenu upotrebu ukoliko u ukupnom stanovništvu opštine imaju više od 15%. Drugi zakon, jednim delom, predviđa kao cilj obrazovanja razvijanja svesti o državnoj i nacionalnoj pripadnosti i negovanje srpske tradicije i kulture, ali i negovanje tradicije i kulture nacionalnih manjina. I poslednji od navedenih zakona je takođe važan za pitanja manjina, jer uvodi u nove koncepte po pitanju učešća građana u performaciji zakona. Njime se predviđa da je u nadležnosti opština da implementiraju prava nacionalnih manjina. Mehanizmi zaštite na lokalnom nivou bi trebalo da dovedu do stabilnih društvenih odnosa i prevazilaženja različitih međuetničkih animoziteta. Prema ovom

zakonu lokalne samouprave treba da osiguraju uslove za očuvanje i unapređenje identiteta nacionalnih manjina koje žive na datoj teritoriji.⁹²

Nacionalne i druge manjine, kao i većinske grupe jedne države, dobile su priliku da se bore za svoje političke ciljeve preko nematerijalnog kulturnog nasleđa kao identitetskog nosioca, zahvaljujući Uneskovom sistemu zaštite, ali, pre svega, zbog uspostavljanja već pomenutog prava na kulturu. Tako bi Konvencije Saveta Evrope a naročito Uneksova Konvencija iz 2003. godine mogle biti takođe važni dokumenti za emancipaciju manjinskih zajednica. Na osnovu sagledanog pojma kulture vidimo da se pojam *kulturna prava* pojavljuje uz postojanje društvene grupe koja ima zajednički identitet baziran na religiji, etnicitetu, jeziku ili nacionalnosti. Ovaj pojam odnosi se na pravo da se izražavaju i očuvaju tradicija i praksa spomenute grupe, i implicira određenu formu političkog ili pravnog priznanja i određenja (Ćuković 2019, 90).

Gaćanovićeva navodi da su kulturna prava razvijena kao skup pojedinačnih pravnih zahteva tokom šezdesetih godina dvadesetog veka, i to posebno u kontekstu etničkih manjina kao što su grupe imigranata ili nativnih grupa, a koje žive u državi ili društvu koje karakteriše postojanje neke dominantne kulture. Kulturna prava se otuda prvenstveno pojavljuju unutar promišljanja prava nacionalnih manjina i multikulturalizma. Gaćanovićeva (2009) ponavlja da se, pri svemu tome, kulturna prava uglavnom posmatraju kao jedno od univerzalnih ljudskih prava (što ono i jeste), koje prepoznaje temeljni značaj osećaja kulturnog identiteta, članstva u grupi i zajedničkih vrednosti za ljudsko blagostanje i napredak.

Političko i pravno priznanje vezano za kulturna prava može biti u različitim formama. Takvo priznanje može biti simboličko, na primer tada kad država preuzme simbole jedne ili više manjina i stavi ih na svoju nacionalnu zastavu, ili kada praznik manjine smatra svojim praznikom. Ono može uključiti prihvatanje specifičnih manjinskih kulturnih praksi, kao što je dopuštanje izuzetaka od opšte prihvaćenog koda oblačenja pripadnicima verskih ili drugih manjina koje žele da se oblače drugačije. Može uključivati državnu pomoć kulturnoj grupi kroz direktna davanja ili poreske olakšice, u cilju boljeg očuvanja kulturnog nasleđa i zajedničkog života. Priznanje takođe može uključiti dopuštenje građanima da imaju dvojno ili višestruko državljanstvo. Isto tako, priznanje može omogućiti podršku kulturnoj ili jezičkoj autonomiji manjine, tako da ona sama osniva obrazovne ili kulturne institucije na svojem jeziku. Konačno, priznanje može biti otvoreno političko u smislu davanja prava na posebno političko

---

⁹²Interpretacija zakona je iz predavanja Nevene Gojković, sa serija predavanja *Konrad Adenauer Foundation*, koja se može naći na sajtu fondacije, na srpskom i engleskom jeziku. <http://politicsir.cass.anu.edu.au/centres/ces/highlights/konrad-adenauer-lecture-series>

predstavljanje ili čak davanja političke autonomije ili samouprave posebnim kulturnim grupama. (Gačanović 2009, 28–29)

Ono što je Gačanovićeva ovde istakla može se postići i kroz Uneskov sistem zaštite, tako što će države, pre svega u svom nacionalnom registru, imati jednako zastupljene elemente građana koji dele većinski identitet, i onih manjih grupa ili pojedinaca koji poseduju distinktivni identitet koji takođe žele da zabeleže, mapiraju i zaštite. Isto kao što može to da ostvari, država može lako i da spreči takve aktivnosti (Ćuković 2019, 91).

Kako će oblikovati svoju kulturnu politiku, regulisati različitosti i raznolikosti svojih građana stvar je svake države ponaosob. Međutim, ukoliko žele da budu deo globalne političke mreže, manje države, sa manje političke moći moraju biti otvorene za nametnuta rešenja. Branko Prnjat objasnio je pojam *kulturna politika* jednostavno preko definicije same politike kao „sistema krajnjih produkata, ciljeva i sredstava koje želi jedna grupa i koji su postavljeni od strane vlasti“ (Prnjat 2006, 56). Prnjat zauzima stav da se ne bi svaki odnos politike prema kulturi smeo nazivati kulturnom politikom:

„Smisao i sadržina kulturne politike u zavisnosti je od prirode društvenog sistema, od kulturnih aspiracija vodećih društvenih snaga, kulturne tradicije i slično. Kulturna politika često u sebi nosi elemente parcijalnog, što je odraz uskih i pragmatičnih ciljeva zvanične politike. Ona neretko usmerava kulturnu produkciju prema određenim poželjnim ciljevima. Kultura se u takvim okolnostima uvek javljala kao ona oblast koja je podređena tim suženim zahtevima i različitim ograničenjima.“ (Prnjat 2006, 46–47)

Prnjat ovde sugerise da se svrha kulturne politike ispoljava u trostrukom vidu: kroz humanističku viziju kulture, strateške ciljeve razvoja i složen sistem instrumenata, institucija, funkcija, aktivnosti i projekata. Kulturna politika je javna praktična politika u oblasti kulture, a predstavlja rešenost raznih nivoa vlasti da, intervenišu u određenim oblastima i aktivnostima da bi ostvarili definisane strateške ciljeve u demokratskom maniru. Kulturna politika je, stoga:

„...čitav niz osmišljenih i povezanih mera i aktivnosti državnih i paradržavnih organa koji imaju politički, pravni i finansijski autoritet da donose legitimne odluke čija je svrha da odgovore na stvarne potrebe i probleme i koje vode ka ostvarenju jasno definisanog cilja u oblasti kulture i umetnosti.“ (Đukić 2011, 13)

Kada se definišu kulturne politike, bilo da je u pitanju umetnost ili nešto što više liči na antropološki koncept kulture, doprinosi se svesnom upravljanju kulturnim životom, odnosno pravcem kulturnog razvoja, kao i svim aktivnostima koje je potrebno sprovesti da bi se idejni koncept kulturnog života i razvoja implementirao u praksi i ostvarili.

Pre nego što se vratimo na nematerijalno kulturno nasleđe manjinskih grupa, kao i na činjenicu da je zbog takvih grupa i nastao program zaštite, moramo se suočiti sa time da je Unesko najviše pažnje dao manjinama u pogledu najosnovnijih životnih uslova, njihovoj povezanosti sa prirodom, odnosno prirodnim osobinama teritorije na kojoj žive. Prema mišljenju Tejlorove, cilj uterivanja osećaja jedinstvenog nacionalnog identiteta u građane Mađarske i pripadnike nacionalne manjine u Rumuniji nije samo reprodukcija nacije, već i ponovno promišljanje državnih granica (Taylor 2009, 49). To govori o tome kolika zapravo politička moć leži u nematerijalnom kulturnom nasleđu, kada ima uporište u organizaciji globalnog karaktera, i ta moć je najkorisnija na državnom nivou.

Program zaštite daje državi gotovo totalnu kontrolu nad značenjima i upotrebom nematerijalnog kulturnog nasleđa. Ovako dominantna uloga države u donošenju odluka rezultuje upotrebom NKN Konvencije u svrhe promovisanja deljenog nacionalnog nasleđa kako bi se stvorio ili ojačao nacionalni duh (Lixinski 2013, 129).

Da bi prijavile element za zaštitu, nacionalne manjine moraju da se obrate državi u kojoj se nalaze. Program koji je inicijalno napravljen da bi očuvao različitosti kulturnog sveta u tom procesu stoji na putu malim društvenim grupama. Iako će u prijavi biti napomenuto da je neki element nasleđa odlika određene kulturne celine (nacionalne manjine ili imigrantske ili starosedelačke grupe), on će ipak biti zabeležen kao deo nasleđa države u kojoj žive. Stoga se postavlja pitanje: ako Unesko gubi svoju efektivnost i realnu moć da zaštiti materijale spomenike koji su, paradoksalno, pod zaštitom iste organizacije, koliko je u mogućnosti da sačuva žive prakse, neuhvatljivog značenja, od pogrešne interpretacije i manipulacije (Keough 2011, 599)? Mogu li države da iskoriste pojam nematerijalnog kulturnog nasleđa ne samo za integraciju stanovništva, već i za sâmo stvaranje i nestajanje – egzistenciju neke grupe? Palestina

je postala članica Uneska 2011. godine,⁹³ Kosovo je to moglo postati 2015. godine. Političke implikacije ovakvih odluka su veoma velike, budući da se upliću u pitanje teritorijalnog integriteta neke države.

Država, prema ovlašćenjima koja su joj data prilikom ulaska u sistem zaštite, predlaže i štiti one elemente kulturnog nasleđa koji su na njenoj teritoriji, što dovodi do toga da može da zaštiti elemente druge kulture čija je suština, u fizičkom i uticajnom smislu, i prostorno i vremenski daleko, ali i da nematerijalne elemente svoje kulture izgubi, jer ne pripadaju teritorijalno-administrativnim granicama države kojoj je takva kultura domaća.

---

⁹³ https://www.washingtonpost.com/world/national-security/unesco-votes-to-admit-palestine-over-us-objections/2011/10/31/gIQAMleYZM_story.html

II 5. Kulturni identitet

Unesko, pri definisanju i drugim pominjanjima elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa bez izuzetka naglašava njegovu vrednost za kulturni identitet pojedinaca i grupe.⁹⁴ Uneskovo nastojanje da se zaštiti nasleđe objašnjeno je kao nastojanje da se zaštite kulturni identiteti⁹⁵. Kako se u disertaciji bavim identitetom u birokratskim i političkim okvirima Uneska i njegov cilj je da doprinese većoj analitičkoj celini time što će pružiti preglednu istoriju pojma identitet u okviru antropološkog diskursa, kroz istoriju i danas.

Antropološka i etnološka istraživanja oduvek su se fokusirala na sopstvo istraživača u opoziciji sa drugima. Počev od putopisaca, koji su donosili zaspise o drugima nazad čitaocima sa svog govornog područja, stavljajući, zapravo sebe naspram njih, preko mislilaca i filozofa koji su druge pronalazili u dijahronijskoj perspektivi poput francuskih prosvetitelja, do začetnika discipline koji su ciljano putovali na udaljena, kolonizovana mesta, naseljena značajno drugačijim stanovništvom u različitim pogledima i takođe, na izvestan način dopsinosili sebi kroz izučavanja drugog. Postoji sijaset tema posvećenih (ne)mogućnosti identifikacije (Sokefeld 1999, 6) i ishodišta takvih (ne) mogućnosti. Identitet, u današnjem značenju, ipak nije uvek bio deo analitičkog alata antropologije i etnologije. Podrazumevalo se da identitet postoji u pojedincima, a da je predmet istraživanja discipline trebalo tražiti u socio-kulturnim odnosima među tim pojedincima. Antropolozi su inicijalno prepuštali identitet psiholozima. Poslednje decenije donele su drugačiji pogled na kulturu, a time i identitet, stoga se interesovanje za ovaj termin i njegova nova značenja povećalo (Meijl 2010, 63)

Međuzavisnost pojmova nasleđe, identitet i kultura u njihovim definicijama, u Uneskovim regulativama ali još više u istoriji etnologije i antropologije je velika. U periodu nastanka moderne discipline kultura se koristila prvenstveno da označi reifikovanu esenciju koja povezuje grupu ljudi u koherentnom smislu dok se danas

---

⁹⁴ “Ovakvo nematerijalno kulturno nasleđe, koje se prenosi s generacije na generaciju, zajednice i grupe iznova stvaraju, u zavisnosti od njihovog okruženja, njihove interakcije sa prirodom i njihove istorije, pružajući im osećaj identiteta” Član 1, Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva iz 2003.

⁹⁵ To je opšta formulacija koja se pojavljuje u gotovo svim konvencijama vezanim za nasleđe i kulturu, ali je najjače poređenje nasleđa identiteta, to jest njihovo jednačenje, izvršeno na projektu i nizu seminara objašnjenim na sledećoj stranici: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/videos/heritage-is-identity-dont-steal-it/>

kultura više povezuje sa heterogenošću i multivokalnošću, sa implikacijama prema više dinamičnoj vezi između pojedinca i zajednice. Ono što se nekada držalo za nepromenljive karakterne osobine može se sada posmatrati kao dinamična dimenzija simboličnih, socio-kulturnih i političkih procesa. Tako je privatno i lično zamenjeno javnim i promenljivim (zavisnim, podložnim spoljnim uticajima). Čak su i uporedne kulturne studije emocija pokazale da su i osećanja zavisna od kulture, ako ne i od politike (Wetherell 2010).

Dugačak put koji je koncept prešao počinje u izvesnom smislu dvadesetih godina prošlog veka u Americi gde se grupa antropologa zainteresovala za polje označeno kao škola kulture i ličnosti. Ovaj pokret imao je za cilj da istraži koncept ličnosti ne bi li rešio probleme funkcionalističkih pretpostavki da je kultura relativno zatvoren sistem ponašanja. Tako je kreirana nova perspektiva gde su određeni aspekti ponašanja mogli biti rezervisani samo da određene pojedince, ili bar kategorije ljudi (LaVine 2001).

Rane analize odnosa između kulture i ličnosti su se bazirale na ideji da kultura kao celina utiče na svoje delove i njihovu povezanost - a ne obrnuto. Midova (1928) i Benediktova (1934), na primer, u svojim etnografijama pratile su svakodnevne prakse i razmišljanja pojedinačnih članova zajednice i na osnovu toga davala zaključke o njoj. Takav deduktivni prilaz zaključivanju i ideja o dubinskom uticaju kulture na strukturu identiteta produbice s Frojdovim razvićem psihoanalitičkih metoda, što su u antropologiju na izvezstana način uveli Abram Kardiner i Ralf Linton (1939). Ličnost je za njih bila rezultat internalizacije kulture kod pojedinca, dok je kultura zauzvrat bila projekcija ličnosti. Ovakvo cirkularno posmatranje kulture i ličnosti, mesto je u istoriji antropologije i psihologije gde su se ove dve discipline najviše približile jedna drugoj, i ostavile prostor za kreiranje i zajedničke upotrebe analitičkog pojma – identitet (Honingman 1954).

Glavna kritika teorije o kulturi i ličnosti jeste neuklapajuća činjenica da ličnost varira ne samo od zajednice do zajednice već i unutar samih zajednica (Toren 1996). Ipak, Glasnon (1983) je pokazao da je trenutno shvatanje identiteta koje je evoluiralo u proteklih četrdeset godina, polazeći uglavnom od koncepta „kriza identiteta“ psihoanalitičara Eriksona, uvedeno u antropologiju upravo tokom „kultura i ličnost“ perioda. Identitet u psihologiji, originalno objašnjen, označavao je „istost“, to jest

istovetnost sa samim sobom, odnosno skupom glavnih karakteristika koje dete usvaja do svoje zrelosti. Nedosljednost u iskazivanju tih karakteristika smatra se ponekad i mentalnom bolešću (Sokefeld 1999, 5). U to vreme, društvene nauke prepoznavale su nacionalni, etnički, kulturni i druge varijable kolektivnih identiteta. Po utvrđenom principu, identitet u ovom slučaju znači istovetnost sa grupom, odnosno prihvatanje istih vrednosti. Eriksonov „identitet“ gradi se od ranog detinjstva do adolescencije kada se ono još uvek traži ali i društveno utvrđuje (Golubović 2010, 25). Prvi korak je da se razume apstraktni koncept identiteta, i prepozna kao ličnost, budući da pojedinci ne dobijaju identitet po rođenju (psihološko i antropološko gledište), on preuzima sliku identiteta stvorenu od strane roditelja. Bitno je zatim, da se pojedinac samoidentifikuje, tako što će preći mnoge prepreke poput tradicionalno uspostavljenih navika, roditeljskog autoriteta i drugo. From (1995) je smatrao da je postići takvu samoidentifikaciju u tradicionalnom društvu veoma teško, smatrajući da mnogi pojedinci „umiru pre nego što se rode“, jer ne postaju svesni ko su zapravo kao ličnosti već žive društveno „prepisane“ identitete. Identitet u tom smislu kreira zajednica, uža i šira, ali i država i kako se "pripadanje identitetu" pre može odrediti kao težnja/žudnja za smeštanjem u stabilnu poziciju, onda "propisivanje" šta treba želiti postaje veoma odgovoran zadatak. Ustavno odrediti za kojom kulturom treba žudeti predstavlja problematični politički čin koji ima mogućnost da postane društveno opasan (Brković 2008, 64).

Jedan od prvih antropologa koji je koristio identitet kao analitički alat je Gudinaf (Meijl 2010, 67). On je koncipirao identitet nasuprot ideji da je društvo to koje, u kompleksnim društvenim situacijama, kroz odnose pojedinca stvara identitet (što je tvrdio Gofman (1959)), podelivši strogo lični identitet od društvenog. Gudinaf (1969, 178-9) smatra da se identitet ne kreira kroz društvene prakse, da je pojedinac sâm kreator društvenih situacija kroz svoje učešće, odnosno investiranje identiteta koje je nekada i strateško. Ovakvo njegovo viđenje, koje je dugo imalo uticaj unutar discipline, razvijena je na terenskom istraživanju u Mikroneziji, gde je Gudinaf analizirao društvene situacije kroz identitete koje učesnici koriste da ih uspostave ili reše. Više identiteta stoje na raspolaganju svakom pojedincu, a on ih po potrebi kombinuje i tako stvara svoju jedinstvenu ličnost koju on naziva *social persona* (Goodenough 1969, 316). Ovime je u antropologiji postavljen temelj za uvođenje koncepata kao što su hibridni ili

višestruki identiteti, to jest za uočavanje problema usaglašavanja svih identiteta koje pojedinac poseduje u okviru zajednice, što je još uvek vrlo malo odmaklo od psihološke konotacije koju je identitet od početka imao.

Unutar nove paradigme simboličke antropologije koja se ustanovila šezdesetih godina prošlog veka identitet je uglavnom shvaćen kao istorijski i kulturno ukorenjen osećaj sopstva grupe ljudi koja je oblikovana najvećim delom kontaktom sa drugim grupama ljudi. Što je u saglasnosti sa ostalim dominantnim razumevanjima termina pogled na svet, etos, vrednost i kultura u simboličkoj antropologiji a podrazumeva određenu vrstu homogenosti u zajednici (Meijl 2010, 70). Sam Geertz, kao najvažniji autor i pokretač simboličke paradigme u antropologiji, nikada nije razvio koncept identiteta kao analitičkog oruđa i označio kraj dominacije kognitivne percepcije kulture, ali je njegovo insistiranje na tome da kultura i identitet ne postoje u glavama pojedinaca već u javnoj sferi simbola imalo veliki značaj. Identitet se od tad razumevao u analogiji sa „pogledom na svet“ i veličao je značaj kulturno uslovljenih značenja i vrednosti (Alexander 2011, 52).

Sedamdesetih godina 20. veka pojam identitet je već ušao u glavne tokove aktuelne antropološke paradigme, uz pojačanu diskusiju o tome kako se identitet teorijski definiše a kako se njime barata u okvirima etnografskih istraživanja. Naime, postojala je očigledna razlika između identiteta pojedinca i grupnog, kulturnog identiteta, stoga je bilo potrebno da se građa o kolektivnim identitetima manje crpi iz individualnih slučajeva, kako je do tad bila praksa, a da se analiza osvrne na simboličke izraze kulturnih grupa (Fogelson 1982).

U ovom periodu proučavanje identiteta deli se u dva toka (Meijl 2010, 34) . Jedan je nastavak tradicije kulture i ličnosti, koji sad koristi izraz sopstvo da bi označio ono što kultura konstruiše kod pojedinca (Morris 1994). Tu se jasno razdvajaju sopstvo i drugost (Spiro 1993) i ali se takođe ističe važnost uticaja kulture na tu diferencijaciju (Shweder i Bourne, 1984).

Drugi odgovor epistemološkoj debati, kako tvrdi Meijl (2010) ticao se uporednog istraživanja, to jest analize kros-kulturnih varijacija roda, etničkog i nacionalnog identiteta.⁹⁶ Antropolozima je postalo jasno da od individualnog do kolektivnog nivoa identiteta postoje vode važni parametri određivanja a to su starost,

---

⁹⁶ Barth(1969), De Vos i Romannuci-Ross (1975), McCready (1983), Rex (1995), Robbins(1973), Rosaldo and Lamphere (1974), Smith (1991);

rod, društveni status, profesija, etnicitet, nacionalnost i drugo. Pretpostavljajući da ljudi ne temelje svoj identitet na totalnom sistemu ličnosti, već samo na onoj dimenziji koja je pogodna u datoj društvenoj situaciji, bilo je potrebno utvrditi koja dimenzija postoji za koju od društvenih interakcija. U tom smislu rod kao identitetska dimenzija inspirisao je značajan deo literature ovog doba. Glavni obrt u razmišljanju o rodu jeste da rodne razlike nisu samo posledice bioloških razlika među polovima već i univerzalno različitog društvenog tretiranja muškaraca i žena, što je opresivno stanje učinilo promenljivim (Reiter 1975). . Međutim, osamdesetih godina, status žena kao posebne socijalne kategorije univerzalno tlačene, promenjen je s idejom i da je njihov položaj u društvu kulturno varijabilan, stoga se nisu više mogle posmatati kao homogena identitetska grupa (Moore 1988).

Postoji dakle, nešto što Sapolski (2005), bihevioralni biolog, smatra istinskom distinktivnom karakteristikom ljudske vrste a to je višestruka hijerahizacija društva, to jest mogućnost identitetskog pripadanja različitim grupama i, kako tvrdi, činjenica da se daleko više valorizuje pripadnost grupi u kojoj je pozicija u hijerahiji veća. Neko ko je daleko više značajan u hijerahiji svog hobija, nego svog posla, imaće tendenciju da identitet koji konstruiše na osnovu hobija i sam hobi stavi u prvi plan svoje reprezentacije. Zato je važno uzeti u obzir bilo svesno bilo nesvesno strateško formiranje idetiteta u proučavanja njihovih konstrukcija (Sapolsky 2005, 652).

Dimenzija identiteta koja je takođe tema velikog broja istraživanja ovoga doba je etnicitet, koji se shvatao kao primordijalna karakteristika pojedinca, jer je potreba za prihvatanjem bila psihološki krucijalna za kreiranje identiteta (Glazer i Moynihan 1975). Nasuprot tom mišljenju zastupala sa i ideja o situacionoj prirodi etniciteta kao organizacione dimenzije, gde je opredeljivanje za određeni etnos značilo i identitesko pravo u distribuciji ekonomske i političke moći (Cohen 1978).

Pojavu etniciteta kao identiteske dimenzije prati i nacionalizam, koja se javlja (ne kao fenomen, već kao identitetska dimenzija) na prelazu u industrijsko društvo, kako je smatrao Gelner (1983), i stvara homogenije društvo koje pospešuje proizvodnju. Takvu tvrdnju dopunio je Anderson (1983) time što je detaljnije objasnio subjektivni osećaj pojedinca da pripada nekoj naciji, zapravo zamišljenom entitetu. Iako su njegova objašnjenja vezana za nacionalizam duboko kritikovana u iskustvenom smislu, autori

ipak često referiraju na ideju subjektivnog osećaja kod pojedinca koji je politički i kulturno inspirisan, to jest konstruisan (Hobsbawm 1990, Smith, 1991).

Turejn je zato među prvima skrenuo pažnju na negativan karakter identiteta, to jest njegov manipulativni potencijal. On smatra da je opasno identifikovati se nacionalno, religiozno ili čak bilo kako kolektivno, jer to guši individualnost i različite alternativne forme identiteta. Identitet tada postaje ideološka konstrukcija, gde potreba za pripadanjem dobija destruktivnu prirodu. Touraine smatra da kada su pojedinci frustrirani unutar porodične ili društvene sfere oni teže ka identifikaciji sa agresivnim i militantnim grupama, skrivajući svoju bespomoćnost u nasilju izraženom prema drugima (Touraine 2005, 75). Slično objašnjenje pojavljuje se u proteklim godinama o fenomenu dobrovoljne regrutacije s prostora zapadne Evrope, za potrebe terorističkih islamskih organizacija, kod autora poput H. Eriksena i slično. Debata o kulturnim razlikama u konstrukciji identiteta još uvek je veoma živa u savremenoj antropološkom opusu. Ona prati razvoj multikulturnih društava u globalizacijskoj dobi i povezuje se sa masovnim migracijskim procesima, što dodatno usložnjava premise, i zamagljuje izvesnost zaključaka.

Naravno, deo literature poznaje i drugačije istraživačke tradicije, pa pored Eriksonove psihološke, tu su i simbolički interakcionizam, teorija uloga, teorija socijalnih identiteta (Fearon 1999, 6) – a može se reći i da je postmodernizam postaje jedna od tradicija iz koje se može posmatrati identitet i definisati shodno potrebama istraživanja (Jankins 2008, 16). Nepotrebno je, ovde, govoriti opširnije o uticaju postmodernističke paradigme na antropologiju novog doba, jer se ona kao „normalna nauka“ u Kunovom smislu „vratila u realni svet“ (kako je to formulisala Štolcke (Stolcke 1995), a podsetila nas Gačanovićeva (2009)), ipak treba bar pomenuti očigledan uticaj ovog paradigmatškog perioda na analitičke pojmove (Milenković 2007, 137–160).

Ipak, sve ove tradicije povezuje zajedničko definisanje identiteta kao dinamične, fluidne, simbolične konstrukcije, što ih odvajaju u moderniju grupu paradigmi u odnosu na esencijalističke.

Gidens govorio je o različitim istorijskim periodima i različitim viđenjima identiteta koja su ih odlikovala. Identitet se nekada smatrao naslednim materijalnom, prirodno datim i nepromenljivim entitetom. To je jačalo nacionalne i kulturne identitete,

to jest veličalo nacionalnu odnosno kulturnu okolinu kao prostor za usvajanje i kreiranje identiteta, u izrazima poput: klase, statusa, profesije, stilske ili simboličke konotacije (Giddens 1993, 46-47)

Sadašnji koncept identiteta u nauci, nije još prihvaćen u svakodnevnoj upotrebi. Različiti rečnici i enciklopedije, mediji i takozvani javni diskurs koriste nešto starija značenja, daleko uža nego u modernim antropološko etnološkim okvirima. Na primer, identiteti se otkrivaju (nepoznata osoba- skriven identitet), mogu se krasti i pozajmljivati, stvari koje pojedinac radi mogu biti nedosledne sa njegovim identitetom, a kada se govori o etničkim sukobima govori se i o povređenim osećajima identiteta. Dakle popularna upotreba pojma identitet većinski se odnosi na lični identitet, koji se može narušiti, različita delanja ili simboli mogu biti nekonzistentni, protivrečni identitetu. Takođe veoma je povezan sa samovrednovanjem i ponosom (Fearon 1999, 99).

Sve veća međuzavisnost društava širom sveta i postavljanje interkulture mreže ne samo da intenzivira međukulture kontakte, već takođe komunikaciju između pojedinačnih identiteta. Interkulturalnost je srazmerna višestrukim identifikacijama pojedinaca, što usložnjava poimanje sopstva u globalnom svetu. Pregovori, tenzije, konflikti, sporazumi i nesporazumi ne odvijaju se samo u međukulturenom kontekstu već i unutar pojedinaca koji žive u multikulturenim sredinama (Meijl 2010, 76).

Kognitivna antropologija, na čelu sa Holandom (2001) vidi sopstvo kao skup mnogih, nekada i kontradiktornih identiteta, na šta je znatno uticao rad Mikhaela Bakhtina, ruskog književnog kritičara. Ideja konfliktnog sopstva, podeljenog najpre na ono kako pojedinac vidi sebe i kako ga društvo vidi, razradio je Hermans (2002) uz analitičko oruđe dialogičkog sopstva.

U tom kontekstu važno je pomenuti idefiniciju Stjuarta Hala koji tvrdi da je identitet šav koji povezuje s jedne strane diskurse i prakse koji „interpeliraju“ (latinski izraz za davati identitet, to jest davati „bivstvo“) i sa druge strane procese koji dolaze iznutra i stvaraju subjektivnost (Hall 1996, 5-6). Zajedno sa filozofom Baumanom, Hall je širio ideju o različitim koincidnim i suprotstavljenim konstrukcijama identiteta pojedinaca, favorizujući termin identifikacija umesto identitet (Bauman 2001, 129).

Kultureni/socijalni identitet je proces identifikacije i to je ni manje ni više ono kako saznajemo ko smo i kako saznajemo ko su drugi. Pojedinačno jedistveno i

zajedničko deljeno imaju mnogo toga zajedničkog, jer je identifikacija uvek stvar odnosa, sličnosti i razlika. Takođe je stvar unutrašnje i spoljašnje definicije, što znači da nikada nije jednostrana, kao i da je podvrgljiva pregovaranju i promenama (Fearon 1999, 34).

Od početka novog milenijuma postavlja se pitanje pokrenuto prvi put u okviru feminističke antropologije, a nastavlja se pokazivati i kao relevantno i u multukulturnim sredinama: kako u identifikaciji s mnogim aspektima sopstva koji preuzimaju pojedinci ne predstaviti neke od njih u negativnom svetlu, to jest ne postaviti ih u određenim društvenim situacijama na niže mesto u strukturi različitosti (Linger 2005). U suočavanju sa ovakvim problemima niti analitički pojam identifikacije niti identiteta ne pokazuju se naročito korisnim. U savremenom sukobu esencijalizacije identiteta u popularnom diskursu i ambivalencije koja okružuje taj pojam u akademskim krugovima naveo je neke od autora da proglase identitet besmislenim koceptom, pošto je u njega učitavano previše značenja (Brubaker i Cooper, 2000).

S druge strane, Sokefeld (2001) nalazi da je upravo u tom sukobu ilustrovan suštinski značaj ovog pojma, jer pocrtava ponovo razliku između analize, to jest teorije i prakse. Gde bi akademska strana trebalo da analizu usmeri ne ka objašnjavanju identiteta kao takvog, već onakvog kakvim se predstavlja u praksi, u popularnoj kulturi. Pa je tako savremenoj antropologiji, u jednom delu akademskog kadra sadašnja koncepcija identiteta (a naročito je tako kada se ovaj termin koristi u analizama) identitet se shvata kao samoreflektivna definicija, to jest identitet je ono što pojedinac misli za sebe da jeste.

Posledično, izgleda kao da ne postoji kontekst u kojem se ne može pomenuti, niti upotreba u koju se pojam identiteta ne može staviti. Između ostalog, u toku je iscrpna birokratizacija identiteta. Stoga je jedno od najvažnijih pitanja za ovo poglavlje kako je identitet postao toliko važan resurs u politici. Identitet i samo-određivanje postali su jako važni kao političko dobro- pa iako još uvek nije dobro prihvaćeno zastupati lične interese previše otvoreno, samo-određivanje u smislu ugrađivanja u identitet postaje jedno od glavih političkih oružja u modernom svetu (Jenkins 2000).

Bauman nas podseća da se identitet kreira u temporalnim sferama – osećaj prošlosti i budućnosti glavni je parametar u identitetskim „praksama” (Bauman 2001, 68) On govori o tome da prilikom postavljanja pitanja „Ko sam ja, kako bi trebalo da

živim i šta želim da postanem? “, pojedinac je pozvan da postavi identitetske markere u prošlost i budućnost. Međuveza između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti kroz proces razvijanja identiteta govori nam da se ono što smo bili, jesmo i postaćemo menja tokom života. Razvijanje identiteta za Baumana je sudbina modernog čoveka, utoliko što bi bez njega pojedinac mogao da poludi (Bauman 2001). Budući da je kulturno nasleđe uvek definisano kao nešto što nam je ostavljeno iz prošlosti, sa moralnim imperativnom da ga prenesemo u budućnost, ono je paralelno kreirano sa kulturnim identitetom.

Socijalne kategorije imaju dve važne osobine. Najpre, definisane su implicitnim i eksplicitnim pravilima članstva, prema kojima pojedinci određuju da li ili ne pripadaju toj kategoriji. Zatim, socijalne kategorije su takođe definisane setom vrednosti, to jest karakteristika, na primer verovanja, želje, moralne obaveze, i fizički atributi koji su tipični za pripadnika, ili nekakva ponašanja koja se očekivana u slučaju postojanja specifične uloge, recimo profesor, policajc i drugo, što je sadržaj socijalne kategorije. I pravila članstva i sadržaj kategorije podložni su unutar-grupnim pregovorima. Shvatanje važnosti, moralno oslikavanje i karakter vrednovanja takve kategorije unutar društva je ono što se u društvenim naukama naziva politikama identiteta (Fearon 1999, 56).

Politika identiteta je fraza koja je široko korišćena u humanistici da označi funkciju kategorije identiteta kao oruđa za uokviravanje političkih pretenzija, promovisanja političkih ideologija, ili započinjanja i usmeravanja političkih akcija, obično u široj slici i kontekstu nejednakosti i nepravde, s ciljem da utvrdi distinktivnost neke grupe kojoj je potrebno da dobije moć i da bude prepoznata. Dodatno, politike identiteta služe da se izbore za političko mapiranje neke grupe, esencijalizujući je. Ova fraza je u antropologiji veoma korišćena od druge polovine 20. veka naovamo, prateći pojavu društveno-političkih pokreta kao što su pokreti za ženska prava, afro-američki građanski pokreti, borci za LGBT prava, kao i nacionalistički i postkolonijalni pokreti. Centralni princip ovde je distinskcija istovetnost/različitost, sa utvrđenom esencijom političke identitetske grupe (Neofotistos 2003).

Kada je reč o esencijalizaciji, ona je u ovom slučaju namerna i dobrovoljna. Neki autori je čak nazivaju i anti-esencijalizacijom. Takva zamisao da postoji uočljiv i objektivan, suštinski kvalitet određene grupe ljudi koji je inherentan, večan i nepromenljiv, poslužila je kao osnov za odbrambenu perspektivu onih koji se identifikuju kao marginalizovani i društveno loše tretirani a sve to kroz kontra-narativ.

Umesto učvršćivanja kategorija ocrnjenosti i potčinjenosti, kontra-esencijalistički diskurs politike identiteta, pokušava da preokrene istorijske kategorije potlačenosti u kategorije veličanja. Ovo se često inicira prilagođavanjem onoga što se percipira kao uvreda i njihovim preokretanjem u prihvatljiva, pa čak i cenjena obeležja (Mahalingam, 2003).

Kimlika i Tejlor su (između ostalih) dali najdetaljnija rešenja problema vezanih za koncept različitosti u svetlu liberalne političke teorije. To se posebno odnosi na dva najvažnija zahteva identitetskih grupa: za priznavanjem individualnog dostojanstva (poštovanje određenih fundamentalnih ljudskih prava), s jedne strane, i zahteva za priznavanjem grupa i kulturnih zajednica kojima individue pripadaju, s druge (Kukathas 1998, 686–687). Kimlika, kao jedan od ključnih praktičnih problema koji se u tom smislu isprečuju između ovih različitih vizija političke zajednice, vidi u problemu priznavanja manjinskih prava i u tome što liberalna teorija svojim naglaskom na ljudskim pravima i ‘benignom ravnodušnošću’ nije uspela da reši manjinske konflikte (Kimlika, 2004). Ipak, on smatra da liberalnu neutralnost treba očuvati, ali da bi ona trebalo da garantuje određena grupna diferencijalna prava, koja bi im na taj način pomogla da očuvaju svoj kulturni integritet’ (Gačanović 2014, 239-244).

Kroz koncepte ‘kulturna prava’, ‘multikulturalizam’, ‘zahtevi za poštovanjem različitosti’, ‘politike razlike’, ‘politike priznavanja’, zapadna politička teorija je tokom poslednje tri decenije postala preokupirana ‘kulturom’ (Scott 2003, 93). Nova vrsta akademske političke odgovornosti uspostavila se u poslednjoj deceniji, gde nije moguće da se antropološke tvrdnje o nacijama, etničkim grupama i kulturama iskoriste u retorici šovinista, etničkih antagonista i slično, kako smatra liberalni deo akademske zajednice (Eriksen 2001) a sve to pospešeno je birokratsko-političkim angažovanjem Uneska u polju kulture, nasleđa i identiteta.

Identitet je pre svega bio shvaćen kao datost, okamenjena struktura koja ne može da se menja i zavisi od pripadnosti grupi. Zatim je dekonstruisan s željom da se pokaže da je fluidna kategorija. Ovaj deo rada osnova je za razumevanje antropološkog tumačenja i upotrebe pojma, ali samo kao osnova za dalju analizu veze između kulturnog nasleđa i identiteta koje Unesko uspostavlja kao oružje u borbi protiv onoga što smatra negativnim efektima globalizacije. U daljem tekstu preispitaćemo hipotezu

da je Uneskov princip shvatanja identiteta u velikoj meri esencijalitički i preispitati aktuelne predloge da se system zaštite NKN upotrebi u antiesencijalističke ciljeve.

II 6. Metodologija istraživanja

Za potrebe ovog rada, metod se definiše kao način sprovođenja i implementacije istraživanja, a metodologija će biti „filozofija“ iza njega (Milenković 2003) (John et al 2007). U tom smislu, metod će se odnositi na metodološke alatke u ovom slučaju dubinski intervju i posmatranje s učestvovanjem, a metodologija na kvalitativno istraživanje. Pristup, koji se može shvatiti kao nekakva procedura, u ovom istraživanju nazvala bih etnografskim, a perspektivu, koja je opšti okvir, etnološko – antropološkom.

Kvalitativna analiza je metod istraživanja kvalitativnih svojstava onoga što smatramo objektivnom stvarnošću. Proističe iz činjenice da se spoljni svet sastoji iz ogromnog broja procesa (kretanja) u kojima se „stvari“ stalno menjaju, nastaju i nestaju (Pejanović 2009, 12), bivajući protumačeni od strane proučavanih i istraživača kao društvenih aktera (Žikić 2007).

Etnografija, kao pristup, nije samo “pisanje o ljudima”, već mnogo kompleksnije celina, o čijoj teoriji se vodila i još uvek se vodi polemika unutar discipline, koja je dostigla vrhunac u delu *Writing Culture* (Milenković 2007, 11). Podrazumeva razgovor, ali i posmatranje, uspostavljanje ali i mimikriju ljudskih odnosa, i različite vrste dokumentovanja izraza ispitanika koje svi ovi koraci izazivaju (Bernard 2018, 214). Etnografsko istraživanje podrazumeva pravljenje beleški, koje se dopunjavaju svakojakim opservacijama i već na početku kontekstualno analiziraju.

Svakako, uvek je podložno raspravi, s jedne strane, šta je zapravo to što antropolozi objašnjavaju ili razumeju (predmet), zašto proučavaju to što proučavaju (cilj) i kako to čine (Kulenović 2016, 14) te, s druge strane, u kakvoj međusobnoj vezi stoje *šta, kako i zašto* – predmet, metod i cilj (Kulenović 2016, 14). Ali je nemoguće postojanje zauvek fiksiranih sadržaja i odnos ciljeva, predmeta i metoda nauke (nauke uopšte ili posebnih disciplina), jer onda za metodološka preispitivanja i iz njih proistekle rasprave ne bi bilo mesta (Kulenović 2016, 15).

Kvalitativno istraživanje je istraživanje socijalnih i kulturnih fenomena i etnografsko je samo po sebi (Žikić 2007, 126). Ne samo da se zasniva na intervjuisanju i posmatranju već koristi fokus grupe i ne strogo postulirano, heurističko zaključivanje (Genzuck 2003, Žikić 2007). Takoreći, cilj društvenih istraživanja je da obuhvati karakter prirodnog ponašanja ljudi i Žikić (2007) smatra da se to može postići samo kontaktom iz prve ruke, a ne na osnovu zaključaka i na osnovu veštački

postavljenih situacija, poput eksperimenata. Etnografi vrše svoja istraživanja u "prirodnim" okruženjima, okruženjima koja postoje nezavisno od istraživačkog procesa, a ne u onim posebno za potrebe istraživanja. To se zove princip naturalizma, i postoji zato što se ljudske radnje razlikuju od ponašanja fizičkih objekata i drugih životinja, jer podrazumevaju konstruisanje odgovora (Žikić 2007, 127).

Podaci se u etnografskom istraživanju mogu sakupiti iz više izvora, ali su posmatranje i/ili neformalni razgovori uglavnom, pored intervjua, najvažniji. Uspešnost u sakupljanju podataka umnogome je bazirana na ličnom iskustvu i mogućnosti učešća u procesima koji se proučavaju, a ne samo posmatranja. Tri načina prikupljanja podataka: intervjui, posmatranje, i dokumentacija (dostupna o proučavanom fenomenu) stvaraju tri vrste podataka citati, opisi i delovi dokumenata – koji se najzad stapaju u finalni produkt opis narativa (Žikić 2007, 126). On se, kao što je i u ovom radu slučaj, podvrgava antropološkoj i etnološkoj analizi.

Nije, naravno, uvek izvodljivo učestvovati u kulturnim fenomenima koji se proučavaju, a nije ni lako razumeti proučavane. U konkretnom slučaju, nije bilo moguće da se identifikujem sa ispitivanim jer nisam član manjinske zajednice, moj maternji jezik jeste i zvanični jezik države i moje ime, na primer je uobičajeno i često. Lista nematerijalnog kulturnog nasleđa države u kojoj živim štiti identitet koji se umnogome podudara sa mojim. U svetlu posmodernih preispitivanja u okviru discipline, bilo bi važno proći kroz procese samorefleksije, koja će dovesti u pitanje moju kompetentnost za istraživanje i finalno razumevanje ispitivane grupe. Milenković (2006), u svom radu o konceptu idealnog etnografa koji postmoderna kritika discipline nastoji da „razobličiti“ početak nalazi u pozitivističkoj misli:

Problematizaciju uloge istraživača u etnografskom istraživačkom procesu odlikuje veliki obrt u kasnom 20. veku. Iako inicijalno proizvod uvida pozitivistički orijentisanih metodologa, koji su za osnovni cilj imali da umanje uticaj ličnosti, identiteta, položaja istraživača u socijalnoj strukturi, ili kulture kojoj „pripada“, na istraživački proces, u pokušaju da povećaju pouzdanost, objektivnost i samu „naučnost“ istraživanja društva i kulture, govor o uticaju navedenih faktora na nauku zapravo je govor o njihovoj odlučujućoj i nezaobilazno ograničavajućoj ulozi (Milenković 2006, 166).

Kako i Milenković (2006) dalje obašnja, pre ovoga, formalizovane konvencije omogućavale su neko *idealnom etnografu* da piše etnografiju koja je skup činjenica razdvojenih od interpretacije, nekakvu građu ili evidenciju na koju bi se nadovezala ili koju bi koristila neka i bilo koja od nje nezavisna teorija, interpretativni postupak, model, analiza, ili bilo koja druga aktivnost koja objašnjava na osnovu etnografija koje nije i sama proizvela (Milenković 2006, 171). Ona bi, dakle, bila unizverzalno upotrebljivlja. S posmodernim preokretom i pokretom Writing culture, postalo je jasno da je i t takozvana građa i evidencija „ukaljano“ istraživačevom precepcijom.

U tom smislu, važno je podsediti se onoga što je Žikić (2007, 129) istakao, a to je da je terensko istraživanje veoma lično iskustvo, što je ujedno i slabost i prednost kvalitativnog istraživanja. Relevantnost i validnost podataka koji se prikupe na terenu, u zavisnosti su sa istraživačevim veštinama, disciplinom i perspektivom. Postoje mnogi načini da se smanji istraživačev uticaj na kreiranje finalnog produkta u vidu podataka, kao na primer neintencionalno kreiranje „uzorka“, to jest neki vid oportunističkog prilaza informantima, kao što je to u slučaju ovog istraživanja.

Istraživanje za potrebe ovog rada je obavljeno na terenima sprovedim u periodu od septembra 2015. do marta 2019. godine, u različitim mestima na teritoriji Vojvodine. Najpre u Južnom Banatu, Opštini Pančevo i okolinim selima (Kačarevo, Starčevo, Jabuka), Padej zatim u Sremu i Bačkoj - Novom Sadu, Kovilju i Kaću, Sremskim Karlovcima i okolini, i u Čurugu.

Nije bilo moguće pokriti sva naselja Vojvodine, ali ni neophodno za potrebe ovakvog istraživanja. Mesta su odabrana u skladu s planom istraživanja usaglašenim s mentorom, na osnovu mogućnosti i ispunjenih logističkih uslova da se do njih dođe, ali sam takođe vodila računa da pokrivaju i predstavljaju sva tri regiona Vojvodine.

U pomenutim mestima bih najpre pronašla, shodno njihovoj demografskoj slici, udruženja ili bilo kakvu vrstu organizacije manjinskih grupa koje čine stanovništvo sela ili opštine. Ukoliko bi mi se ukazala prilika, razgovarala bih sa akterima koji u birokratskom, pravnom i političkom smislu reprezentuju svoju zajednicu, a zatim ostatak vremena posvetila dubinskim intervjuima sa pripadnicima manjinskih grupa koji bivaju reprezentovani. Takav obrazac istraživanja, iako „školski“, pokazao se i kao vrlo praktičan za istraživanje konkretne teme.

Ispitanici su iz najrazličitijih kategorija koje mogu postojati u zajednici u smislu njihove starosti, roda, zanimanja, hobija, etniciteta, veroispovesti, kako bi se izbegao efekat “dežurnog” ili “ključnog” informanta, koji bi u ovom slučaju bila svaka osoba koja na određeni način živi od identiteta. Istraživanje uključuje razgovore s pripadnicima manjinskih grupa koje su unapred definisane (Makedonci, Mađari, Slovaci, Rumuni, Romi, Hrvati, Rusini, Bunjevci, Bošnjaci, Albanci), ali i sa pojedincima čiji identitete nije lako, a ni potrebno postaviti u neku od kategorija, u skladu sa njihovom kompleksnom samoreprezentacijom. U tom smislu, jako je važno reći da je moje istraživanje posvećeno pojedincima koji ne dele većinski identitet stanovništva Republike Srbije, i njihovog odnosa prema njihovom kulturnim nasleđem. Takođe je veoma bitno da se istakne da je svako određivanje identitetske pripadnosti vršeno od strane ispitanika, a ne mene kao istraživača, te je važno reći da neki od elemenata kulturnog nasleđa, poput jezika nisu smatrani identitetskom odrednicom ukoliko ispitanik to nije sam želeo.

Takav pristup, donekle ironično nazvan posmatranje učešća⁹⁷, kako ga je postavio Tedlok (Tedlock 1991), govori o tome da potrebno pratiti načine na koje članovi zajednice utiču u kulturnom životu iste, i na koji način ju koriste za samoreprezentaciju.

Intervju, iako slabo strukturiran i dubinski, kako i priliči kvalitativnom istraživanju, ipak je pratio jednu osnovnu formu. Podeljen je na tri dela, i u zavisnosti od grupe ispitanika različiti delovi su bili akcentovani.

Prvi deo bio posvećen pitanjima o kulturnom nasleđu. Cilj ovih pitanja je da se upoznam sa znanjem, odnosno upoznatošću mojih ispitanika sa definicijom kulturnog nasleđa, sa njegovom simboličkom i političkom važnošću, s zaštitom, interpretacijom, menadžmentom. Ovaj deo, prirodno, više je razvijan sa ispitanicima koji su deo nekog udruženja ili organizacije u svojoj zajednici, profesionalcima (arheolozima, etnologima, pravniciima, turizmolozima).

Drugi deo bio je posvećen i direktnom dopiranju do znanja mojih ispitanika o kulturnom nasleđu. Ovog puta bez korišćenja birokratske i stručne terminologije uz pitanja poput: *Koji vam je najvažniji praznik? Imate li omiljnu igru? Koristite li žargonski govor? Bavi li se ko u u vašoj zajednici nekim zanatom? Idete li na neki*

---

⁹⁷ Poznati i donekle distinktivni etnografski metod posmatranje s učešćem ovde je „izvrnut“ i dobija novo **značenje**.

festival? Šta jedete i pijete za praznike? Na koji način to pripremate? Šta je to što je slično kod vas vaših roditelja, njihovih roditelja? i slično. U odgovorima na ova pitanja, leži bogatstvo entografske građe koja svedoči o važnosti kulturnog nasleđa, koje nije konstruisano nužno u javnim političkim arenama, već u manjim porodičnim i lokalnim okvirima.

Pored glavnog izvora podataka koje je bilo terensko israživanje, veliki doprinos građi čine informacije dobijene iz digitalnih medija, sajtova, portala, foruma koji se tiču organizacija manjinskih grupa, u formalnom i neformalnom vidu kao i aktivnosti vezanih za zaštitu nematerijalnog kulturnog nasleđa.

Metodologija prikupljanja podataka za ovo istraživanje porazumevala je prilagođavanje različitim domovima. Unesco, kao administrativni okvir istraživanja je u okvirima svojih konvencija, deklaracija i drugih regulativa, kao i kroz svoj aktivnosti. Politički aspekt kulturnog identiteta obrađen je preko različitih izvora (mediji, zakoni, ishodi državnih politika (izgled nacionalnih registara) i relevantne literature. Najzad, kulturni identitet iz antropološke perspektive istraživan je kroz entografski rad, na terenu, u smislu prikupljanja narativa ispitanika posredstvom dubinskog intervjua. Prikupljeni podaci su obrađeni kroz teorijske koncepte i okvire koji su predstavljeni u narednom poglavlju.

III Rezultati istraživanja, etnografska građa

III 1. a) Kratki istorijat Vojvodine

Kada je predmet istraživanja jedna tako kompleksna tema na još kompleksnijem području, potrebno je mobilisati svu raspoloživu opreznost u odabiru izvora podataka i pravilno kontekstualizovati istraživački problem. Kako je Vojvodina teritorija čije je stanovništvo izuzetno raznovrsno u pogledu kulturnih identiteta, važno je usvojiti mogućnost višestrukih realnosti. Različite su istine, odnosno istorije, diskursi i narativi koji su se konstruisali tokom godina, odnosno vekova suživota različitih etničkih i konfesionalnih grupa. Ovo poglavlje sadrži podatke iz radova autora koji su se bavili istorijom Vojvodine i cilj mu je da objasni kako se trenutna slika Vojvodine obrazovala kroz istorijske procese. Podaci koji su ovde istaknuti su donekle istorijski konsenzus, i nisu u tolikoj meri podložni kritici iz perspektive kulturne disonantnosti.

Vojvodina je autonomna pokrajina Republike Srbije. Većinom ravnica, ima tri plovne reke - Dunav, Savu i Tisu i kroz ovu pokrajinu prolazi mreža kanala, puteva i pruga koji povezuju Centralnu i Zapadnu Evropu sa Balkanom i Srednjim i Bliskim Istokom.⁹⁸ Takva pozicija donela je Vojvodini kroz istoriju mnoga upravna, politička, ekonomska i kulturna previranja.

Brukner, Jovanović i Tasić izneli su tvrdnje o tome da je reljef, konfiguracija terena i hidrografija Vojvodine još u praistoriji pružala povoljne uslove za kolonizaciju različitih kulturnih grupa i oscilaciju balkanskih i srednjeevropskih uticaja. Ovaj, kako kažu „izrazito centralni“ položaj, uticao je na razvijanje burnih događaja, i stvaranje ove etničke slike koja danas postoji u Sremu Banatu i Bačkoj (Brukner, Jovanović, Tasić 1974, 11).

Nalazi u okolini Subotice, kao i prikupljene alatke iz okoline Vršca, prema ovim autorima, predstavljaju indikacije o prisustvu čoveka glacijalnih epoha (Brukner, Jovanović, Tasić 1974, 17).

Ispitivanja starčevačke grupe u Vojvodini pokazala su da je ovaj prostor bio vrlo pogodan za naseljavanje. Obale Save, Dunava, Tise i drugih reka, ade u širokim meandrima, potoci, bili su mesto inicijalnog stočarstva i ekstenzivne zemljoradnje.

---

⁹⁸ <http://www.vojvodina.gov.rs/en/autonomous-province-vojvodina>

Preko sto registrovanih lokaliteta pokazuje da osim peskovitog terena Deliblatske peščare ne postoji prostor koji nije bio pogodan za boravljenje (Brukner, Jovanović, Tasić 1974, 17).

Upadljiv kontrast svemu do tada, događa se u ranom metalnom dobu Panonije, kada dolazi do prodora jamne kulture sa crnomorskih stepa, koja donosi nimalo promenjenu sopstvenu kulturu stepskog karaktera. U bronzanom i gvozdenom dobu, retko koja oblast na teritoriji bivše Jugoslavije je bila toliko izložena stalnim etničkim, stilskim, ekonomskim i kulturnim strujanjima kao današnja teritorija Vojvodine. Smenjivale su se, i paralelno razvijale različite kulturne grupe sa različitim obeležjima (Brukner, Jovanović, Tasić 1974, 185).

Krajem 5. i početkom 4. veka nove ere, započeta su velika migraciona kretanja Kelta iz matičnih oblasti severno od Alpa i oko Rajne, u pravcu istoka zahvatajući Karpetsku kotlinu i dopirući do krajnjeg juga Panonske nizije (Papazoglu 1969, 280). Time počinje period latena (mlađeg gvozdenog doba) u Vojvodini.

Podaci o ranorimskoj istoriji i osvajanju jugoistočnog dela provincije Panonije su, kako smatra Velika Dautova Ruševljanin (1992), posebno značajni. Keltska plemena Skordiska je pokorio vojskovođa Tiberije za vreme Avgusta. Područje Bačke i Banata, koje se nalazilo van granica Rimskog carstva, u antičkim izvorima se naziva *Barbaricum* ili *Sarmatia* (Golubov 2009, 69). Posle rimskog napuštanja provincije Dakije, pod pritiskom Gota 271. godine, demografska slika ovog prostora se u potpunosti menja. U sklopu većih etničkih pomeranja koje je izazvalo rimsko povlačenje iz prekodunavskih oblasti i širenje gotske države (Bugarski, Ivanišević 2008, 39-40).

Tokom Velike seobe naroda, Vojvodina je bila teritorija oko koje se vredelo boriti, kako tvrde Špehar i Radičević (2015, 139). Migracije se postepeno povećavaju od drugog veka nove ere, i to jedan je od najznačajnijih događaja u istoriji Evrope. Borbe koje se vode na limesu između Rimljana i novodošlih plemena bili su inicijalna kapisla za početak slabljenja Rimskog carstva u ovoj regiji (Ćorović 1999, 5).

Kasnije, gotovo četvrtinu milenijuma, Avari su dominirali ovim regionom. (Špehar i Radičević 2015, 139). Uz njih, na prostore današnje Vojvodine dolaze Sloveni, koji sudeluju s njima kao njihovi podanici (Ćorović 1999, 24). Oni su potom, bili pobeđeni od strane Franaka i Bugara, krajem osmog i početkom devetog veka.

Istorijski preokret se desio krajem 9. veka , kada su Mađari pristigli na Karpatsku visoravan tražeći tlo koje mogu da nasele (Špehar i Radičević 2015, 139).

Seoba naroda se, kako današnji istraživači zaključuju iz spisa Konstantina Porfirogenita, *De administrando imperio*, u Vojvodini završava dolaskom mađarskih plemena (Špehar i Radičević 2015, 44).

Vojvodina je bila u okvirima Mađarske države sa izuzetkom nekih teritorija (na primer, despotu Đurađu dodeljena je Torontalska županija i deo Tamiške sa Vršcem, kao i deo Bačke, pominju se kaoo despotovi gradovi i nekoliko sremskih gradova – Zemun, Slankamen i Sremska Mitrovica (Ćorović 1999, 157)), do kasnijeg srednjeg veka. Turski upadi na teritoriju Vojvodine počinju u 15. veku. Ćorović beleži izvode iz letopisa koji govore o razaranjima po Sremu, i u većim gradovima, od Mitrovice, preko Slankamena do Petrovaradina.

Deo ugarske i turske strategije, uključivao je i lokalno stanovništvo. Nakon prestanka turkse vladavine (u Sremu posle 1686, a banatu posle 1718) populacija Srba, Vlaha, Makedonaca, Jevreja, Cincara, i Roma je počela da seli severnije. Kako su Turci napuštali teritoriju, tako je Austrijska država preuzela organizaciju formiranja etničke slike u Vojvodini (Mitrović 2004). Sa uspostavljanjem Austro-Ugarskog autoriteta, organizovane su velike kolonizacije Nemaca, Mađara, Slovaka, Čeha, Rumuna, Rusina, Španaca, Francuza i Italijana. Povremeno, doseljavani su i Srbi i Hrvati naročito iz zapadnog dela Hrvatske (Filipović 1958).

Kada je istorija Srba u Vojvodini u pitanju, Čedomir Antić (2014) govori o ovako:

„Srpski narod je na prostorima severno od Save i Dunava živeo od ranog srednjeg veka i svog doseljavanja na Balkan. Oblasti na krajnjem jugu Ugarskog kraljevstva nikada nisu bile etnički pretežno mađarske. Srednjovekovna srpska država nije se širila preko Save i Dunava. Ipak, država srpskih despota nastavila je da postoji u Sremu od pada despotovine 1459. pa do smrti poslednjeg srpskog despota Pavla Bakića 1537. godine. U oblasti Bačke i delovima Banata postojala je 1526. i 1527. godine kratkoveka država srpskog „cara” Jovana Nenada Crnog. Jedan od najvećih ustanaka u istoriji srpskog naroda izbio je protiv Turaka u istorijskoj oblasti Banata 1594. godine. Osmanske vlasti su ovaj ustanak u krvi ugušile. U znak odmazde na Malom Vračaru u blizini Beograda spaljene su kosti Svetog Save.

Politička i druga važnost oblasti Južne Ugarske za Srbiju danas, smatra Antić (2014, 47) nastala je tek sa masovnom seobom srpskog naroda krajem 17. veka. Posebnost oblasti Južne Ugarske koja je više od vek i po bila pod vlašću Turaka, te je bila u značajnoj meri lišena stanovništva, u vezi je sa pravima, povlasticama i statusom

srpskog naroda, smatra Antić. Za vreme trajanja i posle završetka Bečkog rata (1683–1699) mnogo srpskog naroda predvođenog patrijarhom Arsenijem Trećim Crnojevićem, sveštenstvom, monaštvom, svetovnim i vojnim starešinama prešlo je pred osmanskim vojskama u habzburške zemlje.“(Antić 2014, 48)

Austrijski car Leopold Prvi naselio je stanovništvo, koje je smatrao da će biti odano, u velikom broju na granični pojas sa Osmanskim carstvom i obavezao se da će ih zaštititi. Srbi su dobijali povremeno takozvana samoupravna prava od Turaka ali mnogo više od austrijskih vladara. Jozef Prvi, Karlo Šesti i Marija Terezija su tokom osamnaetog veka izdavali Srbima takozvane privilegije. Srpaska uprava tražila je određeni nivo povlastica za svoju graničnu službu i one su bile dostignute u vidu sledećih institucija: miropolita, sveštenstva, crkve i svetovnog poglavara. Austrijski vladari bili su spremni da garantuju Srbima lična, verska i imovinska prava, što, kako smatra Antić, govori o spremnosti da u zamenu za naseljavanje južnih granica i odbranu carstva srpski narod bude u izvesnoj meri izuzet iz feudalizma i da ne bude podvrgnut verskoj vlasti Katoličke crkve (Antić 2014, 50).

Razdoblje između 1790. i 1849. godine, označeno je kao takođe burno i neizvesno i obeleženo je novim teškim borbama za srpska prava u Habzburškoj monarhiji. U tih šest decenija dogodili su se za srpski nacionalni pokret veoma značajni Austro-turski rat (1787–1791), Srpska revolucija (1804–1815), stvaranje autonomne srpske države južno od Save i Dunava (1815–1839) i stvaranje Srpske vojvodovine, 1848–1849. godine. Srpski narod u Beogradskom pašaluku imao je važnu ulogu u ratovanju između Austrijanaca i Turaka. U to vreme je stvorena Kočina krajina (Antić 2014, 50).

Najzad, carskim patentom od 18. novembra 1849. stvoreno je „Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat“. Ono nije uključivalo oblasti Vojne Granice uz Savu i Dunav, koja je većinski bila naseljena srpskim narodom, dok je sa druge strane prošireno na teritoriju čitavog Banata, skoro čitavog Srema i velikih delova Bačke i Baranje (Antić 2014, 51).

Ovakva autonomija, koja je pre svega bila formalnog karaktera, postojala je sve 1859. godine. Tada je posle poraza u ratu sa Pijemontom, habzburška kruna bila primorana da se ponovo sporazume sa Mađarima. Ukinut je apsolutizam, a Oktobarskom diplomom je uspostavljeno ustavno uređenje. Carskim pismom od 27.

decembra 1860. ukinuto je Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat, a od 1860. do 1918. nikakva autonomna oblast nije postojala u krajevima severno od Save i Dunava. Srpski narod borio se za očuvanje crkveno-prosvetne autonomije. Upravo 1912. godine, u vreme nove velike krize između Austrougarske i Kraljevine Srbije, Beč je ukinio srpsku crkveno-prosvetnu autonomiju (Ljušić 2008, 451-452).

Pored Srba, u Vojvodinu su doseljavane (i iz nje raseljavane) i druge etničke i verske grupe odnosno narodi. O tome su pisali Đurđev i saradnici objašnjavajući da je naseljavanje Vojvodine u kasnom osamaestom i 19. veku imalo direktne implikacije na kolonizaciju ove oblasti koja se odvijala tokom početka dvadesetog veka, na kolonizaciju posle Drugog svetskog rata i masovne migracije u kasnom dvadesetom veku (Đurđev i saradnici. 2014, 312). Austro-Ugarska monarhija je sprovela plansko naseljavanje Vojvodine u tri faze – kao što je već rečeno tokom Vladavine Karla VI, njegove kćerke Marije Terezije i njenog sina, kroz važnja događanja kao što su ratovi, koji su važan faktor za kreiranje sadašnje etničke slike Vojvodine (Frišković 1970).

Migracije koje su se dogodile neposredno posle ovih ratova imaju ekonomski, politički i religijski karakter. Tokom vladavine Karla šestog najviše stanovništva ne naseljeno u predele Banata, dok su Bačka i Srem primili značajno manje ljudi. Prvi naseljenici su bili Nemci koji su dolazili kao pratnja Austrijske vojske: veterani, sveštenici i zanatlije. Velike grupe Nemaca (Švaba) su imigrirale u periodu od 1723 do 1724 u 17 naselja u Banatu, najviše u njegovom istočnom delu, današnjem Zrenjanin, Vršcu, beloj Crkvi i Pančevu (Đurđev i saradnici 2014, 313).

Nakon ovog perioda, mnoge porodice do dolazile i naseljevale su već postojeća naselja. Navode se grupe mađarskog stanovništva, još nemačkih porodica, kao i Italijani koji su došli kao proizvođači pirinča i svile. Ipak, naselja koja su kolonizovana italijanskim stanovništvom kasnije su desetkovana malarijom, da bi ostatak bio germanizovan krajem osamnaestog veka (Đurđev i saradnici 2014, 313).

Tokom vladavine Marije Terezije (1740 - 1780), kolonizacije su se nastavile po planu njenog oca, u početku bez značajnijih promena. Ipak morala se uzeti u obzir situacija stvorena Beogradskim mirom (1739), gde su izgubljene teritorije južno od Dunava i Save i podeljena teritorija Banata i Srema sa Turcima. Jačanje granice s Turcima značilo je još naseljavanja Nemaca, nakon mira. U roku od nekoliko godina Nemci su se naselili u Apatin 1749. godine, Bukin , 1749, Odžake, 1755-1756, Kolut,

1760, Filipovo, 1762, Gakovo, 1764, Gajdobru, 1764, Novu Palanku, 1764, Krnjaju 1765, Karavukovo in 1766, i Krusevlje, 1767 među, već naseljeno, srpsko stanovništvo (Jankulov 1961).

Migracije iz Srbije i Bosne, to jest, tok stanovništva iz te oblasti na područje Vojvodine, bio je gotovo konstantan. Najzad, došlo je do usporenja zbog spoljnopolitičkih namera iz Beča, ali i povremenih epidemija kuge na Balkanu. Migranti iz oblasti koje su bile pod Turcima, kao i mnogi iz Venecije, ostavljali su svoje domove zauvek i naseljavali oblasti Srema, Banata i tadašnje Šajkaške (Gavrilović, 1990).

Tokom devetnaestog veka bilo je mnogo manje nastanjivanja. Sa druge strane veliki broj mađarskog stanovništva doseljen je u već obrazovane naseobine. Masivno naseljavanje počine nakon 1740, naročito nakon abolicije Vojne Granice na Pomorišju i Potisju (Meszaros 1981).

Mađarska vlada nameravla je da naseli svoje stanovništvo s obe strane Tise, kako bi razbili kompaktnost srpskih naselja u Bačkoj i Banatu. Mađarske vlasti naselile su Rusine u Bačkoj, računajući na njihove viševjekovne dobre odnose sa Mađarima u severoistočnim (okruzima) krajevima Mađarske, kao i njihovu laku asimilaciju sa Mađarima. Naselili su se u Doroslovu, u Kulpinu i Krsturu, Kucuri i Kuli. Još ranije, 1746. naselili su se u Sremu (u Petrovcu, Mikloševcu, Bačincima, ali uglavnom u Šidu) (Đurđev i saradnici 2014, 315)

Naseljavalje Rumuna se, kako tumače Đurđev i grupa autora, takođe dogodilo u drugoj polovini 18. veka, uglavnom u južnom Banatu, gde je potreba za oružanim snagama bila velika. Njihovo naseljavanje je sprovedeno u Pančevu, Ilandži, Dolovu, Alibunaru i Selešu. Izvan Banata, najjače migracije Jevreja, zbog blizine Beograda, bile su u Zemunu, gde su, nakon osvajanja Zemuna od strane Turaka, oni držali u svojim rukama neko vreme gradsku upravu. Drugo njihovo naseljavanje, naročito nakon Beogradskog mira 1739. bilo je u Novom Sadu. Kolonizacija Rumuna u 19. veku bila je ograničena na Banat. Kolonizacija Bugara bila je takođe i ekonomske prirode. Oni su bili najzaslužniji za razvoj uzgoja povrća (Đurđev i saradnici 2014, 316) .

Da bi južnu Mađarsku učinila što živopisnijom različitim nacijama Beč i Pešta su pomogli naseljavanje Slovaka (Aradac, Ečka) i Čeha (Vršac i Bela Crkva). Kolonizacija je uključivala i druge nacije kojih je bilo u manjem broju i koje su se brzo

asimilovale sa narodima u oblastima u koje su došli ili su se vratili u svoju zemlju porekla (Ćelap 1959).

Nakon pada Austro-Ugarske monarhije, posle Prvog svetskog rata započela je emigracija nemačkog stanovništva, budući da je Vojvodina, kao što je već pomenuto, postala deo Srbije unutar Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca. Čitava teritorija Kraljevine je imala populaciju od 505,790 stanovnika. Nakon Drugog Svetskog rata bilo je promena u broju mađarske populacije. Tokom perioda između 1910. i 1921. broj Mađara u Bačkoj, Banatu i Baranji, smanjen je sa 420,910 na 378,107, a 1931. godine bilo ih je 368,646 (Sajti 2010). Iseljavanje brojne nemačke i mađarske populacije ostavilo je napuštene kuće i zemlju pa je u periodu između 1918. i 1941. vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kasnije Kraljevina Jugoslavija (od 1929. godine) sprovela parcijalnu poljoprivrednu reformu i sprovela kolonizaciju uglavnom srpskog stanovništva. Ova kolonizacija, kao i prethodne, imala je visoku cenu. U nastavku planirane kolonizacije, Vojvodina je naseljena pojedincima i porodicama iz različitih oblasti Srbije. Sa druge strane bilo je i nekih iseljavanja iz Vojvodine u druge delove, naročito u Beograd (Filipović 1958).

Neposredno nakon Drugog Svetskog rata, kolonizacija se nastavila, planski, od strane državnog vrha, gde je 62.281 domaćinstvo konfiskovano kako bi ih koristili kolonisti mahom iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine (Bjeljac i Lukić 2008, 84). Ova česta doseljavanja ali i raseljavanja stanovništva prave dodatnu kompleksnost u opštem kulturno-etničkom indentitetskom određivanju, naročito u opoziciji starosedeoci/kolonisti ili izbeglice.

Populacija kolonista se delila na dobrovoljce (borce i neborce), koloniste, autokoloniste(odnosi se na one koji su došli do zemlje putem slobodne prodaje, odnosno kupovine), optante i izbeglice i na osnovu njihovog statusa dodeljeni su posedi različitih veličina (Gaćeša 1968, 1972, 1975). Prema nepotpunim i raznim podacima, kolonizacija Bačke obuhvatala je 29, 265 ljudi, 54 665 ljudi u Banatu i 8 775 ljudi u Sremu. Tako možemo grubo proceniti da je ova kolonizacija uključivala oko 100 000 stanovnika, što je po popisu iz 1931. Činilo 5.7% populacije u Vojvodini. Među doseljenicima nalazio se značajan broj unutrašnjih migranta, ali i dalje se ova kolonizacija može okarakterisati kao najveći domet u naseljavanju populacije Vojvodine iz drugih krajeva Jugostavije (Joškić 1931).

Nakon Drugog Svetskog rata korišćena je politička i teritorijalna podela bivše Jugoslavije na okruge iz 1948. godine (gradovi su bili uključeni u okruge oko njih), kao i populaciona podela na zone drugog stepena 1961. (Sentić 1963). Za to vreme u Vojvodini je korišćena podela na opštine. Ova podela je najlogičnija jer su kolonisti beležili podatke po okruzima, populacionim zonama drugog nivoa, čija je podela bila uslovljena i omogućavala je regionalno praćenje. Za Vojvodinu su podaci prikupljeni u mestima koja su bila naseljena kolonistima, tako da je bilo jednostavno izvesti regrupisanje do situacije kakva je danas (Đurđev 1995). Populacione zone prvog stepena su Centralna Srbija, Vojvodina, Kosovo, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Slovenija, Makedonija i Crna Gora. U okviru Centralne Srbije populacione zone drugog stepena su oblasti Šumadija, Starovlaška, Istočna Srbija i Južna Morava. Vojvodina je podeljena na Banat, Bačku i Srem, međutim, naseljavanja iz ovih populacionih oblasti su neznatna.

Dodatno, Vojvodinu osim naseljavanja u ovom periodu karakterišu takođe i iseljavanja. Prema Bukurovu (1976) tokom perioda između 1918. i 1929. oko 43 000 ljudi je izmešteno iz Vojvodine u neevropske zemlje i oko 4 400 stanovnika u evropske zemlje. Od njih, oko 47 400 ljudi, koji su činili 15% doseljenika sa prostora bivše Jugoslavije. Populacija Vojvodine koja se iselila u neevropske zemlje uglavnom je otišla u Argentinu, Kanadu, SAD i Brazil. Glavni razlozi, smatra on, su sa jedne strane bili ekonomski motivi i poljoprivredno prenaseljavanje, a sa druge strane politički. Emigranti iz političkih razloga bili su Nemci i Mađari koji su već pomenuti. Oni su uglavnom emigrirali u Nemačku i Mađarsku, ali bilo je i onih koji su otišli u Ameriku. Pre Drugog Svetskog rata, brojni Jevreji otišli su u Kanadu i Izrael. Iseljavanje u evropske i neevropske zemlje takođe je bilo intenzivno pre Prvog svetskog rata. Iz Banata je više od 100 000 ljudi izmešteno u periodu od 1903. do 1907. godine u Ameriku (Bukurov 1976, 45-47).

Preko Vojvodine su prošli, zadržali se tokom kraćeg ili dužeg perioda brojni narodi. Mnogi od njih su ostavili značajan trag čak do današnjih dana. Ipak, najvećeg traga ostavili su narodi koji su naseljeni za vreme Austrougarske monarhije. Iz ekonomskih i političkih razloga, Monarhija je naselila u Vojvodinu mnoge nacije (Srbe, Nemce, Mađare, Rusine, Slovake, Rumune, Čehe, Bugare, Italijane i Špance). Brojnost ovih migracija je nepoznata ali je sigurno da su one imale ulogu u stvaranju današnje

etničke slike ovog područja. Seobe u 18. i 19. veku bile su ekstremno teške za doseljenike jer je teritorija Vojvodine bila prilično močvarna što je bio uzrok mnogih bolesti. Zbog toga su pojedini delovi Vojvodine označeni kao “grob” pojedinih naroda (Đurđev i saradnici 2014, 321). Raspad Monarhije doveo je do novog pomeranja naroda u regionu. U osnovi iseljavanje Nemaca i doseljavanje srpske populacije iz pozadinskih područja novoformirane države, prvo Kraljevine Jugoslavije, a onda i Federativne Jugoslavije. Intenzivno iseljavanje dogodilo se nakon Prvog, ali i takođe nakon Drugog Svetskog rata. Intenzivno naseljavanje Vojvodine nastavilo se i nakon Drugog Svetskog rata, kada je naseljen značajan broj doseljenika iz drugih oblasti, uglavnom iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Ove seobe su imale najveći uticaj na populaciona kretanja dvetedesetih godina 20.veka, nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (Đurđev i saradnici 2014, 322).

U operaciji nazvanoj “Oluja” 1995. godine, hrvatska vojska intervenisala je u delovima države naseljenim uglavnom srpskim stanovništvom, koje je posledično krenulo u velikim talasima u izbeglištvo ostavljajući svoje kuće u oblastima Like, Korduna, Banovine i Severne Dalmacije (Barić 2004, 445). Ovo stanovništvo u već pomenutoj opoziciji “starosedelac/dodoš” u Vojvodini već više od 20 godina predstavljaju potonje. Treba još reći da ne postoji konsenzusni zvanični stav o karakteru operacije „Oluja“, to jest da je jedan od primera disonantnosti modernog doba, čak i u međunarodnoj politici. U hrvatskom javnom diskursu ona se karakteriše kao „oslobodilački rat“⁹⁹, a u srpskom kao „udruženi zločinački poduhvat“ vladajućih struktura dveju država.¹⁰⁰ Takođe je malo stručne literature o ovim događajima iz novije istorije, jer su okolnosti još uvek nerazjašnjene, budući da mnogi fondovi podataka još nisu otvoreni za istraživače.

Radović (2005) piše da su se grupe etničkih Hrvata, Srba i Muslimana i pre i posle „Oluje“ kretale dobrovoljno, ispred i iza opasnosti, dok je veliki broj (ne)formalno proteran. Po završetku rata, i nakon Dejtonskog sporazuma u Bosni i Hercegovini dešavaju se nove migracije i tzv. humana preseljenja dogovorena među naodgovornijim akterima zbog čega su Srbi naseljeni u Istočnoj Slavoniji 1997. godine morali da nastave sa kretanjem. Neki nisu mogli da se vrate u svoja sela u Dalmaciji i Lici, jer su

---

⁹⁹ Knjiga Davora Marjana, *Oluja*, iz 2007. govori o istorijskom značaju ove, kako je karakteriše, oslobodilačke akcije.

¹⁰⁰ U razlikama u poimanju događaja sa srpske i hrvatske strane piše Barić (2005).

im kuće bile uništene i nisu znali na kakvu sigurnost i pomoć su mogli da računaju. Iz tog razloga prelaze u Srbiju, prvenstveno naseljavajući Vojvodinu. Zajednička karakteristika svih izbegličkih kretanja bila je logika etničkog teritorijalnog grupisanja, što podrazumeva da se ljudi prilikom progona upućuju u pravcu svojih matičnih republika ili u pravcu teritorija koje kontrolišu oružane snage njihove etničke grupe. Ovo je uticalo na dinamičnost i kompleksnost izbegličkih kretanja, budući da su sledila promenljivu vojnu situaciju na terenu. Dakle, može se reći da su etnički Hrvati bežali (ili bivali prognani) ili u pravcu oblasti pod kontrolom hrvatskih snaga ili u pravcu Hrvatske (tj. onih njenih delova koji nisu bili zahvaćeni ratom), da su etnički Srbi bežali (ili bivali prognani) ili u pravcu oblasti pod kontrolom srpskih snaga ili u pravcu Srbije, dok su bosanski Muslimani bežali (ili bivali prognani) bilo u druge republike bivše SFRJ (pre svega Hrvatsku i Sloveniju) (Radović 2005, 2).

Ova kretanja su za Srbiju značila prihvatanje velikog broja stanovnika izbeglih u više talasa i različitog statusa. Od ukupnog broja izbeglica, u centralnom delu zemlje boravilo je njih 192.672 ili 50,8%, a u Vojvodini 186.463 ili 49,2%. Iako se veći broj izbeglica nalazio u centralnoj Srbiji, izbeglički talas je značajnije uticao na Vojvodinu u kojoj je svako deseto popisano lice izbeglica iz neke od bivših jugoslovenskih republika.¹⁰¹

Već više od deset godina u Srbiji živi preko pola miliona izbeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Za to vreme, oni su se u većoj ili manjoj meri uklopili u novu sredinu, a stepen prilagođavanja zavisi kako od niza individualno uslovljenih psiholoških i socioloških faktora (uzrasta izbeglica, obrazovanja, zanimanja), tako i od tipa sredine u koju su izbeglice došle (gradska ili seoska, izbeglički centar) i gustine socijalnih mreža uspostavljenih u novoj sredini (Petrović, 237), te individualno varira osećaj identitetske identifikacije sa većinskim, odnosno manjinskim.

Vojvodina je danas ishod svih komplikovanih procesa doseljavanja, političkih rešenja, ideologija, kultura, konflikata i drugih procesa. Zvanična istorija ove oblasti nije opšteprihvaćena i ima mnogo disonantnih verzija. Kulturno nasleđe koje se iz ovakve istorije konstruiše takođe je veoma disonantno i složeno, pa su takvi i identiteti koji se na njega oslanjaju. Ipak, bilo je neophodno sagledati različite izvore u pokušaju

---

¹⁰¹Podaci su preuzeti iz Studija o izbeglištvu, koje su kao izvor koristile: Izveštaj Komesarijata za izbeglice Republike Srbije „Stanje i potrebe interno raseljenih lica u kolektivnim centrima u Republici Srbiji“, januar 2010.

da ovi procesi rekonstruišu, kako bismo razumeli disonantnost u konkretnom istraživanju i stavove mojih ispitanika. Edvard Halet Kar govorio o tome da istoričari razlikuju činjenice i interpretaciju koja ih okružuje, antropolozi na tom tragu istražuju interpretacije i razlog njihovog postojanja (Carr 1984, 8).

III 1.b) Statistike i organizacija moderne Vojvodine

Ovaj deo trećeg poglavlja posvećen je zvaničnoj statistici i uređenju AP Vojvodine koja će nam pružiti podatke o tome kako se danas stanovništvo identitetski deklariše u kvantitativnom svetlu, kao i koji su načini organizovanja. Iako ne postoji naročita korist u antropološkom istraživanju od statističkih podataka, potrebno je da se na ovaj način ukratko ilustruje heterogena slika Vojvodine o kojoj se u radu govori i koja je inspirisala istraživački problem disertacije.

Pre svega, Vojvodina je podeljena u tri regije, Srem Banat i Bačku, zatim u osam okruga koji su prikazani u Tabeli 1. zajedno sa veličinom, brojem opština i naselja.

Tabela 6.¹⁰²

Назив области	Површина у км ²	Општине	Насеља
Западнобачка	2488	4	37
Јужнобанатска	4246	8	94
Јужнобачка	4026	12	77
Севернобанатска	2328	6	50
Севернобачка	1784	3	45
Средњобанатска	3257	5	55
Сремска	3485	7	109

Prema podacima sa sajta privredne komore Vojvodine prosečna gustina naseljenosti je 93 stanovnika po kvadratnom kilometru, najveća u Novom Sadu i okolini (380 na kvadratni kilometar) a najmanja u opštini Sečanj (svega 35 stanovnika po kvadratnom kilometru). Stopa prirodnog priraštaja u Vojvodini je već desetak godina blizu nule, ili negativna (1-3,7%) i spada, zajedno sa centralnom Srbijom, u najniže u Evropi.¹⁰³

Sa aspekta etniciteta, podaci sa poslednjeg popisa pokazuju da je Srbija multietnička i multikonfesionalna država u kojoj pored Srba, žive mnogobrojne etničke

¹⁰² Tabela preuzeta sa sajta Zavoda sa statistiku.

¹⁰³ Rezultati istraživanja Privredne komore Vojvodine

<https://www.pkv.rs/2004/09/28/stanovnistvo-i-naselja-vojvodine-danas/>

zajednice različite u pogledu istorijskog, socio-kulturnog i demografskog razvitka, religije i jezika. Srbi kao većinski narod broje 6,0 miliona (83,3%), zatim slede Mađari (253,9 hiljada ili 3,5%), Romi (147,6 hiljada ili 2,1%) i Bošnjaci (145,3 hiljada ili 2,0%), dok ostale nacionalnosti participiraju sa ispod 1%, kao što su Hrvati (57,9 hiljada ili 0,8%), Slovaci (52,8 hiljada ili 0,7%), Crnogorci (38,5 hiljada ili 0,5%), Vlasi (35,3 hiljada ili 0,5%) i etničke zajednice sa manje od dve hiljade pripadnika (Egipćani, Aškalije, Česi, Jevreji, Albanci (koji nisu bojkotovali popis) i dr.) kojih ima ukupno 17,6 hiljada (0,2%). Broj lica koja su iskoristila svoje Ustavom zagarantovano pravo i nisu želela da se nacionalno deklarišu iznosi čak 160,3 hiljada (2,2%), što je takođe veoma važno za razumevanje manjinskog identiteta koji nije obrazovan na etničkom nivou. Takođe, značajan je i broj lica (30,7 hiljada ili 0,4%) koji se izjasnio u smislu regionalne pripadnosti (na primer, Vojvođanin, Šumadinac, Valjevac, Beograđanin i slično).¹⁰⁴

Region Vojvodine je izrazito etnički šarolik: od ukupno 1,9 miliona stanovnika, Srbi čine dve trećine stanovništva (66,8%), dok čak deset nacionalnih manjina participira sa preko 0,5% u celokupnom broju stanovnika. Mađari su po brojnosti najrelevantnija manjina u Vojvodini (13,0%), a zatim Slovaci (2,6%), Hrvati (2,4%), Romi (2,2%), Rumuni (1,3%) i Crnogorci (1,2%), dok sve ostale etničke zajednice pojedinačno učestvuju sa manje od 1%. Važan podatak je da je u Vojvodini i najviše lica koja nisu želela da se nacionalno deklarišu (4,2%).¹⁰⁵

Nažalost ažurniji podaci ne postoje, budući da je period od deset godina, na koliko se rade popisi stanovništva pred istekom.

Što se tiče uprave Autonomne Pokrajine, Skupština AP Vojvodine je najviši organ AP Vojvodine koji vrši normativne i druge funkcije, u skladu sa Ustavom, zakonom i Statutom. Ovo telo ima 120 poslanika koji se biraju na neposrednim izborima, tajnim glasanjem, po proporcionalnom izbornom sistemu, na period od četiri godine. Najviši pravni akt Autonomne pokrajine Vojvodine jeste Statut. Donosi ga Skupština uz prethodnu saglasnost Narodne skupštine Republike Srbije.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ Popis stanovništva 2011 http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Podaci sa zvaničnog sajta Skupštine Vojvodine <http://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=oskupstini>

U svetlu organizacije manjinskih grupa, važno je reći da postoji 17 nacionalnih saveta nacionalnih manjina, o kojima je već bilo reči u poglavlju o pravnom okviru manjina u Vojvodini¹⁰⁷.

Prema Zakonu o službenoj upotrebi jezika i pisama¹⁰⁸ Republike Srbije jezici nacionalnih manjina u regijama kojima žive mogu biti službeni, pa je tako prema Statutu AP Vojvodine pored srpskog jezika i ćirilčkog pisma, u telima AP Vojvodine u ravnopravnoj službenoj upotrebi su i mađarski, slovački, hrvatski, rumunski i rusinski jezik i njihova pisma.¹⁰⁹ Član 21, 22, 23, 24, Statuta Vojvodine tiču se regulisanja manjinskih prava u ovoj Pokrajini.¹¹⁰

---

¹⁰⁷ . To su Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine, Nacionalni savet slovačke nacionalne manjine, Nacionalni savet mađarske hrvatske manjine, Nacionalni savet romske nacionalne manjine, Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine, Nacionalni savet crnogorske nacionalne manjine, Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, Nacionalni savet mađarskerusinske nacionalne manjine, Nacionalni savet makedonske nacionalne manjine, Nacionalni savet mađarske ukrajinske nacionalne manjine, Nacionalni savet nemačke nacionalne manjine, Nacionalni savet češke nacionalne manjine, Nacionalni savet ruske nacionalne manjine, Nacionalni savet egipatske nacionalne manjine, Nacionalni savet grčke nacionalne manjine, Nacionalni savet poljske nacionalne manjine i Nacionalni savet aškalijske mađarske nacionalne manjine.

¹⁰⁸Član 4 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_sluzbenoj_upotrebi_jezika_i_pisama.html

¹⁰⁹ Član 24 <https://www.skupstinavojvodine.gov.rs/Strana.aspx?s=statut&j=HR>

¹¹⁰ **Dodatna prava nacionalnih manjina - nacionalnih zajednica**

Član 21.

U skladu sa Ustavom, na osnovu zakona, pokrajinskim propisima mogu se ustanoviti dodatna prava nacionalnih manjina - nacionalnih zajednica. Zastupljenost pripadnika nacionalnih manjina - nacionalnih zajednica

Član 22.

U pokrajinskim organima i službama koje osniva AP Vojvodina, pri zapošljavanju vodi se računa po nacionalnom sastavu stanovništva i odovarajućoj zastupljenosti pripadnika nacionalnih manjina - nacionalnih zajednica, u skladu sa Ustavom i zakonom. U slučaju postojanja značajnije nesrazmerne zastupljenosti pripadnika nacionalnih manjina - nacionalnih zajednica u pokrajinskim organima i službama koje osniva AP Vojvodina, Pokrajinska vlada dužna je da preduzme posebne mere i aktivnosti, kao što su posebni programi stipendiranja i obučavanja pripravnika, i druge mere i aktivnosti. Posebne mere i aktivnosti iz stava 2. ovog člana traju dok postoji značajnija nesrazmerna zastupljenost, s tim da one ne mogu da ugroze rad u pokrajinskim organima i službama koje osniva AP Vojvodina, ni opšte uslove zapošljavanja u njima. Institucionalni oblik samouprave i očuvanja identiteta pripadnika nacionalnih manjina - nacionalnih zajednica.

Član 23.

Institucionalni oblik putem koga se ostvaruje pravo na samoupravu u određenim oblastima društvenog života značajnim za očuvanje identiteta pripadnika nacionalnih manjina - nacionalnih zajednica uređen je Ustavom i zakonom. Pripadnici nacionalnih manjina - nacionalnih zajednica preko izabranih nacionalnih saveta ostvaruju pravo na samoupravu u kulturi, obrazovanju, obaveštavanju, i službenoj upotrebi jezika i pisama, u skladu sa zakonom. AP Vojvodina može preneti, delimično ili u celosti, osnivačka prava obrazovnih i kulturnih ustanova čiji je osnivač na nacionalne savete nacionalnih manjina, u skladu sa zakonom. AP Vojvodina u svom budžetu obezbeđuje sredstva za rad nacionalnih saveta nacionalnih manjina sa sedištem na svojoj teritoriji, u skladu sa zakonom i pokrajinskom skupštinskom odlukom.

Službeni jezici i pisma

Član 24.

Pored srpskog jezika i ćirilčkog pisma, u organima AP Vojvodine u ravnopravnoj službenoj upotrebi su i mađarski, slovački, hrvatski, rumunski i rusinski jezik i njihova pisma, u skladu sa zakonom. U okviru

Dodatno, jedan od najindikativnijih primera o međuetničkim odnosima mogu biti podaci o takozvanim mešovitim brakovima, odnosno binacionalnim brakovima. Ruža Petrović, koja se bavila etničkim odnosima u Jugoslaviji, još tada je ukazivala da je Vojvodina ne samo etnički najheterogenija oblast u Jugoslaviji već istovremeno "oblast u kojoj se najintenzivnije odvijaju procesi povezivanja različitih grupa" (Petrović 1968, 56). Ista autorka tvrdi da je Vojvodina bila na prvom mestu po učestalosti etnički mešovitih brakova, ne samo u bivšoj Jugoslaviji nego i u Evropi. Ruža Petrović je uočila da je stepen nepoklapanja iskazane nacionalnosti i maternjeg jezika, odnosno alterofonije, u Vojvodini bio (u vreme popisa 1981. godine) znatno veći nego u ostalim delovima zemlje: Vojvodina 5,6%, Jugoslavija 3,3%, Srbija bez pokrajina 2,8%, Kosovo 1,8%. 3 Ovome treba dodati da je prema popisu 1981. udeo Jugoslovena u Vojvodini bio 8,2%, što je, uz Hrvatsku, bilo najviše u Jugoslaviji (Hrvatska 8,2%, BiH 7,9%).

Obično se udeo mešovitih brakova u nekom etnički heterogenom društvu uzima kao jedan od glavnih indikatora etničkih odnosa (Samardžić 2002, 6-8). Samardžić (2009) se poziva na Donalda Horovica koji navodi da je nivo egzogamije u ozbiljno podeljenim društvima obično ispod 10% a i niže ukoliko se posmatraju brakovi između pripadnika najkonfliktnijih grupa. Horovic navodi da je u celoj Šri Lanki 1949. bilo samo 167 brakova između supružnika Sinhaleza i Tamila (Horowitz 1998). Trebalo bi, na tom tragu, učestalu egzogamiju u Vojvodini shvatiti kao spremnost stanovništva na interkulturni model saživota i dubinsko prihvatanje drugog. Lazar i Aćimov (2017) ističu da mešoviti brakovi stvaraju posebne uslove za razvoj interkulture komunikacije, "ne samo zbog zblizavanja partnera različitih kultura, već i zbog toga što utiču na stvaranje čitave mreže društvenih odnosa među srodnicima i prijateljima partnera iz heterogamne veze" (Lazar, Aćimov, 298)

Komparacije radi, prema rezultatima istraživanja iz 1981. već pomenute Ruže Petrović, procenat mešovitih brakova u po delovima bivše izgledali su ovako: Jugoslavija 13,0%; BiH 12,0%; Crna Gora 13,8%; Hrvatska 17,0%; Makedonija 8,2%; Slovenija 10,9%; Srbija 13,0%; Srbija bez pokr. 9,7% **SAP Vojvodina 27,3%**

---

svojih nadležnosti organi AP Vojvodine preduzimaju mere u cilju doslednog ostvarivanja zakonom uređene službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina - nacionalnih zajedno.

SAP Kosovo 6,1% (Petrović 1985, 60). Očigledno procenat koji je dobijen u Vojvodini prednjači i izlazi iz okvira proseka za tadašnju državu. Taj trend se nije menjao ni tokom raspada drža, pa po godinama procenti su sledeći: 1988 - 28,4%, 1989 - 28,5%, 1990 - 28,2% , 1991 - 27,0%, 1992 - 25,3% , 1993 - 24,8%, 1994 - 26,8%, 1995 - 26,0% , 1996 - 24,4%, 1997 - 25,4%, 1998 - 26,3%, 1999 - 26,2%

Razlog tome, ne može se utvrditi sa sigurnošću. Ne važi nužno da međuetnička tolerancija i poštovanje ima presudnu ulogu u tome što je tako mnogo mešovitih brakova. To što je u Srbiji bez pokrajina procenat manji može biti posledica homogenosti stanovništva u ovoj oblasti. Takođe, u ovom istraživanju nije najpreciznije određeno kako se određivao etnički, odnosno nacionalni identitet i u skladu s tim i detektovao mešoviti brak. Čak i definicija braka koju Petrovićeva koristi ne može se primeniti na današnji kontekst, ona smatra da je brak “okvir biološke reprodukcije koja je nužan uslov postojanja i istorijskog trajanja društva” (Petrović 1985, 7).

Statistika i organizacija mogu biti od koristi u široj slici proučavanja identiteta, ali u antropološkom smislu mnogo su dragoceniji lični narativi ispitanika u kvalitativnom istraživanju, koji će biti predstavljeni u sledećem delu ovog poglavlja.

Vojvodina ima već složenu i burnu istorijsku pozadinu. U konstrukciji identiteta i nasleđa stanovništva koje nasljava ovu oblast uticale su mnoge stuje razmišljanj, ideološki i naučni diskursi, lokalni folklor i osećaj ekskluzivnosti. Ni istorija koja je ovde predstavljena, zasigurno nije lišena subjektivnosti različitih autora, u smislu interpretacije i selektovanja izvora. Ipak, potrebno je imati bar okvirnu sliku o tome koji su procesi doveli do toga da današnja Vojvodina bude identitetski mozaik (izraz koji se pojavljuje u multikulturnom diskursu), i zašto je moguća disonantnost istorija, nasleđa i identiteta. Statistike nam omogućavaju isto tako važni uvid u globalnu sliku o identifikacijama, različitim vrstama identiteta, kao i onih koji su lišeni etničke i nacionalne osnove. U vrlo sličnoj proporciji su se izjasnili moji ispitanici, sa znatnim brojem onih koji nisu želeli da se definišu kao pripadnici manjina ali se ne osećaju ni kao identitetski slični većinskom stanovništvu. Postavlja se pitanje koje se dimenzije identiteta koriste kao parametri za poistovećenje i distinkciju onda kad se isključi nacionalna i etnička dimenzija.

III 2. Etnografski materijal

Kačarevo je selo u kojem sam odrasla i živim i polazna tačka mog istraživanja. Ali bez želje da kreiram monografiju jednog sela, istovremeno sam radila istraživanje u celoj opštini Pančevo (selima Banatski Brestovac, Omoljica, Starčevo, Ivanovo, Banatsko Novo Selo, Dolovo, Glogonj, Jabuka). Te, 2015. godine intervjuisala sam pripadnike makedonske, slovačke, mađarske, rumnske, hrvatske i romske manjinske grupe, ali i po prvi put razgovarala s pojedincima koji nisu imali želju da se na taj način identiteski odrede. Nakon toga, u poslednjim mesecima 2016. godine intervjuisala sam Srbe izbegle iz Hrvatske (tokom i oko 1995. godine), kao grupu koja se takođe ne smatra identitetski poistovećena sa većinskim stanovništvom Srbije. Zatim sam teren pozicionirala u Novi Sad i Sremske Karlovce i mesta koja ih okružuju, gde sam intervjuisala pripadnike hrvatske i bunjevačke manjine. 2017. posetila sam Bačku i radila istraživanje u Čurugu, da bih 2018. ponovo došla u Banat, ovog puta nešto severnije, u Padej kao većinsko mađarsko naselje. Razgovarala sam sa preko 60 pojedinaca, i prikupila oko dvadeset potpunih upitnika vezanih za identitet i kulturno nasleđe, to jest njegove subjektivne definicije.

Nisu svi ispitanici uvek voljni da govore o iskustvu isključivanja iz šireg društva, niti je to u pogledu posmodernih razmatanja antropološke i etnološke metodologije zahvalno za ispitivača koji prema njihovim parametrima ne pripada manjinskoj grupi. U mnogim domaćinstvima u naseljima koja su većinski naseljena manjinskim stanovništvom, moglo da se naiđe na vrlo radikalne stavove sa jedne strane, do potpune neizaiteresovanosti sa druge. U takvim mestima postojala je i jezička barijera, u smislu da ne govore svi stanovnici srpski jezik, ne nužno zato što ne znaju, već ponekad zato što ne žele. Negde će vas pozdraviti na manjinskom jeziku ne očekujući da možete govoriti neki drugi, što je verovatno osećaj koje manjinsko stanovništvo poznaje veoma dobro.

Nije mi namera da prezentujem podatke istraživanja pojedinačnih grupa, jer one u tom smislu nisu fokus mog rada. Stoga, umesto da predstavim pojedinačno manjinske grupe s kojima sam radila, predstaviću ih objedinjeno kroz sledeće kategorije:

Grupa 1 Ispitanici koji su aktivni u reprezentaciji i ostvarivanju vidljivosti svoje manjinske grupe kroz udruženja i organizacije. Oni poseduju znanje o birokratskim terminima, i često pokazuju preduzetničku inicijativu. Oni na identitet gledaju kao na mogućnost, odnosno svesni su da neki aspekti njihovog identiteta nose globalnu vrednost i žele da se uključe u tokove koji će im na toj osnovi obezbediti bolji život i suživot. Oni su takođe mahom svesni kriterijuma Uneska i potrebe da se identiteti prekrajaju prema birokratskim uslovima, kako bi bili adekvatni, stoga im je poznato da identitet nije datost i okamenjeni entitet. Rezultati istraživanja sa pripadnicima ove grupe prikazani su u poglavlju *Identitet kao resurs*.

Grupa 2 Ispitanici koji nisu uzimali učešća ni u organizaciji ni u sprovođenju aktivnosti vezanih za reprezentaciju grupe. Ne povezuju terminologiju s onim što je njome označeno, ali to označeno dobro poznaju i interpretiraju na još kako smislen način. Ispitanici iz ove grupe smatraju da je kulturni identitet datost, da se ne može menjati i da u velikoj meri određuje život pojedinca. Kulturno nasleđe je za njih neizbežan teret, koji ima i pozitivne i negativne elemente. Potpoglavlje u kojem su izneseni rezultati istraživanja sa ovom grupom nazvala sam *Identitet kao sudbina*.

Pored toga, odgovori obe grupe su sistematizovani u delove, prema pitanjima koji su sačinjavali strukturu intervjua. To nisu tako jasne kategorije, niti je razgovor uvek mogao da teče na neki strogo planirani način, ali može se pratiti nekoliko osnovnih tema razgovora.

Prvi deo tiče se definisanja nematerijalnog kulturnog nasleđa gde je ispitanicima sugerisano da sami pruže definiciju, tako da je ona sačinjena od njihovih prvih misli na tu temu. Već se u ovom delu nametnula jasna distinkcija između prve i druge grupe, i potreba za neophodnom metodološkom izmenom u proučavanju dobijenih podataka.

Drugi deo tiče se njihovog svakodnevnog života, gde su ispitanici zamoljeni da pričaju o svim načinima na koje se povezuju s ljudima i kako ih to definiše. Porodica, prijatelji, šira zajednica u radnim danima, praznicima, specijalnim događajima i prilikama. Ova pitanja, „isprepletana“ na ovaj način, pokazala su se kao najefikasnija u mom istraživanju nematerijalnih kulturnih elemenata zajednice, jer su poput sita, iz naizgled nerelevantnih narativa o svakodnevnom životu izdvajala važne identiteske markere, elemente koji postoje više generacija i započele esencijalno pitanje suštine

segregativnog multikulturalizma nasuprot interkulturnim relacijama u Vojvodini kao celini.

Treća grupa pitanja, dolazila je kao završnica razgovora, kada nakon što bi ispitanici meni otkrili svoje znanje o nematerijalnom kulturnom nasleđu, i ja njima svoje. Razgovarali smo, najzad o tome, šta misle o sistemu zaštite i da li misle da je Nacionalni registrar koji postoji za Republiku Srbiju popisao elemente s kojim se osećaju identitetsku bliskost.

Pred vama je, u sledeća dva poglavlja, etnografski materijal dobijen sa terenskog istraživanja, ali i neznatnim delom iz drugih relevantnih izvora, koji će biti osnovna građa za kasniju analizu mogućnosti uspostavljanja Inkluzivnog registra nematerijalnog kulturnog nasleđa Republike Srbije. Važno je napomenuti da ove dve grupe, ni u kom slučaju nisu homogene i da su pojedinačni ispitanici unutar njih različiti po ubeđenjima, motivima, namerama, i delima. Među prvima postoje buntovni, pomirljivi, postoje politički angažovani, a postoje i idealisti. Dok je druga grupa sačinjena od pojedinaca koji imaju i ksenofobične i rasističke stavove, ali i od pacifista i filantropa.

III 2. a) Identitet kao resurs

U naseljima širom Vojvodine, nadležnima za interpretaciju, očuvanje i reprezentaciju kulturnog nasleđa smatraju se najpre muzeji i KUDovi, zatim turističke organizacije, različite NVO, pa na poslednjem mestu pripadnici lokalne zajednice. M.B. u svojim pedesetim, koji se izjašnjava kao pripadnik rumunske zajednice ovako je reagovao na moje iniciranje razgovora:

„Ako te zanima kulturno nasleđe, ne znam ja to da ti kažem.. evo imaju o ti ovde folklor, prave priredbe, oni to najbolje znaju... prave i sami nošnje i igre... omladina imaju i strance...“

U Južnobanatskom okrugu postoje mnoga udruženja koja se bave promocijom kulturnog nasleđa. Za njih je ono važan resurs i deo preduzetičnog potencijala zajednice. U Kačarevu su to, recimo, Udrženje *Vardar* (koje je zapravo šire udruženje sa sedištem u Pančevu i delokrugom koji se odnosi na čitav južnobanatski okrug) ili Udruženje *Etno kutak*, koji preuzimaju muzeološke i performativne obrasce reprezentacije, kroz koncepte tradicionalnog, starog i estetski pozitivnog. Mnogo puta ispitanici su se u odgovorima okretali „zaštiti tradicionalnih vrednosti“ kao glavnom

cilju. Kroz organizaciju raznorodnih festivalskih i scenskih aktivnosti, vašara i sajмова ova udruženja animiraju ostatak zajednice da „svoje načine“ učine ponovo relevantnim. Nešto drugačije je Udruženje *Pelagonija* u Kačarevu. Ovo je udruženje koje svoje aktivnosti planira usmereno matičnoj državi (Makedoniji), dok su gorepomenuta Udruženja finansirana i podržavana od državnih institucija poput Pokrajinskog Sekretarijata za poljoprivredu, Opštine Pančevo i drugih. Udruženja manjinskih zajednica koja se između ostalog bave i kulturnim životom su na primer Udruženje Nemaca *Gerhart*, Bugarsko kulturno društvo *Trandafir*, Udruženje građana *Bunjevačko kolo*, Hrvatska udruga kulture *Ljačo Budanović*, Udruženje „*Romska sreća*“, Kuća za kulturu *Sadoveanu*, Udruženje građana *Rusinsko društvo*, *Udruženje Slovaka i građana Srbije*, a pored ovih ima na stotine sličnih. Neke manjine imaju i nacionalne savete, ustanove matice, kao i naučna društva. Ispitanici iz ove grupe uglavnom su deo neke od ovih organizacija.¹¹¹

Zato sam najpre odlazila u takva udruženja koja su po pravilu usko vezana za kulturno umetnička društva u datom naselju. Tamo sam se povezivala sa pojedincima koji su na razlite načine vezani za kulturni menadžment.¹¹² U toj potrazi, neminovno bih nailazila na pojedinca koji ima određenu moć i u državnoj strukturi i na koga svi referišu kad su u pitanju veliki projekti i donekle, monopol nad kulturnim resursima.

Razgovor sa ispitanikom-aktivistom može se razviti u nekoliko pravaca, u zavisnosti od nekoliko parametara. Jedan od njih je posao, odnosno da li je ispitanik zaposlen u državnoj instituciji ili je deo nevladinog sektora. Drugi je da li oseća bilo kakav entuzijazam prema kulturnom nasleđu ili je njegovo zalaganje formalno. To naravno nije moguće utvrditi s preciznošću, ali postoje ispitanici koji priznaju da nisu zainteresovani, ili bar nisu počeli iz zainteresovanosti ka nasleđu i njegovoj zaštiti.

„Mi smo imali ideju da nešto počnemo da radimo... i šta ćemo... dobri smo menadžeri, za to smo se školovali, videli taj konkurs i rešili da pokrenemo priču oko kulturnog nasleđa.“

---

¹¹¹ Većina vladinih i nevladinih organizacija, po manjinskim grupama, pobrojana je na ovom spisku: <https://mtt.org.rs/AdreseudruzenjaVojvodine2009.pdf>

Vrlo često, radnici u državnim institucijama koje su deo mreže takođe ne nalaze motivaciju da zaštite baš sve što se smatra kulturnim nasleđem. Arheolog iz Novog Sada M.Š. u intervjuu primetio je da postoji „velika pompa oko kulturnog nasleđa“ i da se „danas sve smatra kulturnim nasleđem“ te da je bitno uspostaviti jasne kriterijume.

Mnogo je, ipak, više aktivista u polju zaštite kulturnog nasleđa koji pokazuju veliki entuzijazam i evidentnu zabrinutost za sudbinu onoga što je za njih kulturno nasleđe. Pripadnik rumunske nacionalne manjine B.B. smatra sebe borcem za rumunska prava u Vojvodini i bori se da očuva elemente kulturnog nasleđa tako da budu prepoznati na nivou države. On je i etnografski intervju shvatio kao arenu u kojoj treba da se bori i pronade nešto što će pomoći njegovom cilju.

„Ali čekaj, možemo mi tu svašta da uradimo... ti možeš da pomogneš, ja ću da te povežem sa mojima...To je plemenit posao, i svaka čast! Niko nas da se seti.“

B. mi se, želeći da sazna može li mu učešće u mom istraživanju doneti neku korist, više puta zahvaljivao što se kao „srpkinja“, kako on smatra, bavim temom „manjinskog nasleđa“. On je bio i više nego rad da nastavi saradnju u budućnosti.

Nema mnogo mladih ljudi koji imaju rukovodeća mesta u organizacijama i udruženjima koja se bave manjinskim nasleđem. To M.S. iz Petrovaradina, koja ima 24 godine i članica je jednog od većih mađarskih udruženja objašava ovako:

„... mi(mladi) ne želimo da se zatvorimo u to što je etničko. Imamo prijatelje raznih nacionalnosti i želimo da to bude najmanje bitno. Voleli bismo da radimo... budemo svuda jednako...“

„Biti jednako“, ipak nije moguće po svedočenjima strijih pripadnika manjinskih grupa, ali i mladih koji žive u nekim drugim mestima.

„Dobro je držati se zajedno... da neke probleme možemo da rešimo samo udruženi. Mislim da mladi to ne razumeju...“

Priča o samim elementima kulturnog nasleđa ima veoma malo. Tu su pre svega neiscrpnii narativi o projektima, fondovima, organizacijama i udruženjima. Sopstveni identitet postaje resurs za život, sve dok je pravilno uokviren u projektnu dokumentaciju. To postaje strategija opstanka.

„Postoje fondovi koji faktički plaćaju da budeš to što jesi... da ostaneš to što si bio i što su tvoji bili... ali ne mislim da država Srbija baš toliko radi na nekoj asimilaciji...to je život, ja ne mogu da živim kao moja baba.“

Ovo su reči A.P. iz Sremskih Karlovaca, koja ima 28 godina i razmišlja o pokretanju svoje NVO, čiji je narativ formiran oko ideje da kulturno nasleđe manjina nije zasenjeno nasleđem većinskog stanovništva jedne države, već globalnim nasleđem, odnosno nasleđem takozvanog razvijenog sveta.

Ispitanici Romske nacionalnosti koji su aktivni u domenu zaštite kulturnog nasleđa, pre svega su u velikoj meri zabrinuti za egzistencijalne uslove pripadnika njihove zajednice. Oni nisu umreženi organizaciono niti su kulturno homogeni, već se razlikuju po identitetskim markerima poput jezika i veroispovesti. Narativ starijeg Roma iz Novog Sada formiran je oko izopštavanja koja je iskusio u okviru Romske zajednice jer govori mađarski i srpski, i zato što je katolik a ne pravoslavac. Prvi korak za Rome, smatra N.R., koji je aktivista jedne romske organizacije u Novom Sadu jeste da se prepoznaju distinktivni elementi Romske manjine.

Ispitanici iz prve grupe, kao što je već rečeno, vide kulturno nasleđe, a posebno nematerijalno, kao resurs kulturnog preduzetništva.

„Kulturno nasleđe je naša mogućnost i budućnost. Treba biti maksimalno uključen u tokove sa fondovima i treba znati napisati projekat...“

„Kada sam saznala o nematerijalnom kulturnom nasleđu shvatila sam da je neko konačno uvideo pravu stvar. Bunjevci imaju bogato kulturno nasleđe... potrebno je staviti svetlo na to... potrebno je pomoći... ono kako se ophodimo prema nasleđu jeste nasleđe koje ostavljamo našoj (deci)...“

„Kulturno nasleđe je da se.. pre svega da se mladi Rusini izjasne kao Rusini.. to je osnovno. Pa onda možemo sve drugo.“

Mnoge su definicije koje neću citirati, a koje su naprosto izvodi iz Konvencije. Nematerijalno kulturno nasleđe je važan deo kulturne zajednice, identitetski kreator i rekreator, „dar iz prošlosti“, „poklon predaka“. Ali važan je pojam raznolikosti koji se u ovoj grupi više javlja:

“Nematerijalno kulturno nasleđe za mene predstavlja pre svega negovanje tradicije i kulturne raznolikosti koja je formirana u prošlosti, a osnovno načelo usmene kulture je čuvanje i prenošenje s kolena na koleno mlađim generacijama i na taj način se stvara osećaj identiteta i autentičnosti kulturne baštine.”

A.P. koji trenutno živi u Novom Sadu dao je definiciju NKN, koja se u velikoj meri podudara sa onom u Uneskovoj Konvenciji, ali joj je dodao emotivnu konotaciju. Kao student istorije, zainteresovan je za procese konstrukcije nacionalnih identiteta, ali je i jedan od retkih pojedinaca u kulturom menadžmentu koji je emotivno investiran i kulturno-etički opterećen svojim postupcima.

Što se tiče druge grupe pitanja o svakodnevici, ona je inspirisala moje sagovornike da govore o trenutnim situacijama u institucijama, o privatnim problemima i neslaganjima sa određenim funkcionerima lokalne vlasti. O praktičnim problemima koji se vezuju za manjinsko stanovništvo i svakodnevni život, počev od nedovoljne zastupljenosti u javnoj sferi, u medijima u Srbiji i slično.

„Jedan Bunjevac radi u upravi grada. Pritom on se tako izjašnjava, ali ne radi ništa za svoju zajednicu...“

Ispostavilo se kao veoma važno da se postavljaju dodatna pitanja o tome šta zapravo znači raditi „nešto“ za svoju zajednicu. U ovoj grupi, ispitanici su bili veoma motivisani da pomognu zajednici, kako manjinskoj kojoj pripadaju, tako i široj, lokalnoj. Postoje odgovori koji se tiču privrženosti zajednici vežanoj za mesto, ali i onih koji se baziraju na simboličkim elementima kulture. Ovo su odgovori M.R. iz Kačareva, i S.B. iz Dolova:

„Neki naši problemi nadilaze probleme zajednice.. mislim, nama trebaju finasije za selo, da bude lepše, bolje, da nam je svima prijatnije da budemo tu... To je za sve nije samo za Makednoce... Drugo, problemi sa kojima se žene susreću isto (su) univerzalni, i to treba zajedno da se borimo...hoću (da) ti kažem da treba da se borimo svim sredstvima koja su nam pružena za ovde... za naše mesto, a drugo je se povežem s nekim ni ne znam ga, jer smo etnički isto, ako me razumeš“

„Gde god ima Rumun... da priča rumunski.. ja ću mu pomoći i za njega se boriti. Jer moramo sami sebe da pazimo. Kad si u svojoj matičnoj državi to ne primećuješ, ali kad si negde drugde morate da se držite zajedno.“

Jedan od načina da se „uradi nešto“ za zajednicu, slažu se ispitanici, jeste sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa. I mnogi već rade na tome:

„Mi prikupljamo tu dokumentaciju za jedan naš festival, ali svakako nije lako. Nekad nije dovoljan samo entuzijazam, i malo nam je stran taj način... kako da sročimo, ali,

da, trudimo se ima upstava... u kontaktu smo s ljudima. Mislim da je to sve dobro za nas.“

Takođe, govorili su važnosti zajednice da se zainteresuješ za svoje nematerijalno nasleđe, kao na primer, ispitanik A.A., koji živi i radi u Novom Sadu, ali je iz Kikinde:

„Mislim da je važna ta identifikacija sa nematerijalnim kulturnim nasleđem od strane zajednice, i da je to nešto što je živo i što se prenosi, i važno za pripadnike te zajednice.“

Budući da sam insistirala na opisu svakodnevnog života van posla i eventualnog političkog angažmana (neki od mojih ispitanika članovi su političkih stranaka svojih manjina) ovi informanti, ili su govorili o tome da je njihova svakodnevica vrlo slična evropskoj, odnosno da je na neki način neutralizovana od običaja i prilično „moderna“, ili su širili narativ o onome što su oni mislili da je autentična slika vojvođanskog života. Ovi odgovori se mogu prepoznati samo u opoziciji sa odgovorima ispitanika iz druge grupe. Recimo, na pitanje o tome koje je najčešća hrana koju konzumiraju, ispitanici iz prve grupe pričali bi ili o zdravoj hrani, različitim popularnim dijetama, ili o tome kako ne vode računa jer se u Vojvodini uvek dobro jelo i važno je uživati, ili jedu isključivo autentičnu hranu njihove grupe. Ispitanici iz druge grupe nisu imali ovako isključive odgovore, stoga je delovalo kao da su njihovi odgovori zapravo u skladu sa realnošću. Što zapravo vodi do zaključka, da se manje trude u reprezentaciji, jer nisu opterećeni idejom pravilnog predstavljanja – jer nisu svesni da mogu da ga iskoriste.

Svaka reč aktiviste i kulturnog menadžera, kao da je pažljivo planirana kako bi služila cilju samopromocije i kulturne reprezentacije. Pitanje o druženju, slobodnom vremenu i izlascima, svelo se u njihovim odgovorima ili na autentične večeri uz tamburaše i vino, koje im je u genima, ili na festival *Exit*, koji je simbolički svedok „svetskog“ karaktera stanovnika Novog Sada i i njegove nadnacionalne kompetencije. Nihovi životi su deklarativno reprezentativni, kosmopolitiski, ali i sa dubokom svešću o kulturnom nasleđu manjinske grupe kojoj pripadaju.

Slovakinja S.Z. govorila je o naivnom slikarstvu koje je veoma dragoceno za slovačku zajednicu jer i jedini element na listi koji ih reprezentuje, govoreći da motivi na slikama i tikvama govore o svakodnevnom životu Slovačke zajednice. To ipak ne može biti istina u potpunosti, jer je jasno da slikanje oličava idealnu svaknevnicu koja se zamišlja da je bila nekad, ali koja sa modernim životom slovačke zajednice ima malo

zajedničkog. Mladai Slovaci u Vojvodini ne sastaju se baš često na seoskim imanjima, niti su poljoprivredne tehnike iste, niti se njihovi nacionalni kostimi nose u svim prilikama. Ipak samo slikanje i sama tehnika jeste deo nasleđa, koje prihvataju i mlađi slikari i slikarke, i stvaranje tih narativa i njihovo održavanje jeste važan deo čuvanja slovačkog identiteta.

Vrlo je zanimljivo da su neki od ispitanika nesvesno prikrivali ono što bi se moglo nazvati nematerijalnim kulturnim nasleđem, insistirajući na oblicima za koje su već sigurni da mogu da se plasiraju kao elementi. Folklorne igre, odnosno predstave koje izvide različita udruženja uvek bi bile u prvom planu. Ono što je bilo očigledno u okviru istraživanja među slovačkom zajednicom, jeste nasleđena radna etika, porodično preduzetništvo vezano za produkte domaćinstva svih vrsta. Od pravljenja kolača, prikupljanja malina, cveća, stolarije i ostalih radinosti koje iako postoje i u drugim zajednicama najizraženije su u slovačkim domaćinstvima i najčajnije su identitetsko određivanje nekog Slovaka ili slovačkinje od nošnje. Evo dela intervju sa M.Z. koji razmatra mogućnost da folklor nije dovoljno dobra reprezentacija slovačkog identiteta:

„Lako je da se obučeš... evo mi tebi damo nošnju sad, jesi ti Slovačkinja? Nisi.. ja ću ti reći... moraš da se zainteresuješ, da radiš sa nama, da napraviš nešto svojim rukama... e to je suština. Retko ovde sedimo besposleni, ko ovi vaši, ispred prodavnice ceo dan pivo i neka priča. Nema tu sreće... ni u porodici.. ni za čoveka.“

Takođe, treba reći da je svaki intervjuisani Slovak ili Slovačkinja imao dodatni posao, koji je nalik na hobi ali donosi i dodatne prihode.

Treća grupa pitanja podrazumevala je da se moji ispitanici provedu neko vreme upoznajući se sa listom nematerijalnog kulturnog nasleđa Srbije, to jest sa Nacionalnim registrom i daju svoje mišljenje. Većina ispitanika bila je upoznata sa listom i elementima popisanim na njoj. Komentari su bili usmereni uglavom više ka svemu što bi još moglo biti upisano na listu iz njihove perspektive.

„Postoji mnogo festivala u Vojvodini koji su za mene kulturno nasleđe... pa počev od Egzita...“

„Zanimljivo da je cipovka na listi. Nisam znao da postoji kao neka tradicionalna tehnika... kako se pravi, mi to kao uzmemo u pekari. Ali , eto o svemu tome treba razmišljati.“

Postojao je i konkretni predlog koji je u potpunosti u skladu sa trenutnim Uneskovim praksama vezanim za zaštitu. Naime, "Krušedolska zvona", manifestacija koji obeležava progon Srba iz Slavonije svake godine, i kako N. smatra i kako se u samom udruženju govori, ta aktivnost treba da bude deo svetskog korpusa spomenika koji dižu svest o kršenju ljudskih prava. Slično koncipirani elementi već postoje na listi, kao na primer Genbaku Dome - park u Japanu. Ovaj park mira, kako je paradoksalno okarakterisan i nazvan, zapravo služi da podseti da je na tom mestu bačena prva atomska bomba, ciljano, na žive mete. Festivali koji su organizovani u ovom parku, za cilj su imali da načine od mesta neku vrstu Meke svetskog mira. Stoga su naponi da se park načini i delom svetskog nasleđa logičan nastavak njegovog simboličkog života na globalnom nivou. Ti naponi okarakterisani su od strane vlade Japana, ali i Uneska kao nepolitizovani (Beazly, 2010).

M.B. koji je aktivan u rumunskoj manjinskoj zajednici uputio me je na mnoge festivale. Maran i Đurić Milovanović (2014) objašnjavaju kako postoje mnogi festivali u organizaciji Rumunskog nacionalnog saveta, kao najvažnijeg predstavničkog tela. Naime, saveti nacionalnih manjina u Vojvodini osnovani su 2002. godine i predstavljaju nacionalnu zajednicu u domenu kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma. Kao oblik samoorganizovanja nacionalnih zajednica i kao zvanično registrovana pravna lica, nacionalni saveti obezbeđuju institucionalnu podršku pripadnicima nacionalnih zajednica. Rumunski nacionalni savet, sa sedištem u Novom Sadu, ima važnu ulogu u usmeravanju i koordinaciji kulturnih udruženja Rumuna (Maran, Đurić Milovanović 2014, 81) Upravo je moj ispitanik bio posrednik između zajednice i ovih institucija i želeo je da na Nacionalnoj listi vidi neki od festivala.

„Postoji nešto što se zove Festival muzike i folklora Rumuna u Vojvodini, ja bih to voleo da vidim na listi.”

Za neke je, važno je reći, lista u potpunosti neprihvatljiva.

“Sve je to lepo ali ja bih zaista voleo da vidim i neke elemente s kojim se identifikujem... ne znam šta bih od ovoga mogao da pokažem nekom strancu i da kažem “e vidi ovo je meni veoma značajno”... možda ova rakija, ali i Mađari prave rakiju i vinu... vrhunsko”

“Ja mislim da je religija bitna.. ovde nema ništa religiozno... a u Srbiji ima i katoličkog stanovništva. Moramo da se izborimo i da možda krštenja budu na listi. Nama je to jako važno“

Mnogi ispitanici u kulturnom menadžmentu su podeljeni između identiteta promotera Uneskovog sistema zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa, i evropskih projekata i modela¹¹³, i njihovih kritičara. Uvek postoji svest o tome da su neke od regulativa i projektnih zamisli neprimenjivi na domaći teren, odnosno teren Vojvodine. Radnici u kulturi su svesni da su ovi okviri odličan okvir za rad, ali smatraju da treba da postoje modifikacije.

Najzad, veoma je važno osvrnuti se na ambivalentni odnos ispitanika koje sam svrstala u grupu aktivista prema Upravi države i pokrajine. Donekle, one su u njihovim izjavama poistovećene. Jedan deo (veći) ispitanika, koji rade u nevladinom sektoru, smatraju da je država nedovoljno aktivna u pitanjima čuvanja manjinskog nasleđa. Da su sredstva koja se odvajaju beznačajna i simbolička, te da služe samo kako bi zadovoljile formu. Međutim, ta zakonom obezbeđena forma može da služi kao okvir za političke mahinacije, budući da pred parlamentarne izbore, u Vojvodini masovno osnivane manjinske stranke, kojima nije potrebno da pređu cenzus, da bi bile deo parlamenta, već se služe principom „prirodnog praga“. Stoga postoji osnovana sumnja mojih informanata, kao i ustalom šire javnosti¹¹⁴ da su stranke osnivane kao manjinske, a da pritom to nisu da bi iskoristile tu pogodnost.

„Ja verujem da je to deo plana naše velike stranke (misli na Srpsku Naprednu Stranku)... i u takvoj atmosferi zaista nisam ubeđen da je ikome stalo do naših života a ne očuvanja našeg kulturnog nasleđa. Jer oni koji su na vlasti koriste neke naše povlastice da bi došli do još veće moći... Ne verujem ja državi.“

Bila ovakva sumnja osnovana ili neosnovana, svakako nije usamljena. Nju ispoljavaju gotovo svi informanti, obe grupe, osim jedne podgrupe, a to je nekolicina pojedinaca zaposlenih u javnom sektoru, koji su članovi vladajuće stranke Republike Srbije. Trenuta politička situacija u Srbiji, u odnosu sa kulturnim nasleđem, identitetima i manjinskim grupama, zaslužuje odvojenu i temeljnu analizu, ali jeste važan faktor u sagledavanju mogućnosti pravljenja inkluzivnog registra. Ono što je ipak presudno u ovom slučaju, a primetio je i jedan od mojih ispitanika:

---

¹¹³ Pre svega Okvirne konvencije SE, ali i drugih evropskih institucija, kao i privatnih fondacija poput DAREC (Danube Aeria Research Center).

¹¹⁴ Izvori: Politika <http://www.politika.rs/sr/clanak/386415/Politika/Manjinske-partije-u-dvotrecinskoj-vecini>, Večernje novosti http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/izbori_2012/aktuelno.316.html:376423-Registruju-se-kao-manjinske-stranke-da-izbegnu-cenzus

„Ljudi u Srbiji koji se bave kulturnim nasleđem su stručnjaci... arheolozi, vaši etnolozi, istoričari umetnosti... pa nek su i pravници... ali još nisu u tolikoj meri političari. Pa iako se koriste njime, nisu još na pozicijama odlučavanja jer ne vide toliki interes, razumeš...“

Stoga bi zaštita nasleđa trebalo da bude zona u kojoj će se pripadnici manjina osećati komforno, budući da država nije u toj meri zauzela odlučujući položaj, iako Unesko to dopušta. Opet, možda politička situacija srazmerno malo uplivava u tokove zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa, ali to je svakako slučaj i sa njegovim nosiocima. O tome govori sledeće potpoglavlje.

III 3. b) Identitet kao sudbina

Druga grupa ispitanika uključuje sve ispitanike koji takođe ne dele većinski identitet, dakle smatraju se pripadnicima manjinskih grupa, ali nisu direktno, ili uopšte uključeni u aktivnosti organizacija i udruženja njihovih zajednica. Takvih ispitanika je daleko više i njihovi odgovori su daleko kompleksniji jer su delovi veoma ličnih narativa. Stoga uključuju mnogo više aspekata razmatranja, pri analizi odgovora. Grupi pripada mlađe i starije stanovništvo, oba pola, od nepismenih do visoko obrazovanih pripadnika manjinskog stanovništva Vojvodine, kojima je zajednički nedoktrinarni stav (bar ne prema Uneskovom sistemu zaštite) prema kulturnom nasleđu i često odsustvo političke korektnosti.

Što je tiče pojma „nematerijalno kulturno nasleđe“, ova grupa mahom odbija da da odgovor na ovo pitanje smatrajući da nisu kompetentni. Neki priznaju da ne znaju, dok drugi pokušavaju da objasne kroz primere. Primeri se uglavnom odnose na neke udaljene krajeve i kulture.

„Ma ne znam... šta mene pitaš to... uopšte se ne razumem“
„Hm... piramide?“
Nematerijalno?
Aha...pa ne znam neki ples plemenski (smeh) stvarno ne znam“

D.T. iz Pančeva je sportista i nema iskustva u preduzetništvu u kulturi, ili zaštiti nasleđa. Za njega je ono nužno vrednosno pozitivno i o njemu se informiše kroz javni diskurs. Ono mora biti „dragoceno“. Evo njegove definicije:

„Kulturno nasleđe mi predstavlja identitet jednog naroda ili podneblja gde su boravile određene narodnosti i kulture, a šta se prenosilo na druge generacije i sta je prepoznato kao nešto vredno sećanja i pamćenja od strane generacija koje su dolazile-odlazile. Pa recimo kulturno nasleđe jednog dela Rusije, ne znači da je to univerzalno kulturno nasleđe svih tu na svetu. Ne znam da li me razumeš... I kulturno nasleđe može da predstavlja iz drugog ugla, neke običaje, tradiciju, identitet jednog naroda kojim oni žele da se prezentuju u svetu, ili među ostalim narodima...pa čuvaju običaje koje procenjuju da su im značajni kako za njih u mikro, tako i u makro zajednici.”

On, dakle, oseća da je nasleđe birano, odnosno konstruisano za potrebe reprezentacije, ali ga teritorijalni koncept nasleđa stavlja u konfrontaciju sa univerzalističkom stranom koju daje, recimo, Uneskova definicija nematerijalnog kulturnog nasleđa. Koncept teritorijalnosti, biće veoma bitna analitička alatka za razumevanje kulturnog života Vojvodine.

Kad se pitanje o definiciji konkretizuje na nematerijalno kulturno nasleđe, ispitanici intuitivno odgovor okreću ka privatnom životu.

“A ja se prvo identifikujem (sa) mestom porekla, precima... prezimenom koje je uvek i svuda imalo neku težinu... Ne identifikujem se sa većinom stanovništva u Srbiji. Za mene su nematerijalno kulturno nasleđe priče o članovima porodice koje se prepričavaju stalno i pamte, usađena ljubav prema zavičaju ali realna sa svim vrlinama i manama. Ponos na to sto sam Krajišnik... i neke radnje kao sto su izrada mesnih delikatesa sa tog podneblja i recepata koji se prenose sa kolena na koleno i sve sto ide uz to... Pa i ojkače.. Pevanje i pesme koje ne upražnjavam ali sam upoznat opusom... I nekad zapjevam.”

N.K. iz Pančeva, iz porodice Srba iz Krajine, je i kroz druge odgovore pokazao da su mu narativi koji oblikuju ponašanje, a prenose se najviše putem porodice najvažniji oblik NKNa. Oni su u njegovoj porodici zasnovani na pojmovima *obraz*, *čast* i *poštenje* i N. namerava da te vrednosti prenese svojoj kćerki. Formalno, po kriterijumima Uneska, elementi nematerijalnog kulturnog nasleđa izbeglica iz Hrvatske mogli bi biti „Krušedolska zvona“ ili „Lički višeboj“, kao adekvatne manifestacije. Međutim narativi ispitanika donose nove parametre za određivanje onoga što oni smatraju svojim nematerijalnim nasleđem, a to su zajedništvo kroz deljeno iskustvo. Proterani s istog područja, gde su bili isto tretirani, zatim prošli isti put egzila, zatim na isti način bili prihvaćeni, kao ne sasvim srpski narod koji bi trebalo da ima niži standard i da živi lošije od „starosedelaca“.

Tek ovako, zajedno, deljena nesrećna iskustva, narativi sami, uz to prihvaćeni određeni stereotipi i kulturno-ekskluzivne manifestacije mogu se sagledati kao nematerijalni kulturni kontigent koji se prenosi s generacije na generaciju ove zajednice, i čini, ako se poseduje, njenim članovima.

Takođe, dok ispitanici prve grupe smatraju da negovanje nasleđa mora biti institucionalizovano, ali pre toga selektovano da se zaštiti, ispitanici ove grupe ne shvataju uvek selekciju na taj način.

“A nematerijalno kulturno nasleđe bi rek'o da je sve što se prenosi sa kolena na koleno... **Poštujte i ako ti se možda ne sviđa.** Ne samo sluša, već upražnjava i prenosi i...”

“Identitet je za mene jedinstven skup odlika ličnosti koji nas razlikuje od drugih, naša verovanja, stavovi, moralni kompas koji nas navodi na odluke koje nam diktiraju život. Mislim da se identitet svake osobe takodje i preplice sa nacionalnim identitetom i manje ili više nas povezuje sa onim ko sto i odakle smo, **hteli mi to ili ne.**”

U drugom citatu izdvojene su reči I.M. iz Novog Sada, koja je Srпкиnja i ne oseća da je taj identitet koji ne možemo da promenimo u skladu s promenom kulture koja ga kreira. Što je česta pojava kod ispitanika u svojim tridesetim godinama života, konkretno:

“Sve se manje i manje identifikujem sa većinskim kulturnim identitetom države u kojoj živim. Mislim da me je odabir mog obrazovanja i ljudi kojima sam okružena odvučlo dalje od svega, a i da nam je kultura daleko od onoga sto je nekad bila i da ide u sve lošijem smeru.”

Ona oseća da se kultura menja, i da u globalnom svetu ona ima izbor. Taj izbor opet zavisi od odabira novih identitetskih markera što su prijatelji i obrazovanje. Najzad, osećaj svojevolsjne marginalizacije odgovara kulminaciji njenog narativa:

“Ujedno, ovo ima posledice na moj život, jer se osećam kao da ne pripadam više nigde i osećam se omalo kao stranac u svojoj zemlji i društvu.”

Već je u prvom poglavlju napomenuto koliko Unesko želi da uvede univerzalne vrednosti i prava za celo čovečanstvo. To podrazumeva da pojedinac ima i pravo na kulturu. Ipak to je formulisano, kao pravo a ne obaveza, i formulacija mog ispitanika da moraš poštovati element nasleđa iako ti se ne sviđa – nije nešto čemu Unesko stremi. To

je ključna tačka polemike vezane za kulturni relativizam: važnost pripadnika kulture da, iako neki kulturni obrasci izazivaju nelagodu budu deo njihove strategije za dobro pozicioniranje u grupi u kojoj žive. O tome će više biti reči u analizi rada.

Etnički, odnosno nacionalni identitet shvaćen je kao datost, tako to vidi Slovakinja I.H., iz Kovačice:

„Možeš da se trudiš da budeš šta hoćeš, ali to nisi ti... meni to nije prirodno da se ja sad družim sa Srbima i da mislim kao i ja sam Srbin, sad izigravam... To si kako si se rodio i moraš to da ispoštuješ.“

Na moje dodatno pitanje kako se „ispoštuje“ identitet, I.H. je rekla da je to ono što se prenosi generacijama:

„Pa ono što si naučio kao dete, i kako su tvoji živeli... i pre toga.. Kako su se ophodili prema drugima... jeste bilo drugo vreme, ali ja ne mogu da budem sad dobar prema nekom ko nije bio dobar prema mojima. Oni su živeli kako je moralo i ja živim kako moram. Nije sve kako bi ti želeo, nažalost.“

Još jedan odgovor indikativan za pretpostavku da se kulturni identitet shvata kao datost i determinišući faktor jeste odgovor šezdesetdevetogodišnje Slovakinke iz Vojlovice:

„Mi imamo da stvaramo... Moj otac, moja braća, sinovi, svi su imali koliko su mogli posla... Ja sam bila u domaćinstvu, vodila ali pored toga sam radila još... stoje ti ovde (pokazuje glavu) ako svaki moment kad imaš ne uradiš nešto da si koristan. Da su mi drugi bili roditelji i stari, da su i moji vršnjaci hteli mogla sam i u školu i da drugačije radim.. Moje drugarice Mađarice, Srkinje išle su...“

Mlađi ispitanici proživljavaju naizgled slične svakodnevice koje god da su nacionalnosti. Oni na pitanja o ishrani, razonodi, izlascima, novcu, obrazovanju, sportu daju prilično slične odgovore. Bilo bi veoma važno ovako istraživanje ponoviti kada ova populacija bude u poznijim godinama, kako bi se utvrdilo jesu li globalizacijski tokovi najviše uticali na ovu generaciju, ili je veća povezanost i manja zainteresovanost za kulturni identitet u etničkom i konfesionalnom smislu svojstvena mladima uopšte. Ispitanici u srednjim godinama, koji su svoje dvadesete i tridesete proveli u Jugoslaviji, na radnim akcijama, imaju specifičnu sliku o kulturnom identitetu:

„Nekada nije bilo uopšte bitno, kako se zoveš, kome se moliš... onda posle rata, sve je bilo bitno... kojoj rukom pišeš i vezuješ pertlu... Znaš da sam ja pre toga možda i osećao da sam Srbin... možda ne.. Jugosloven... ali to što sam musliman, što meni nije mnogo bitno, neko je mogao da me ubije. E onda mi je postalo bitno.“

Na ovom tragu, kulturni identitet jeste bio sudbina (tragična) mnogim ljudima na prostoru Balkana. U Vojvodini žive preživeli, i potomci preživelih i preminulih u različitim ratovima sa ovih prostora, svaki od njih održan identitetskim konfliktima. Odnos prema drugima, takođe je nešto što se prenosi s kolena na koleno:

„Odrastaju ovde... Neće im biti lak život kao Albancima, ali ih učim da nikog ne mrze nego da nađu nešto zajedničko sa drugima... Tako je mene otac učio... Zato i mogu da živim i radim ovde.“

„Ma nemam ništa protiv Roma... Nego eto, moj ti je otac govorio, i ostalo mi to... i stvarno jeste.. Neće bre normalno da žive, da rade!“

„Hrvati su mi katastrofa... Moja porodica je tamo svašta doživela i za njih nemam... I deda sa mamine strane... i svi su imali problema... Kako to da zaboravim.“

Takođe, mlađi ispitanici ove grupe često govore o tome da su nezainteresovani za nasleđe, poistovećujući ga sa tradicijom, smatraju da nije deo njihovog života. M. K. Koja ima pretke različitih nacionalnosti, ne identifikuje sebe nacionalno. Međutim, ono što u suprotnosti, navode kao elemente života koja su im bitni, kriju se elementi NKN:

„...ja nemam baš tako neki odnos i primere koje bih mogla da navedem a da je specifično za mene lično, sve bi bile neke opšte stvari... nekako nisam vaspitana da volim i poštujem tradiciju (srpsku) nekako nikad mi tako nešto u životu nije bilo bitno... sebe identifikujem kroz ljude koje sam izabrala da me okružuju (porodica, prijatelji) posao koji radim i ono što ću da budem.“

U drugoj grupi pitanja koja bi bila posvećena svakodnevnom životu u zajednici ali i specijalnim događajima, ispitanici su takođe najčešće navodili porodične događaje.

“Ništa... meni su oni svakodnevica... deca, muž... I da oko toga bude sve... Da nam dobro, uveče kad smo zajedno.”

Ovako M.J. iz Padeja vidi svoj svakodnevni život. Uzidan u strukturu porodice, što je mnogo kompleksnije nego što se čini. Njen narativ počinje s time da je ona od

svoje majke naučila da je pojedinac bez porodice neispunjen. Postalo je opšte mesto u grupi 2 mojih ispitanika da je porodica najvažniji identitetski marker - dok je u grupi 1 reč o zajednici, u isto vreme: ispitanici grupe jedan su izraziti individualci, dok su ispitanici iz grupr dva porodični ljudi. Pojedincu čini, ono što čini za zajednicu. Ova dva mišljenja nisu u sukobu, jer pojedinac može doprineti zajednici kroz podmladak, naročito ukoliko utiče na prenošenje elemenata NKN svoje zajednice i na taj način reprodukuje kulturu.

“Svakodnevno... pa skoro svakodnevno idem na pijacu... vidim se s prijateljima... idem na posao. Ali zapravo ja se trudim da mi život ne bude svakodnevan. Radimo svašta da nam bude zanimljivo.”

Nije retkost da se u odgovorima mojih ispitanika **svakodnevno** postoveti sa **običnim, monotonim i dosadnim**. Tada u razgovoru dolazi do posebnih prilika, najčešće proslava važnih događaja.

“Volim kad se skupimo s prijateljima i familijom da proslavimo nešto važno, nešto veliko. Volim svadbe...”

„Znaš šta to bude, muž mi Mađar ja Rumunka... to se ne zna čiji običaj šta poštujemo ali slavlja budu.. znaš kako... svi se vesele.“

Svakodnevnicu se još uvek dosta razlikuje na selu i u gradu, zbog prirode posla ali i veće homogenosti stanovništva u manjim naseljima. U Padeju, mlada meštanka koja ima muža i dvoje dece i živi sa muževljevim roditeljima, smatra na izvestan način da život u Banatu podrazumeva nasledene veštine:

„Nama je ovde sve to normalno, ali ako pogledaš celu Srbiju, drugačije je...”

Na šta tačno mislite?

Pa kako živimo... da se rano ustane, da se obavi ovo ono.. to nećeš da naučiš kad dođeš nego to od kad si mali naučiš od svojih.“

Važan aspekt svakodnevice je loše ekonomsko stanje. Propadanje poljoprivrede, napuštene kuće po selima, mahom starije stanovništvo prepušteno zaboravu. I to je bila česta tema razgovora sa isitanicima iz ove grupe.

„Rekli su tamo 2015. još (misli na Pokrajinsku Vladu) da će da otkupe napuštene kuće i da će da nasele mlade.. sa decom... ništa nisu uradili... Oni ne znaju ništa, kriju se po Beogradu, po Novom Sadu, ne znaju ni šta je poljoprivreda ni kako ovde narod živi.“

Stariji ispitanici često govore o prekidu interesovanja mladih za način života koji je postojao ranije, a koji oni povezuju sa kvalitetnijim i bogatijim životom u Vojvodini u drugoj polovini prošlog veka.

Stariji bračni par koji sam intervjuisala u Novom Sadu, odrasli su Beogradu, a kupili kuću u Perlezu, smatrajući da su se povezali sa korenima, budući da su im roditelji iz tog sela blizu Zrenjanina. Oni smatraju da, iako su gradska deca imaju sposobnosti da žive na selu „jer im je to u genima“. Geni su svakako reč koja je često pominjana u kontekstu kulturnog nasleđa, u najneverovatnijim konstrukcijama koje su potrebne za održanje u liniji sa precima. M.K. koja živi u mađarskoj zajednici, objašnjava kako joj je majka Srpkinja, otac Rumun, i da ima šaroliko nacionalno poreklo, ali da oseća najveću povezanost sa svojom prabakom koja je bila Mađarica, te da joj je geneski predodređena sposobnost da govori mađarski.

To je takođe važna distinktivna tačka u odgovorima prve i druge grupe. Odgovori u prvoj grupi su uniformni, praćeni definicijama koje su univerzalne za kulturno-birokratski krug i prati ih odgovarajuća retorika i terminologija. U grupi dva odgovori su vrlo slobodni, improvizovani, originalni. Daleko drugačiji i heterogeniji, razlikuju se individualno, ali i oličavaju drugačije identitete pripadnika istih etničkih zajednica, u zavisnosti u kojem gradu žive, ili u zavisnosti od rodnog ili starosnog kriterijuma. Stariji Mađar iz Subotice i mlađa Mađarica iz nekog srpskog sela identitetski nisu tako blizu, iako pripadaju istoj etničkoj grupi, deklarativno.

Treća grupa pitanja podrazumevala je da moji ispitanici provedu neko vreme upoznajući se sa listom nematerijalnog kulturnog nasleđa Srbije (tokom intervjuja), to jest sa Nacionalnim registrom. Ispitanica od 37 godina K.F. reagovala je na sledeći način:

„...pa zvuči mi poznato, nešto o nečemu nemam pojma... Čini mi se kao da nije na meni da razumem... Da li je ovo nasleđe Srbije?

To je nasleđe ljudi koji žive u Srbiji.

Znači svako bi trebalo da prepozna nešto za sebe i ne mora svako da se prepozna u svemu.“

Ideja interkulturnosti koja se pojavila kod moje ispitanice je voma važna, a javljala se i kod drugih informanata. Na primer, odgovor dvadesetpetogodišnjeg C.S. iz Kačareva, pripadnika makedonske manjine:

„Bilo bi super da je to nešto što svi radimo... pratimo sport, gledamo fudbal svi... to nas uče očevi i sve više i majke, i kako da se odnosimo prema tome.“

Kultura navijanja i sportski narativi jedne regije svakako ulaze u definiciju nematerijalnog kulturnog nasleđa, i mogu biti nadnacionalni faktor. Ali u isto vreme postavlja se pitanje državnih reprezentacija i nacionalnih timova. Ispitanici mahom navijaju za reprezentaciju Srbije, pa čak i kad igra protiv reprezentacije njihove matične države. Ima naravno i onih koji se drugačije opredeljuju za favorite, kao i onih koji se vezuju za timove na lokalnom, odnosno regionalnom nivou. Poznat je neslavan događaj u svetu fudbala, koji su inicirali navijači Partizana, gde upućuju uvrede na nacionalnoj osnovi članovima fudbalskog kluba Vojvodina uvredljivom pesmom. Pesa je navodno upućena vođi navijača Vojvodine, koji je nekada podržavao Partizan.¹¹⁵ Ovo je veoma važna, složena i opširna tema, koja svakako zaslužuje posebnu analizu, ali je takođe značajna za razumevanje nacionalnih konflikata i „baštinjenja“ određenog obrasca ponašanja.

Predlozi o dodatnim upisima tiču se najviše pripremanja hrane, praznovanja verskih praznika. Krajišnici¹¹⁶, na primer, svoj identitet u mnogo većoj meri je definišu onim što nisu, nego onim elementima koji govore da nešto jesu. Oni ne dele identitet Srba iz Srbije kao što ne smatraju da su identitetski podudarni sa Hrvatima, iako Hrvatsku smatraju svojom domovinom. Njihov identitet kreira kombinovano mesto i vreme u/na kojem su živeli pre dolaska u Srbiju, kao i traumatični put koji su prešli tražeći novi dom. Ako bih antropološkom analizom, i dosadašnjim opštim kriterijumima discipline koji određuju indentitetske markere, a ne Uneskovim

---

¹¹⁵ Prema narativima mojih ispitanika ali i novinskih članaka <https://www.espreso.rs/sport/navijaci/139509/ko-je-pola-madjar-pola-ustasa-ovaj-detalj-o-pesmi-koja-je-izazvala-skandal-u-srpskom-fudbalu-sigurno-niste-znali-video>

¹¹⁶ Na ovom mestu je važno napomenuti da su ipitanici sami sebe identifikovali kao manjinsku grupu i nazvali se Krajišnicimai, te da ovim terminom autorka nije sama odredila grupu ljudi.

smernicama za prikazivanje kulturne reprezentativnosti, određivala šta je to što nosi kolektivni identitet ove grupe rekla bih da je to jedinstvena okolnost odrastanja, način na koji su ih „drugi“ gledali, nešto poput mitske priče o nesrećnoj sudbini i kolektivni osećaj da zaslužuju bolje. Članovi porodice K. doselili su se iz Benkovca, nakon operacije „Oluja“ 1995., to jest bračni par K. koji je sada u kasnim pedesetim godinama, njihova dva sina, i njihovi roditelji, od kojih otac više nije među živima. Porodica K, čiji su članovi izbegli iste godine iz Knina sastoji se od pripadnika tri generacije muške linije. Dedu, otac i sin žive sami od kada je očeva žena preminula, nekoliko godina nakon što su se nastanili u jednom selu pored Pančeva.

Porodice I. i M. povezane su kumstvom. Najpre sam ispitivala članove porodice I., koju čini bračni par, njihove dve kćerke, koje poznajem, jer sam sa mlađom kćerkom išla u osnovnu školu. Oni su me uputili i na porodicu M., bračni par i dva sina. Oni su svi zajedno, uključujući i njihove „stare“, nakon oružanih sukoba u okolini Gline došli na prostor Južnog Banata, prvi u Kačarevo, drugi u Pančevo.

Petu porodicu, odnosno bračni par, upoznala sam takođe posredstvom jednog od ispitanika. M. i N. se nisu poznavali u vreme migracija, već su se upoznali kasnije, u Pančevu, i venčali, tako da se M. preselila iz Kinkinde gde još uvek živi njena porodica. N. je u ratu izgubio oba roditelja i doselio se, 1995. sa svojom babom iz okoline Knina, u Zemun, da bi se kasnije preselio u Pančevo, gde je dobio posao.

N. održava kontakte sa svojim drugovima, ali se povezao i sa drugim mladim ljudima koji su izbegli iz Hrvatske, a koji žive u relativnoj blizini, to jest u opštini Pančevo i nešto šire. Stoga me je uputio i na nekoliko njegovih poznanika s kojima sam takođe izvršila neformalne razgovore.

U ovim porodicama postoje, u većoj ili manjoj „očuvanosti“, tri generacije. Prva i najstarija, od kojih su danas živi tek poneki, i koji su pretrpeli najradikalniju kulturnu promenu, u smislu da su se teško navikli na promenu posla i prirodne okoline koji su u njihovom slučaju bili usko vezani. Srednja generacija, koju je izbeglištvo zedeseo u momentu ili nešto nakon zasnivanja porodice, koji su odrasli u Hrvatskoj, a zreo život i većinu radnog veka proveli ovde. I tu je naravno treća generacija, to jest oni koji su kao deca izbegli, jako slabo ili uopšte se ne sećajući mesta na kojem su proveli najranije detinjstvo. Jedna od pripadnica treće generacije ima i sopstveno pomtostvo, i

ona tvrdi da će se truditi da nan dete prenese sve priče o kući i domovini, kao i ostalim događajima koja su odredila njegov život, to jest „pričaće mu o poreklu“.

Iako je u razgovorima bilo mnogo digresija, prilagođavanja i improvizovanja, glavna tematska struktura onoga što sam planirala svojim upitnikom nije se značajno menjala. Prvi deo razgovora bio je uvek inspirisan njihovim dolaskom, i okolnostima koje su ga pratile, od razloga za odlazak iz Hrvatske, preko načina samog transporta, ljudi i imovine, kao i gde su boravili po dolasku. Drugi deo upitnika ticao se života u Hrvatskoj, i pitanja u vezi sa time kako su se u okviru njihove zajednice slavili praznici, koji su se običaji sprovodili i na koji način. Treći deo, prirodno je vodio u priču o novoj sredini, o adaptaciji i o razlikama u kulturnom životu „ovde i tamo“.

Tokom razgovora, njihovi odgovori, daju utisak da je ono što ih ujedinjuje u kulturnu zajednicu niz opštih faktora koji su specifično povezani. Svest o srpskom nacionalnom identitetu, čak iako je samo jedan roditelj (bio) srpske nacionalnosti, ali nemogućnost identifikacije sa srpskim jezikom, udruživanje u osećaju žrtve, sa gotovo mitskim diskursom o patnji i egzilu, i snažno odupiranje većine i u Srbiji i u Hrvatskoj da ih prihvate kao deo šire zajednice – to su faktori koji čine identitet svih ispitanika pojedinačno s kojima sam razgovrala. A u krajnjoj liniji ono što je iz ugla antropologije nematerijalno kulturno nasleđe susreće se sa Uneskovim pojmom u samim nastojanjima da se izbori za globalno priznavanje ovakvog njihovog identiteta, ali sredstvima koji su vidljivi Unesku, kao što su već navedeni običaji, igre, zanati, vrste pevanja i drugo. Ovi elementi prema mom istraživanju, nisu deo svakodnevne kulture zajednice, neki od pripadnika (oni se osećaju kao pripadnici, zato ih tako održujem) nisu ni znali o čemu je tačno reč, kada je trebalo da interpretiraju neke od ovih pojmova, ali su bili radi da o tome saznaju, ne bi li prihvatilo što se na globalnom nivou može shvatiti kao identitetski marker njihove zajednice.

Najzad veliki je broj ispitanika koji nisu želeli da se nacionalno izjasne. Iako sam do njih dolazila tako što su me drugi upućivali u svetlu njihovog osećaja da pripadaju nekoj od etničkih manjina, ovi ispitanici osećali su se manjinom po nekim svojim drugim preferencijama.

“Naravno da ne pripadam većinskom stanovništvu... Slava me ne zanima... imam mađarsko prezime, ali ne znam mađarski i to me ne zanima... Zanima me dobra

muzika i umetnost i zato mislim da pripadam manjini.. nekoj malog grupi ljudi sa tim interesovanjima.”

„ Čekaj, a što ne zašтите golubarstvo... Golubari, mi smo ti sorta, to ti se nasleđuje i kulturno je. Od pismonoša! To ćeš ti da nam upišeš (smeh)... i da znaš da smo ugroženi!“

Ova grupa ispitanika transparentnija je po pitanju stava prema lokalnoj samoupravi i Pokrajinskog vladi. Mađarski poljoprivrednik J.P. u više navrata je izrazio svoje mišljenje prema lokalnoj vlasti:

„Politika nam ništa dobro nije donela... uspeli su da podele i da naprave još manje delove od manjine na prošlim izborima. Umesto da smo ujedinjeni, oni su uspeli da nas podele. Ja im ne verujem, ni jednima ni drugima, niti ikome ko se nešto pita i sedi u nekoj stolici. Baš mi poljoprivrednici... ništa im ne verujemo. “

Hrvat D.H., koji je intervjuisan u Novom Sadu ali živi u Hrtkovcima, gaji „istorijsko gnušanje prema vlasti“:

„Ništa me više ne čudi... nije uvek bilo dobro... ma bilo je užasno. Šta sam sve video i iskusio od ljudi koji su mi bili komšije. Ima svakakvih ali te priče o multikulturi su nečuveno licemerje.“

Ovaj ispitanik nije jedini koji ne veruje u iskrenost poštovanje i tolerancije na kojoj se insistira u ovim višekulturnim sredinama. Za neiskrenost se optužuju ne samo većinsko već i druge manjinske grupe u Vojvodini. N. Dž. koji sebe identifikuje kao u prvom redu Muslimana, rodom iz Subotice, takođe vidi određenu količinu licemerja u međunacionalnim odnosima na severu Vojvodine:

„Pre neku godinu, pravili su Molotovljeve koktele i bacali na džamiju. I onda šta... izađe neko od zvaničnika kaže osuđujemo... dža - bu... i završena priča. A to ne možeš tako da popraviš kako će ti se ljudi osećati u zajednici.“

U tom kontekstu svakako treba pomenuti i iskustva Albanaca koji su vlasnici privatnih biznisa, i čiji su lokali bili uništavani u nekoliko navrata, širom Vojvodine.¹¹⁷ U razgovoru s jednim Albancem iz Pančeva, dobijamo informacije o posledicama ovakavog odnosa prema strancima:

„Nekad pomislim da je sve glupost i dokle više da se delimo, ali onda shvatim da ne mogu da se odrekнем nečeg što jesam, samo zato jer to nekom smeta... Onda me samo natera da još više budem tu i da budem ponosan. Da ističem, što ti kažeš.... to...

---

¹¹⁷ <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/progon-albanskih-pekara-u-srbiji-zlocin-bez-kazne>,
<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kako-su-letjele-albanske-pekare-u-srbiji>

kulturno nasleđe, jezik i sve. Kada sam ovde dolazio, mislio sam da dolazim tamo gde ima svih i gde su svi prihvaćeni i Mađari i Rumuni i Srbi... ali nekad nije tako.“

Profesorka u gimnaziji, M.P., po nacionalnosti Rumunka govorila je dugo o njenim iskustvima i u radu sa mladim ljudima, i o mišljenjima koja se obrazuju unutar porodice.

„Ponekad dođu i pričaju kako su Mađari ovakvi, Srbi onakvi, Romi onakvi... I vi prosto znate da su to doneli iz porodice. Da to ostaje u njihovim glavama, a nisu lepo promisli da u klupi imaju druga ili drugaricu koji nisu takvi. To je takođe deo kultunog nasleđa, ako sam vas razumela... to o kojem vi pričate, zar ne? Kako se odnosimo prema drugom je takođe deo naše baštine... A to je u našoj Vojvodini toliko promeljivo, nekad za primer a nekad treba da nas je sramota.“

IV Analiza i interpretacija građe

Od početka se pokazalo da istraživanje nematerijalnog kulturnog nasleđa ima dve strane. Prva, koja se formirala nakon 2003. godine i donošenja Uneskove Konvencije i koju ću nazvati formalnom, i druga etnološko-antropološka koja je postojala od kad postoji samo istraživanje ove oblasti i koju ću nazvati suštinskom.¹¹⁸

Formalna strana istraživanja koja takođe može biti nazvana preduzetničkom, menadžerskom i institucionalnom odnosno političkom, podrazumeva usvajanje određene terminologije i distinktivne metodologije kroz koju se sakupljaju podaci. Sama konstrukcija termina „nematerijalno kulturno nasleđe“ dolazi od Uneska, i čitav sistem zaštite, menadžmenta i interpretacije koja ga okružuje zahteva specifičan, administrativni prilaz. Kulturno nasleđe i njegovi elementi prolaze kroz stroge kriterijume selekcije obojene demokratskim načelima i zapadnoevropskim vrednostima.

Sa druge strane, istraživanje koje sam nazvala suštinskim je u izvesnom smislu naučno, i etnolozi i antropolozi se njime bave oduvek. To je istraživanje koje razvija terminologiju u odnosu na dobijene podatke i interpretira ih odgovarajućom metodologijom. Nasleđe ovde nema vrednosnu konotaciju, već se posmatra kao važan faktor identiteta (poželjno) kakva god da je istraživačeva vrednosno-ideološka podazadina.

Milenković (2016) izneo je u obliku poglavlja knjige ideju o inkluzivnom karakteru Nacionalnog registra nematerijalnog kulturnog nasleđa, i obrazložio važnost takve njegove karakteristike. U analizi podataka do kojih sam došla terenskim istraživanjem, koristiću se okvirima koje antropologija i etnologija koriste u opštem istraživanju kulturnog nasleđa i Uneskove zaštite. Milenković (2019) je sintetički izneo najvažnije tačke gledišta discipline, kao i predloge za uspostavljenje inkluzivnog karaktera Nacionalnog registra, i moja analiza biće inicijalno u debati s njegovim idejama..

Milenković (2019, 325) podseća na Eriksenovu (Eriksen 2001) i Nilsenovu (Nielsen 2011) kritiku Uneskove koncepcije kulture i manjkavosti zaštite kulturnog nasleđa. Pre svega zato što se smatra da je kulturni identitet realna, stvarna kategorija.

---

¹¹⁸ Nazive dodeljujem radi bolje sistematizacije građe, i oni su lišeni vrednosne konotacije.

Ona bez sumnje to za mnoge pripadnike proučavanih zajednica jeste, ali ne sme se zanemariti činjenica (koja je to, bar, iz antropološke perspektive) da je podložna manipulaciji, jer je konstruisana stvarnost.

Moji ispitanici čvrsto veruju u svoje identitete. Ne preispituju (barem ne svakodnevno) svoju nacionalnost, prezime, porodicu, etnicitet, rod, starost, profesiju, majčinstvo, očinstvo i sve prakse koje su vezane za te identitete. Ono kako su naučili da je pravilno da ih izvode, jeste kroz institucije države u kojoj žive, ali kroz pravila zajednice u kojoj su se oblikovali kao pojedinci, kroz javni diskurs i popularnu kulturu. Kroz pripadnost različitim subkulturnim grupama, takođe. Otuda je jasno, da je u antropologiji sam kulturni identitet posmatran kao deo nematerijalnog kulturnog nasleđa (Žikić 2009).

Ukoliko se sagledava kao datost, kulturni identitet u Vojvodini mogao bi da bude (i bio je) razlog za konflikt i različite negative emocije. Sa druge strane, identitet shvaćen kao konstrukcija, podrazumevao bi priznavanje postojanja više istina, više realnosti i više sistema vrednosti. Kada moji ispitanici u Vojvodini, insistiraju na raznolikosti i krajnjoj liniji dopuštanju da se zajednice ne mogu međusobno uvek razumeti, zaključujem da Uneskov program zaštite može biti primenjiv samo ukoliko bi se na isti način prilagodio. Moji ispitanici koji su pripadnici manjinskog stanovništva u pravnom smislu, ali i po svom osećaju, bez izuzetka predlažu interkulturalnost nasuprot multikulturalizmu kao rešenje za suživot. Ne žele asimilaciju, ali ne žele ni da se zatvore u svoje zajednice, kako bi trenutni sistem zaštite nasleđa učinio, pretvorivši ih kako kaže Milenković (2019, 325) u „kulturalna ostrva“.

I.M. šezdesetogodišnji muškarac iz Bečeja koji živi u Kovilju, mađarske nacionalnosti, kaže da je u životu prisustvovao mnogim incidentima na identitetskoj osnovi. Mnogi od njih, naglašava on, su bili iscenirani zarad političkih bodova, ali mnogi su bili plod netrpeljivosti. Mađari su, kao što je već rečeno, najveća nacionalna manjina u Srbiji, sa poslanicima u Skupštini Vojvodine i Republike Srbije. Oni imaju svoje glasnogovornike, ali na nivou građanina koji nije aktivan na političkom planu nije lako ostvariti prava na svakodnevni život. Mnogi imaju dvojna državljanstva ali ne žele da žive u Mađarskoj, već u zemlji u kojoj su se rodili i odrasli. I.M. pamti niz akcija, kao i medijsku retoriku krajem prošle decenije kada se upućivalo na toleranciju i

multikulturene obrasce. Smatra da su na nivou njegovog komšiluka i zajednice svi ti napori prošli neopaženo, a da je „tolerancija bila i ostala prazna reč“.

Milenković (2019) se poziva na Kijaru Bartoloto (Bartolotto 2010) koja iznosi tezu da i sam odabir nematerijalnog kulturnog nasleđa kulturni produkt, a ne prirodni i objektivni proces. To je većina mojih ispitanika koji se bave takozvanim kulturnim menadžmentom odavno prepoznala, ali i poneki ispitanik iz druge grupe, jer smatraju da pojedinac ili grupa mogu da odaberu šta će ih reprezentovati. S druge strane većina ispitanika iz druge grupe je mišljenja da je kulturno nasleđe nešto što ne može da se bira. U takvoj atmosferi, nemoguće je govoriti o efektivnoj zaštiti kulturnog nasleđa, i to je prvi od mnogih razloga zašto je potrebno napraviti promene. Govorim pre svega o edukaciji šireg i većinskog i manjinskog stanovništva o tome koje su strategije dostupne svakom. Nedostatak informacija takođe može biti jedan od načina na koji država čini građane pasivnima, stoga ne deluju protiv njenih interesa (Henkin 1971, 274).

Država je, kao što sam na više mesta istakla, odgovorna za to kako će organizovati zaštitu nematerijalnog kulturnog nasleđa na svojoj teritoriji. Teritorijalnost je za sve moje ispitanike bila od najveće važnosti za kulturno nasleđe, u to smislu da tlo rađa određene načine i da se oni nose sa sobom sa promenom kulturne i prostorne sredine. Zato je istraživanje u Vojvodini bilo specifično, jer je tlo koje pripada mnogim kulturama, nacijama i etnijama, a postoji u sred regije sa jakim nacionalnim državama (Nedeljković 2007, 23).

U jednoj od tačaka svog rada o instrumentalizaciji nasleđa u mirovne svrhe Milenković (2019) kaže da su iskustva i istine različitih manjinskih grupa izostavljene iz većinske, državne reprezentacije prošlosti, koja je gotovo uvek mitologizovana. Uzmimo, ponovo, za primer Vojvodinu, i čuveno pitanje autohtonih zajednica na ovim prostorima – ponekad postoji jasna disonantnost između naučnih zajednica Mađarske i Srbije u tumačenju arheoloških ili istorijskih nalaza, kako onda možemo očekivati da javnost i politika budu išta manje disonantne u skladu sa svojim interesima. Dodatno, Milenković na istom mestu upozorava na rastući broj zloupotreba okvira Zaštite kulturnog nasleđa, i to je nešto što Unesko mora da predupredi.

Najzad, Milenković u poslednjoj tački izražava žaljenje što nije prepoznato da i same manjinske grupe imaju različitost unutar sebe, i da nisu homogene (Milenković 2019, 326). Jedan od ispitanika, Rom, koji je iz mešovitog braka i govori mađarski i

srpski, govori o tome kako mu je nepoznavanje romskog odmoglo u tome da bude „podoban“ za svoju zajednicu. On naravno nije jedini, mnogo je mojih ispitanika iz mešovityh brakova i ta vrsta disonantnosti u identifikaciji sopstva. Govorim naravno o tome kako pojedinac vidi sebe i kako ga drugi vide. Ispitanik je, kako sam kaže:

„....za sebe Rom, za Rome Mađar, za Mađare Srbin, za Srbe Rom...“

Milenković, nakon objedinjujućih tačaka konceptualnog okvira koje smo ovde razmotrili, predlaže rešenje za borbu protiv instrumentalizacije nasleđa, upravo istim procesom u drugom smeru. U prvom poglavlju ovog, analitičkog dela, pozabaviću se pojmom inkluzivnosti i dati jednu od glavnih teza ovog rada, da bih je kasnije suočila sa pomenutim argumentima Milenkovića. Potrebno je da se na ovom mestu posvetim obrazlaganju razlike između 1) trenutno postojećeg Nacionalnog registra i njegove inkluzivne verzije, kao i razliku između 2) koncepta interkulturalnosti i multikulturalnosti.

IV 1. Razlika između Nacionalnog registra i Inkluzivnog registra nematerijalnog kulturnog nasleđa

Postoji mišljenje da Nacionalni registar nematerijalnog kulturnog nasleđa¹¹⁹ u određenom smislu već jeste inkluzivan, što čini ideju o potrebi njegove inkluzivnosti suvišnom. Ne deluje kao da postoji naročita svest o, kako pišu Milenković, Antonijević i Spremo (2019, 718) „potencijalnom problemu koji treba prevenirati, kao ni o posledicama do kojih bi dalji izostanak organizovane i promovisane brige o kulturnom nasleđu nacionalnih manjina i etničkih zajednica mogao da dovede našu državu, društvo i građane“. Poenta ovog dela poglavlja, stoga, sastoji se u ispitivanju ideje da je inkluzivnost već inherentna sistemu zaštite u Srbiji u odnosu na odgovore mojih ispitanika.

Najpre, treba predstaviti procese i strukturu institucija vezanu za zaštitu nematerijalnog kulturnog nasleđa u Republici Srbiji. Na sajtu Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije navodi se da je Srbija članica Ujedinjenih nacija od 1. novembra 2000. godine. Bivša Jugoslavija bila je zemlja osnivačica Ujedinjenih nacija, to jest potpisnica Povelje Ujedinjenih nacija 1945. godine. Srbija je punopravna članica Uneska od 20. decembra 2000. godine, dok je SFRJ 31. marta 1950. godine postala njegova članica i iste godine formirala prvu Komisiju za Unesko. Srbija je podnela kandidaturu za članstvo u IS Uneska, za period 2015–2019. godine. Prethodno je bila član IS Uneska od 2005. do 2009. godine. Pored toga, Srbija je članica Komiteta za svetsku baštinu (2011–2015). Ministarstvo spoljnih poslova ovde pominje i Jugoslaviju, želeći da istakne kontinuitet i dugovečnost iskustva Srbije u aktivnostima od globalnog značaja, ali i da bi se objasnilo da su mnoge konvencije ratifikovane u staroj državi nastavile da važe i u novoj.

Međutim, Republika Srbija je Konvenciju o nematerijalnom kulturnom nasleđu ratifi kovala u nešto novijem periodu. Narodna skupština Srbije je Konvenciju o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa potvrdila 5. maja 2010. godine, dok je ratifikacioni instrument predat Unesku 30. maja iste godine. Tri meseca od polaganja ratifikacionog instrumenta, Srbija je postala ravnopravna članica Konvencije. Ipak, ekspertske angažman i delovanje u konsolidovanju administrativnih i naučnih znanja

---

¹¹⁹ Koji se može naći na ovoj adresi <http://www.nkns.rs/cyr/elementi-nkns?page=1>, odakle je zajedno s kratkim objašnjenjima preuzeto 29.5.2019.

započeti su odmah po implementaciji Konvencije u evropskim zemljama. Već 2004. godine, iako Srbija tada nije bila potpisnica Konvencije, počinju prva stručna izlaganja i predlozi u okviru skupova i konsultacija (Krstanović i Divac 2012, 12). Prvi takav skup održan je u Etnografskom muzeju u Beogradu 2004. godine i imao je interdisciplinarni karakter, gde je fokus bio primarno na muzejskim delatnostima u očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa. U zaključcima sa skupa, kao prioriteti istaknute su sledeće stvari: snažna potreba za određenijim definisanjem pojmova, što opet treba shvatiti kao fleksibilan i dinamičan proces u određivanju pojmovnih klauzula, neophodnost različitih a ne jednostranog pristupa, koji doprinose diskurzivnoj disperziji, fokusiranje na standardizaciju odredbi Konvencije, kao i apel da se ova oblast zakonski prepozna i utvrdi propisima od strane institucija (Krstanović i Divac 2012, 12). Na ovom skupu ustanovljen je i adekvatan prevod termina intangible heritage, to jest dogovoreno je da će se on prevesti kao nematerijalna baština, odnosno nematerijalno nasleđe. Bili su izneti i predlozi: nematerijalna kultura, duhovna baština, nedodirljiva baština, neopipljiva baština, živo nasleđe, živa baština. Pored toga, dogovaralo se o osnivanju nadležnih tela u okviru Republike Srbije i usvajanju zakona o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa (Gvozdenović 2004, 8). Krstanović i Divac (2012) opisale su na koji način bi Srbija trebalo da se uključi u birokratski sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa:

Razrađen je detaljan program, koji podrazumeva rad koordinatorskih timova sa podnosiocima predloga i zajednicama kao nosiocima nasleđa i njihovog angažmana u pripremanju dokumentacija. Nakon takve koordinacije, dokumentacija se predaje Centru za nematerijalno kulturno nasleđe i prosleđuje adekvatnim telima kao što su Komisija za upis u registar nematerijalnog kulturnog nasleđa i Nacionalni komitet. Komisija i Komitet razmatraju pristigle aplikacije i na osnovu kriterijuma iz Konvencije utvrđuju validnost apliciranih elemenata, klasifikujući materijale na one koji će se naći na nacionalnoj listi, one koji će biti predloženi za reprezentativne liste i one za liste ugroženosti na osnovu Uneskovih klasifikacija. Birokratska dinamika podrazumeva da implementacija predstavlja proces u kome se podaci stalno ažuriraju (Krstanović i Divac 2012, 12).

U skladu s ovim, otvara se Centar za nematerijalno kulturno nasleđe pri Etnografskom muzeju u Beogradu 2012. godine. Centar je, kao što je u citatu gore objašnjeno, posredno telo koje prima predloge od lokalnih zajednica, institucija,

odgovarajućih nevladinih organizacija ili pojedinaca koji su u mogućnosti da predlog dokumentuju odgovarajućom propratnom dokumentacijom, a zatim ih prosleđuje Komisiji za upis na liste, kao i nacionalnom komitetu. Na sajtu Centra za nematerijalno kulturno nasleđe objašnjeno je da predlog treba da sadrži popunjen obrazac, mišljenje stručne institucije (muzeja, arhiva, zavoda, instituta) ili stručnjaka za datu oblast nematerijalnog kulturnog nasleđa, kao i saglasnost nosioca elementa. Overen obrazac sa priloženim stručnim mišljenjem i saglasnostima nosioca elementa predlagači dostavljaju regionalnim koordinatorima nadležnim za datu teritoriju koji vrše osnovnu evidenciju kandidatura i prosleđuju ih Centru. Obrazac za identifikovanje elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa pravi se tako što se prilagodi sadržaju određene Uneskove internet stranice, tako da su države potpisnice slobodne da naprave sopstvene upitnike i inventare. Pritom su podsticane da ga prilagode svojim potrebama kako žele, kako bi što lakše identifikovale i definisale element nematerijalnog kulturnog nasleđa. U verziji obrasca koju je predložio Centar za nematerijalno kulturno nasleđe Srbije postoji grupa pitanja koja identifikuje sâm element i nosioce nasleđa (zajednicu), ali postoji i grupa pitanja koja se bavi ispitivanjem trenutnog stanja ovog elementa, uslova za pristupanje zaštiti i eventualnim već postojećim merama zaštite.

Na sajtu Centra za nematerijalno kulturno nasleđa objašnjeno je da pojedinac, lokalna zajednica, odgovarajuća nevladina organizacija ili nadležna institucija mogu da predlože element NKN. Svaki predlog mora da sadrži odgovarajuće, precizno formulisane podatke o predlagaču/predlagačima. Neophodno je referirati na instituciju koja je relevantna i koja će preuzeti odgovornost za očuvanje elementa, ukoliko je predlagač pojedinac.

Pripremljenu dokumentaciju¹²⁰ predlagači dostavljaju regionalnim koordinatorima nadležnim za datu teritoriju, koji vrše osnovnu evidenciju kandidatura, daju smernice za dopunu i instrukcije za kompletiranje nominacijskog dosijea, prema utvrđenim kriterijumima. Pripremljenu nominaciju regionalni koordinatori dostavljaju

---

¹²⁰ Dokumentacija za upis elementa na Listu nematerijalnog kulturnog nasleđa sadrži:

Upitnik popunjen u skladu sa instrukcijama, mišljenje stručne institucije (muzej, zavod, arhiv) ili stručnjaka za datu oblast nematerijalnog kulturnog nasleđa o značaju predloženog elementa nematerijalnog kulturnog nasleđa. Zatim pisma saglasnosti - najmanje 5 pisama saglasnosti kojima će biti obrazložen predlog i značaj očuvanja elementa, kao i aktivnosti koje tome doprinose. Pisma saglasnosti mogu uputiti nosilac elementa, nadležna institucija, relevantna organizacija (NVO, udruženje, turistička organizacija i sl), jedinica mesne ili lokalne samouprave. Fotografije – najmanje 5 fotografija u visokoj rezoluciji.

Video materijal u trajanju najmanje tri minuta.

Centru za nematerijalno kulturno nasleđe pri Etnografskom muzeju u Beogradu koji vrši dalju selekciju i stručnu obradu. Nepotpune ili neadekvatno obrađene predloge Centar vraća predlagaču na doradu.¹²¹

Centar, pismeno obrazlaže odluke i obrađene kandidature šalje Komisiji za upis elemenata na stručnu evaluaciju. Ova komisija donosi zaključak o svakom pojedinačnom predlogu za upis u Nacionalni registar i upućuje ga Nacionalnom komitetu za nematerijalno kulturno nasleđe, i ono donosi konačnu odluku o upisu. Odluka Komiteta ima obavezujući karakter i s njom se zaključuje procedura upisa ili odbijanja upisa u odgovarajuću listu nematerijalnog kulturnog nasleđa.¹²²

Kompletna dokumentacija o kandidovanom nematerijalnom kulturnom dobru trajno se čuva u Centru u skladu sa važećom zakonskom regulativom i čini bazu podataka o nematerijalnom kulturnom nasleđu u Republici Srbiji.¹²³

Spisak, u trenutku pisanja ovog teksta izgleda ovako:

1. **Slava, krsno ime, krsna slava.** Slava je kompleks ritualnih i socijalnih praksi kojima porodica slavi sveca za kojeg veruje da je njen zaštitnik i davalac blagostanja.

2. **Molitva, đurđevdanski običaj** Đurđevdanska molitva je običajna praksa koja se izvodi jednom godišnje u selu Vrtovac, na Staroj planini, na Đurđevdan.

3. **Belmuž** Belmuž je svakodnevno i ritualno jelo, od mladog ovčijeg sira i kukuruznog brašna.

4. **Izlivanje i paljenje ratarskih sveća** Običaj izlivanja i paljenja ratarskih sveća deo je uskršnjih običaja na području zapadne Srbije koji obuhvata izradu sveća od čistog voska i njihovo ritualno paljenje.

5. **Izrada pirotskog kačkavalja** Pirotski kačkavalj je tradicionalni proizvod sa područja Stare planine, čija je osnovna sirovina ovčije mleko.

6. **Pirotsko ćilimarstvo** Pirotsko ćilimarstvo je veština izrade ćilima na vertikalnom razboju, tehnikom klečanja.

7. **Filigranski zanat** Filigran, kao tehnika obrade nakita od srebra i zlata.

8. **Klesarski zanat**, Klesarski zanat u Beloj Vodi je tradicionalni način obrade kamena, belovodskog pešćara, čije izvorište su majdani u zaleđu ovog sela.

---

¹²¹ Izvodi iz Pravilnika upisa elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa u Nacionalni Registar, <http://www.nkns.rs/sites/default/files/documents/pravilnik-o-upisu-u-registar.pdf>

¹²² Isto.

¹²³ Isto.

9. **Pazarske mantije** Pazarske mantije, specijalitet gradske kuhinje sa područja Novog Pazara je jelo koje se pravi od lisnatog testa i nadeva od mlevenog mesa.

10. **Zlakuska lončarija** Ručna izrada keramičkih posuda za termičku obradu hrane na ručnom vitlu (kolu) tehnikom zidanja, dodavanjem slojeva gline, čini zlakusku lončariju.

11. **Kosovski vez** Visoko razvijen, stilizovan dekorativni vez izveden na tradicionalnoj odeći srpskog naroda, posebno na ženskim košuljama.

12. **Pevanje uz gusle** Guslanje je izvođačka praksa koja obuhvata solističko pevanje narodnih epskih pesama u desetercu koje pevač izvodi prateći se na guslama.

13. **Groktalica** Veština izvođenja groktalica, odnosno rozgalica, potresalica, podrazumeva specifičan način pevanja uz potresanja glasa.

14. **Pevanje iz vika** Starije dvoglasno pevanje izvika spada u pevačke tradicije koje se ispoljavaju kao heterofono bordunski vokalni oblik.

15. **Erski humor** Erski humor, kao forma usmenog izražavanja, predstavlja specifičan način šaljivog odnosa prema stvarnosti.

16. **Kolo, kolo u tri, kolo u šest** Kolo, kolo u tri, kolo u šest je veoma rasprostranjena narodna igra u aktuelnoj igračkoj praksi Srbije i vitalan oblik tradicionalne kulture.

17. **Rumenka** Rumenka, igra u kolu, koju odlikuju simetrija igračkog obrasca, kao i bogaćenje igračkog obrasca različitim motivima.

18. **Sviranje na gajdama** Sviranje na gajdama, narodnom muzičkom instrumentu, na teritoriji Srbije se odnosi na solističku praksu sviranja na dvoglasnim i troglasnim gajdama....

19. **Frulaška praksa** Frula je najtipičniji i najrasprostranjeniji duvački instrument u muzičkoj praksi Srbije.

20. **Sviranje na kavalu** Kaval je tip dugačke polupoprečne svirale, otvorene cilindrične cevi,

21. **Naivno slikarstvo Slovaka** Slovačko naivno slikarstvo predstavlja stvaralaštvo samoukih umetnika, pripadnika slovačke etničke zajednice na prostoru Srbije.

22. **Lazarice u Siriničkoj župi** Lazarice su ženske prolećne obredne povorke koje su deo običaja vezanih za praznovanje Lazareve subote, kao dela preduskršnjih praznika.

23. **Izrada drvenih čutura** u selu Pilica

24. **Vukov sabor** Vukov sabor, najstarija kulturna manifestacija u Srbiji, posvećena očuvanju jezika, pisma i usmene književnosti.

25. **Ojkača** Ojkača je izvorna krajiška pesma.

26. **Vranjska gradska** pesma Tradicionalne gradske pesme koje su nastale i koje se pevaju u Vranju, u a cappella i u vokalno-instrumentalnim aranžmanima.

27. **Čuvanje Hristovog groba** Čuvanje Hristovog groba je deo Uskršnjih običaja i odnosi se na simboličko „čuvanje Hristovog groba“ od Velikog petka do Vaskrsa.

28. **Pirotsko pripovedanje** Pirotsko pripovedanje kao domen usmene tradicije, je verbalno umetničko izražavanje u prozi i stihu na pirotskom govoru srpskog jezika.

29. **Đurđevdan** Đurđevdan veliki prolećni praznik kojim se odvaja novi, letnji period godine od zimskog.

30. **Rakija šljivovica** Šljivovica je alkoholno piće koje se dobija destilacijom prevrelog kljuka od šljiva.

31. **Kazandžijski zanat** Kazandžijski zanat, izrada sudova i predmeta od bakra, jedan je od najstarijih i u prošlosti široko rasprostranjenih zanata području Srbije.

32. **Staparsko ćilimarstvo** Veština izrade staparskog ćilima koji je, uz pirotski, jedan od najpoznatijih autohtonih srpskih ćilima.

33. **Znanja i veštine pravljenja kajmaka** Tradicionalni proces pravljenja kajmaka – mlečnog proizvoda koji nastaje izdvajanjem masnog sloja u fazi hlađenja kuvanog mleka.

34. **Cipovka** - znanje i umeće pripremanja tradicionalnog hleba u Vojvodini.

35. **Kuvanje žmara** („žumijar“) Žmare – ritualno i svakodnevno jelo od ovčijeg mesa, praziluka i kukuruznog brašna.

36. **Bela vila** Bela vila je običaj koji se u Velikoj Hoći praktikuje na treći dan Uskrsa, kao sastavni deo složenog kompleksa kolektivnih običajno-obrednih radnji.

37. **Paljenje petrovdanskih lila** Običaj pravljenja i paljenja petrovdanskih lila vekovima je prisutan kod stočarskog stanovništva na području zapadne Srbije.

38. **Zdravice** Nazdravljanje, izgovaranje zdravica prilikom svečanih događaja, privatnih ili javnih, deo je usmene tradicije i običajne prakse kojom se izražavaju želje.

39. **Opančarski zanat** Veština ručnog, višefaznog oblikovanja proizvoda od različitih vrsta štavljene goveđe, svinjske i kozje kože, kao i kanapa uz primenu različitih tehnika...

40. **Dvopredno pletenje vunениh čarapa** Dvopredno pletenje je tehnika pletenja čarapa od domaće vune.

41. **Pevanje uz rojenje pčela** Kao se deo obrednog muzičkog sistema pevanje za rojenje pčela se izvodi „kad se roje“ ili „mame pčele“, s namerom hvatanja pčela u košnicu – trmku.

42. **Bezdanski damast** Umeće ručnog tkanja ornamentisanog svilenog damasta žakar tehnikom.

43. **Tkanje bošči** Tkanje bošči (prednja pregača, kecelja, pravougaonog oblika), koje čine važan deo tradicionalne srpske ženske nošnje.

44. **Ženidba kraljevića Marka** Pokladna svadba u Štrpcu. Običaj koji se praktikuje kao sastavni deo kompleksa kolektivnih običajno-obrednih radnji u sklopu praznovanja Belih poklada u Štrpcu.

45. **Vertep** Vrsta obrednih povorki koje za vreme božićnih praznik pohode domaćinstva izvodeći dramsku igru posvećenu rođenju Isusa Hrista.

46. **Sjeničko-peštarsko ćilimarstvo** Veština izrade sjeničko-peštarskih ćilima, tkanina sa dva jednaka lica rađena na vertikalnom razboju.

Ovaj respektabilni spisak elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa sadrži mnoge važne elemente zajednica širom teritorije Srbije i uglavnom je lokalnog karaktera. U tom smislu kada se beleži nasleđe koje je vezano za lokalnu zajednicu, ono može služiti kao vezivni faktor za svo stanovništvo. Sa druge strane, ovaj spisak sadrži svega nekoliko isključivo manjinskih elemenata NKN, od kojih je najočiglednije naivno slikanje Slovaka.

Većina mojih ispitanika koji su videli ovaj spisak, nisu mislili da je ovo deo njihovog nasleđa, naročito u Vojvodini. Postoji manjinsko stanovništvo koje se ne određuje kao pravoslavno i srpsko i koje slavi slavu, ali to je zaista retko. Element koji je izdvojen u Vojvodini je svakako cipovka, ali nisu svi posmatrali pravljenje cipovke iz perspektive tradicionalne tehnologije.

Dakle, ako je suština Uneskovog prepuštanja državama da prijave elemente NKN na svojim teritorijama, a ne svojeg većinskog stanovništva, ovoj listi treba dodati elemente koji su ekskluzivno važni za manjinske identitete. Tu nastupa ideja o inkluzivitetu, nasuprot ekskluzivnosti ove liste.

Postojanje socijalnog ekskluziviteta većinske identitetske grupe je ono što oseća veliki broj mojih ispitanika, i to u ovoj državi nije stvar samo etničkog ili konfesionalnog identiteta, već i političke svesti, opštih vrednosti i interesovanja. Postoje pojedinci u mom istraživanju koji, iako su načelno definisali sebe kao pravoslavne Srbe (ili su ih drugi tako definisali), ipak misle da ne pripadaju ni većini, odnosno da je većinski kulturni identitet u diskrepanciji sa njihovim. Uz pretpostavku koju su izneli Stiel i Aronson (Steele & Aronson 1995) da u multikulturalnim društvima uvek postoje valorizovane i devalorizovane identitetske grupe, ekskluzivitet valorizovane smatra se pretnjom po socijalni mir.

Ekskluzivitet većinskog identiteta je zapravo oruđe za asimilaciju. Ukoliko je pripadnost većinskoj grupi uslov za postizanje važnih ciljeva u životu pojedinca i to je prava pretnja za oblasti kao što je Vojvodina.

Da li Nacionalni registar inkluzivan ako ima nekoliko elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa. Njihova brojčana zastupljenost, nije glavni parametar, već posledica funkcionisanja sistema zaštite nasleđa koja će biti na isti način dostupna svima.

Termin *inkluzivno* se uglavnom definiše uz imenicu uz koju stoji. Inkluzivni registar elemenata NKN predstavlja uključujući registar, koji ispunjava Uneskovu zamisao u najvećoj meri u smislu teritorijalnog popisa nematerijalnih osobnosti svetskog stanovništva. Suštinski, ideja o uključivanju marginalizovanih grupa postoji u antropologiji gotovo oduvek, evo kako o tome pišu Baker i Notbom:

„Uključivanje ugroženih i marginalizovanih grupa je centralni element kroz istoriju antropoloških pristupa razvoju. Ovaj fokus je podijeljen sa drugim oblastima kao što su rodne studije i politička ekonomija, gde su istraživači takođe primetili da su velike, institucionalno-vođene razvojne inicijative kontrolisane od strane elita i nisu se spuštale da bi dosegle one na marginama. Osamdesetih i devedesetih godina pokušali su se suprotstaviti isključivanju i socijalnoj, ekonomskoj i političkoj nejednakosti kroz projekte „osnaživanja“, kroz „učesće“ devedesetih godina, i obnovljenom pažnjom za socijalnu isključenost u novom

milenijumu. Ovi termini, kao i projekti koji su uslijedili, bili su usredsređeni na kršenje barijera strukturne nejednakosti i moći, ali su postepeno izgubili senzibilizirajuće i mobilizirajuće moći jer su se pokazali teškim za implementaciju, te su postali mejnstrim i mogli su se interpretirati na različite načine. Pojavljuje se njihova 'zavodljiva moć' za uticanje na politike, nove ključne reči i teme, u kojima debata o inkluziji i isključivanju ostaje centralna. ” (Bakker & Nootboom 2017, 23).

Ovi autori definišu pojam u odnosu na društveni razvoj, što je dodatno korisno budući da je razvoj koji je održiv jedan od osnovnih ciljeva za uspostavljanje Uneskoveg Sistema zaštite. Upravo Unesko želi da razvoj lokalnih zajednica globalnih kultura bude pokrenut protivno globalizacijskim talasima, lokalnim znanjima, stoga je inkluzivnost u projektima još veći sine qua non zaštite nasleđa čovečanstva. Definišu ga u odnosu na razvoj, zbog toga što se pojam u javnom diskursu i pojavio s namerom da redukuje siromaštvo. Kocept inkluzije se javlja u Francuskoj, sedamdesetih godina prošlog veka, u značenju u kojem ga danas koristimo, da bi kasnije zamenio termin siromaštva u mnogim instancama retorike Evropske Unije osamdesetih godina (Rawal 2008, 161).

Silverova (Silver 1994) proširuje koncepte uključivosti/isključivosti sa čisto ekonomskog na opštedruštveni nivo stanovnika jedne države. Dakle, govorimo o svim manjinskim identitetima, koji se oličuju u ekonomskim, seksualnim, etničkim, konfesionalnim, profesionalnim, starosnim parametrima – svima onima koji su nedovoljno, ili uopšte prisutni na pozicijama moći, odlučivanja i javne vidljivosti.

Najzad, uključivanje, odnosno inkluzija je element koji prema Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina pripada tekovini demokratije i vladavine prava. Mnoge regulative u Republici Srbiji, postale su formalne, stoga je osvrt na suštinu ovog citata iz preambule ono na šta se moji ispitanici u najvećoj meri žale:

“pluralističko i istinsko demokratsko društvo treba ne samo da poštuje etnički, kulturni, jezički i verski identitet svakog pripadnika nacionalne manjine, već i da stvara odgovarajuće uslove koji im omogućavaju da izraze, očuvaju i razviju taj identitet.”

Učesnici u mom istraživanju, smatraju da su formalnosti vezane za pravno predstavljanje manjinskih grupa nedovoljne za promene njihovog svakodnevnog života. Manjinskim grupama nije zabranjeno da upišu ono što smatraju distinktivnim elementima nematerijalnog kulturnog nasleđa na Nacionalnu listu, ali oni nisu na to ohrabreni. Moj zaključak iz dosadašnjeg istraživanja je da nisu ni svesni da je to moguće. To dosta govori i o mogućnosti realizovanja Inkluzivnog karaktera registra. Stoga je moja glavna teza da je ono moguće s aspekta prve grupe ispitanika, s tim da je potrebno razmatranje prirode njihovog zalaganja (motivacija čisto politička, ili radi benefita pojedinca ili istinska potreba da se pomogne zajednici), dok je nemoguće s aspekta onih iz druge grupe jer nisu povezani s profesionalcima i nisu osposobljeni da operišu u sistemu zaštite do tog nivoa da svoje ne prepoznaju kao takvo.

IV 2. Da li je i zašto potreban Inkluzivni registar NKN?

Ovaj deo analitičkog poglavlja predstavlja svojevrsnu debatu sa Milenkovićevim poglavljem **Ka inkluzivnom registru nematerijalnog kulturnog nasleđa Republike Srbije** knjige Povratak nasleđu (2016), upravo zato što je on prvi na konkretan način kontekstualizovao ovu ideju.

Milenković uvodi u problem, napominjući kako je sama organizacija započela borbu protiv zloupotrebe sistema zaštite NKN, korektivnim mehanizmom, to jest modifikacijom operativnih smernica iz 2010. godine. Cilj je, kako interpretira Milenković, povećanje uloge zajednica, uključujući manjinske u procese zaštite nasleđa (Milenković 2016, 91). To naravno podrazumeva identifikovanje, interpretaciju i predlaganje elemenata od samih članova zajednice. Mnogi moji ispitanici iz prve grupe, postali su deo tog procesa, ali znatna većina nije, niti je svesna da je to proces u kojem mogu da učestvuju.

Počnimo od važnog argumenta globalne zajednice antropologa s početka poglavlja, koji glasi da je Uneskov kocept kulture taj koji reprodukuje razlike među kulturnim grupa, naglašavajući i u krajnjoj liniji produkujući ih dalje nasuprot ideji o sličnostima (Milenković 2016, 92). Da li bi to bila sudbina delovanja Nacionalnog registra ukoliko bi on dobio inkluzivni karakter. Odgovor na ovo pitanje trebalo bi tražiti i u teoriji multikulturalizma, koju su moji ispitanici indirekto odbacili kao željeno rešenje suživota u Vojvodini.

„želim da znam o ljudima sa kojim živim... a ne da svako gleda svoja posla... ali hoću i da oni znaju o meni“

Ideja o, ne samo uzajamnom uvažavanju različitih zajednica u Vojvodini, već i o preplitanju po drugim identitetskim odrednicama je česta među ispitanicima. Zanimljivo je da je većinski identitet Srbije u nekim mestima u Vojvodini – zapravo manjinski. Na primer u mestu Padej, ili Adi, gde je većinsko stanovništvo mađarsko, Selenča gde je većinsko slovačko. Tu bi uspostavljanje interkulturnih namesto multikulturalnih politika pomoglo većoj društvenoj integraciji.

Kada se pogledaju liste nematerijalnog kulturnog nasleđa koje je Unesko postavio na svoj sajt, može se uočiti pravilo da evropske države zapisuju elemente od

opšteg ili šire nacionalne važnosti, dok sa druge strane centralnoafričke i južnoameričke zemlje s velikim brojem etničkih grupa, gotovo i da nemaju elemenata većinskog identiteta. Evo, na primer, kako izgleda popis elemenata sa teritorije Francuske:

Jahanje u francuskoj tradiciji
Šegrtarstvo, mreža zanatlija za deljenje znanja i identiteta
Zanat pravljenja alisonskih šivećih igli
Abisonska tapisereija
Tradicija francuskog stolarstva
Procesijski džinovi i zmajevi u Belgiji i Francuskoj¹²⁴

Bez dubljeg ulaženja u opis i interpretaciju ovih elemenata, može se reći da su veoma univerzalni, kako, uostalom, Uneskova deklaracija predlaže, i predstavljaju tekovinu sveg čovečanstva. Može se reći da je kulturno nasleđe srednjevekovne Francuske, naširoko percepirano kao nasleđe civilizovanog sveta. Nije sasvim jasno, uzimajući u obzir prekookeanske protektorate Republike Francuske, ko će zaštititi nasleđe tamošnjeg stanovništva. Naime, na listi nematerijalnog kulturnog nasleđa Francuske ne postoje elementi koji pripadaju narodima koji žive u 5 prekookeanskih regija ove države, i koje imaju isti status u Francuskom Ustavu kao i recimo Normandija. Pritom, Gvadalupa, Martinika, Francuska Gvajana, Majot i Rejunjon ne mogu se naći u Uneskovom pretraživaču elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa.

Jedan element NKN iz Gvadupea, prepoznat je od strane Uneska, kao nematerijalno kulturno nasleđe Francuske, i može se naći na sajtu Uneska gde su neformalno popisani već navedeni elementi¹²⁵, ali se ne nalazi na Uneskovoju zvaničnoj Reprezentativnoj listi. Ni manjinsko stanovništvo u evropskim regijama Francuske nije zastupljeno na ovoj listi, a koji su razlozi za ovakav sistem zaštite i selekciju francuske mreže koja je nadležna, može biti tema nekog drugog rada. U ovom kontekstu, koristi kao indikativan primer prakse u nacionalnim državama koji po učinku stoji nasuprot

---

¹²⁴ Lista može da se pretražuje onlajn na sledećoj adresi
[https://ich.unesco.org/en/lists?text=&country\[\]=00043&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs](https://ich.unesco.org/en/lists?text=&country[]=00043&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs)

¹²⁵ <https://www.worldatlas.com/articles/unesco-recognized-elements-of-intangible-cultural-heritage-of-france.html>

mnogim afričkim i južnoameričkim kulturno diverzitetnim društvima. Ovo samo neki od primera etničkih elemenata kulturnog nasleđa manjinskih grupa upisanih na Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva:

Enkipaata, Eunoto i Olng'esherr, tri mala obreda prelaza Masiji zajednice (Kenija)

Mooba ples, etničke grupe Lenje iz centralne provincije Zambije

Dikopelo folk muzika grupe Bakgatla ba Kgafela u oblasti Kgatlang (Bocvana)

Polifono pevanje Aka Pigmeja Centralne Afrike

(Centralnoafrička Republika)

Mesta uspomena i žive tradicije naroda Otomi-Ćicimekas iz Toliman regije: Penja de Bernal (Meksiko)¹²⁶

Treba reći da su ovi elementi nekad i usamljeni na listama država koje su ih predložile. Bocvana u ovom trenutku ima dva upisana elementa i oba su vezana za manjinsko stanovništvo. Deo razloga za to svakako je sastav afričkih država koje nisu nastale na nacionalnoj osnovi, već su njihove granice iscrtane kolonijalnim lenjirom. Što ne znači da njihove vlade proteklih decenija nisu radile na konstruisanju nacionalnog jedinstva (Wapmuk 2009). Ove prilično važe političke karakteristike nematerijalnog kulturnog nasleđa dovode nas do centralnog argumenta vezanog za mogućnost stvaranja inkluzivnog registra.

Francuska državna politika odbija da referiše na nacionalne, etničke, religiozne i lingvističke manjine. Ovaj model je zasnovan na ideji da država treba da bude u odnosu sa pojedincem, a ne zajednicama i grupama, kako bi bio obezbeđen jednaki tretman za sve u ovoj demokratskoj državi. „Apsolutna jednakost“ postaje najbolji način da se osigura integracija svih stanovnika, što je cilj i države i samih pojedinaca u njoj (Gilbert & Keane, 2016).

Rezultat takve politike, smatraju profesori prava Gilbert i Kin, francuske vlasti su odbile da sprovedu bilo kakve ciljane mere za etničke, konfesionalne i jezičke manjine. U praksi to je dovelo do toga da ovakve zajednice budu praktično nevidljive i sistemski diskriminisane.¹²⁷

---

¹²⁶ Takođe videti Uneskov pretraživač.

¹²⁷ Ove zaključke izneli su u članku za The Conversation o 13. novembra 2016. koje je moguće naći i na ovom linku <https://theconversation.com/how-french-law-makes-minorities-invisible-66723>

Pravno, ustavni princip jednakosti može se protumačiti kao zabranjivanje vlade da se prikupljaju podaci ili pravi bilo kakva statistička procena o etničkoj, nacionalnoj i konfesionalnoj strukturi stanovništva, u bilo kojem kontekstu. Što znači, između ostalog, da socioekonomski status ovih manjinskih grupa nikada nije konstatovan i ostaće nepoznat francuskoj javnosti.¹²⁸

Vratimo se, najzad na domaći kontekst. Kako Milenković (2016, 94-95) primećuje, postoje pozitivna iskustva u intersektorskoj saradnji, koja ulivaju nadu da pored uočenih problema inkluzivni registar „ne predstavlja samo utopiju“. On, na istom mestu ističe svoj stav da je unapređenje kvaliteta života manjinskih populacija proces koji traje i kome je „neohodno dati naučni autoritet, političku podršku i sistematični birokratski okvir“. On smatra da u Srbiji postoji politička volja koja se ogleda u predanom ispunjavanju kondicionalnih zahteva od strane svih vlada Republike Srbije od 2000. godine, uprkos povremenom pojačavanju antievropske retorike, kontinuirano prisustvo, aktivnosti i zapažena uloga naših predstavnika u Unesku i Savetu Evrope, obećavaju da je taj preduslov već ispunjen. Takođe, od samog početka i ratifikacije Konvencije, u okviru mreže nalaze se i profesionalci, to jest stručnjaci, bez obzira što postoji i jasno izražena kritička struja. Najzad, ono što fali, ističe Milenković (2016, 94) je administrativni okvir odnosno ozakonjen i decidan birokratski okvir. On dakle predlaže birokratizaciju identiteta.

Može se reći da je birokratizacija kulturnih identiteta iznuđeni potez u borbi između stručnjaka za kulturu i birokratskih okvira koji su instrumentalizovani od strane političkih državnih struktura. Najzad, mislim da je ona to i za pripadnike manjinskih zajednice koji čine prvu grupu mojih ispitanika. Donekle spremni za esencijalizaciju sopstvenog identiteta u borbi za određene benefite za sebe i svoju zajednicu, nemaju ništa protiv da kao takvi budu prepoznati - dokle god budu prepoznati. Razlozi neprisutnosti elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa manjinskih grupa na nacionalnom registru u Srbiji (za razliku možda od Francuske) nisu posledica diskriminacije ili nedostatka volje (kako i naglašava Milenković 2016, 96), već nepostojanja sistema koji bi jasno i donekle obavezujuće delovao u navedenom smeru.

---

¹²⁸ Isto.

Zavod za kulturu Vojvođanskih Slovaka u uvodnom tekstu, naslovnoj strani svog sajta, iza kojeg stoji Milina Sklabinski, smisleno postavlja aktere u sledeći red:

“Očuvanje kulturnog nasleđa manjinskih zajednica specifično je kao i celokupna manjinska problematika. Ono sa jedne strane uživa pažnju države matice, iz koje je zajednica potekla, a sa druge strane uživa pažnju države u kojoj je to kulturno nasleđe stvarano i u kojoj se ono čuva. Ipak, najvažniju ulogu u očuvanju kulturnog nasleđa jedne manjinske zajednice imaju upravo pripadnici te zajednice, koji sami, iako krhkih kapaciteta, imaju pravo, ali i obavezu, da stvaraju mehanizme očuvanja i unapređenja svog nasleđa, kao i da usmere pažnju nacionalnih strategija (države čiji su građani i države matice), ka istinskim vrednostima i kulturnim tekovinama.”¹²⁹

Ispitnici iz druge grupe, dakle stanovništvo o čijem nasleđu zapravo govorimo, i koji svoje postojanje osvedočeno baziraju na nacionalnom identitetu moraju biti upućeni da imaju pravo da elemente koje ga čine neguju i ističu, isto kao što to mogu svi drugi stanovnici države u kojoj žive. Evo izvoda iz jednog upitnika:

Šta je za tebe nematerijalno kulturno nasleđe?

Jezik, folklor.

Koja je najznačajnija odrednica tvog identiteta?

Nacionalnost.

Da li se identifikuješ s većiniskim kulturnim identitetom države u kojoj živiš?

Ne.

Nesumnjivo da je na prostoru na kojem je vrlo često postojao kontekst u kojem je pripadnost određenoj nacionalnosti značila smrt, problematično ne zauzeti se okvire u kojima će moći da se identitet moći da se neugroženo performira i prizna.

Može se naravno ovde polemisati, o prirodi identiteta. To jest, ako stvaramo okvir za slobodno izražavanje nacionalnih i drugih identiteta, hoće li postojati regulacija na vrednosnom nivou. Deljene vrednosti jedne zajednice mogu biti poljuljane performativnošću nekog identiteta. Ima li islamski fundamentalista prava na svoje

---

¹²⁹ <https://www.slovackizavod.org.rs/sr/kulturno-nasledje>

kulturne vrednosti i znači li performacija njegovog identiteta u nekoj od evropskih država opasnost. Uparavo kao što Unesko selekcijom elemenata NKN kroji sliku o diverzitetu svetskih kultura koja odgovara takozvanim univerzalnim vrednostima čovečanstva (zapadnog sveta), tako bi i države trebalo da neke identitete podrže a neke zanemare, u skladu sa njenim opštim vrednostima. Na ovom mestu važno je pokrenuti ideju o instrumentalizaciji nasleđa jedne vrste u borbi protiv instrumentalizacije nasleđa druge vrste, u kojoj su zapravo ciljevi suočeni.

Načelno, pre nego što napuste koncept kulturnog nasleđa zbog osvedočene mogućnosti njegove zloupotrebe, antropolozi i etnolozi trebalo da ispituju korišćenje svoje ekspertize u sprečavanju propadanja potencijala koje kulturno nasleđe ima u pomirenju sukobljenih identitetskih grupa (Ćuković 2017, 54)

Instrumentalizacija se ne usmerava samo ka pomirenju, već ka održavanju mirne atmosfere u društvu. Među mojim ispitanicima, kao što je već rečeno bilo je radikalnih stavova. Oštrih političkih čitanja susedskih identiteta i nekad agresivnih verbalnih ispada. Ali to je uvek bio deo „slobodnog dela“ razgovora i nikad se nije uplitaio u formalni deo intervjua to jest u diskusiju kulturnog nasleđa. Nešto u vezi s formalnim tonom, i birokratskom terminologijom nije omogućavalo da dođe do iskazivanja radikalnih, agresivnih i šovinističkih stavova jer ih takva terminologija ne podržava. To je zapravo deo okvira koji treba instrumentalizovati, što Milenković i predlaže – povratak identiteta u vitrine i fascikle.

Agresivna retorika je kod pripadnika manjina svakako delom reaktivne prirode. Događaji poslednjih decenija, stvorili su atmosferu koja je nepovoljna po manjine, naročito zajednice skorašnjih imigranata. Milenković je pisao o tome:

Globalna ekonomska kriza se izuzetno nepovoljno odrazila na status manjina, uzrokujući porast diskriminacije i ksenofobije. Komparativni nalazi nedvosmisleno ukazuju na to, da su multikulturne politike i politika štednje, ukoliko se primenjuju istovremeno, dugoročno nepovoljni po manjine. U međusobno povezanim kontekstima opšte politike štednje, produbljene ekonomske i političke krize izazvanih smanjenjem javne potrošnje, multikulturne politike pokazuju se kao kontraindikovane – primenjene mere izazivaju upravo suprotne posledice onima koje su namerile da ostvare, prenaplašavajući kolektivni identitet pripadnika i pripadnika manjinskih populacija i olakšavajući njihovu društvenu stigmatizaciju kroz koju oni postaju „krivci“ za ekonomske nedaće većinske populacije. Ovo prevashodno zbog toga što se politika štednje, materijalizovana kroz značajno smanjenje obima i pad standarda javnih usluga, ne mogu modifikovati afirmativnom akcijom/pozitivnom diskriminacijom, kao ključnim

merama multikulturene politike, bez posledica po same manjine čijoj bi dobrobiti trebalo da služe. Agresivni ksenofobni odgovor većine, nezadovoljne činjenicom da bi, u tom slučaju, etnički, konfesionalno i „rasno“ drugačija populacija bila delimično pošteđena teških posledica oštrog zaokreta u javnom politici, upozoravaju na neophodnost sistematskog preispitivanja mehanizama koji su tokom prethodnih decenija predstavljali garant povećanja kvaliteta života vulnerabilnih i/ili marginalizovanih populacija. Iz tog razloga, neophodno je da se pristupi osmišljavanju politika koje bi, s jedne strane uvodile i promovisale afirmativne akcije ali i, s druge, prevenirale negativne percepcije takvih afirmativnih akcija (Milenković 2016, 100).

Takođe, prilikom definisanja manjinskih grupa, više puta sam napomenula da smatram da su same etničke odredice važne za određivanje manjinskog identiteta. Postoje mnogi načini na koje su se moji ispitanici određivali. Iako najviše etnički, postoje recimo i ovakvi odgovori na pitanje koja je najvažnije odrednica identiteta:

„Nivo tolerancije u socijalnoj interakciji.“

Pokazalo se tokom istraživanja da su pripadnici i većinskog i manjinskog stanovništva Vojvodine dosta upućeni na toleranciju, i da je zapravo insistiranje na distinkciji mi/oni koje je multikulturalni pokret deo, naglasivši razliku i zabranivši na neki način prirodnu interakciju kroz političku korektnost. Nije retkost u narativima ispitanika čuti kako su ponosni na svoju povučenuost, toleranciju i faktički uzdražnost da kažu šta zapravo misle. Mi/oni distinkcija postoji uzajamno kod većinskog i manjinskog stanovništva, ali i među samim manjinskim zajednicama naročito onim koje sesmatraju autohtonim i onim koje su „novijeg tipa“. Sama sam imala iskustvo da sam kategorisana kao „dodoš“ jer su moji roditelji imigrirali u Pančevo devedesetih godina sa Kosova, bez obzira što je porodica mog pradede, naseljena u Kačarevo, još nakon Drugog svetskog rata.

Tu se postavlja neizbežno pitanje - koji su kriterijumi za distinkciju novih i starih manjinskih grupa. Asbjorn Ide dao je radnu definiciju obe grupe –stare manjinske zajednice sastoje se od pojedinaca koji žive i čiji su preci živeli u državi ili oblasti pre nego je ona dobila današnji nezavisni status, odnosno pre nego što su granice definisane na način na koji jesu u ovom trenutku. Nove manjinske grupe su one koje se sastoje od pojedinca koji su došli nakon ovako definisanih događaja (Eide 2003, 145).

Ali u Vojvodini koja je poslednjih vekova promenila toliko statusa, granica, okvira različitih država i režima, određivanje takvih kategorija je ništa drugo do

društvene konstrukcije, koja se rađa u porodicama, u zajednici, u kafanskim razgovorima. Ali bez obzira na činjenicu da je konstrukcija - ona je za pojedince vrlo realna. U intervjuu, kao što sam već naglasila postojala su pitanja o tome šta određuje identitet mojih ispitanika. Vrlo je malo bilo pojedinih karakteristika, fizičkih osobenosti, nešto više omiljenog spotra i kluba, a najviše pripadnosti etičkim zajednicama. Dok na primer, tako nešto nije slučaj na terenu u Srbiji, gde su se ispitanici uglavnom određivali po profesiji, jer su većinsko stanovništvo i nemaju potrebu da svoj nacionalni identitet stavljaju u prvi plan (naravno, ima izuzetaka, ova odrednica svakako postoji u drugom ili trećem planu). Lični atributi koje su moji ispitanici pomenuli takođe su kreirani u odnosu na druge.

Ono što je jasan doprinos antropologije u razumevanju društva je obelodanjivanje suštine većine ljudske socijalne aktivnosti – eksplicitno održavanje simboličkih veza grupe. Većina ljudi okupirana je bivanjem dobrim članom zajednice kojoj pripadaju. Pokazuju to načinom na koji se oblače, kako pričaju, šta poseduju, i čime se bave. Zato su pitanja koja su posvećena svakodnevnom životu bila veoma indikativna za određivanje toga koliko je neki pojedinac uključen u život zajednice kojoj pripada. Mnogi pripadnici manjinskih grupa koji su u braku sa pravoslavnim Srbima ili Srpkinjama, simbolički se odriču interesa za kulturno nasleđe, govoreći da im nikad nije bilo stalo do tradicije. To može biti reakcija na tradiciju koja razdvaja.

Pored birokratizacije identiteta, evo još jednog Milenkovićevog predloga:

Nasleđe ume da deluje, a to često i jeste slučaj, kao nešto nazadno, gotovo zatucano, iz čega bi sledilo da je očuvanje nasleđa zapravo prepreka modernizaciji i svakom napretku. U takvim slučajevima, „odbrana nasleđa“ služi kao osnovni instrument konzervativizma, pa na osnovu delimično pogrešne premise sledi valjan zaključak da „kultura sprečava razvoj“ (upor. Bordonaro, 2009). Ali nasleđe može biti i kanal kroz koji se sprovode modernizacijski projekti. To su obično projekti koji imaju za cilj da očuvanje nasleđa učine održivim ne samo u smislu obaveznog budžetskog sufinansiranja, u meri u kojoj je država obavezna da dotira očuvanje zvanično registrovanog nacionalnog kulturnog blaga (v. Izvor br. 44), već i da ga osmisle, plasiraju i omoguće njegovim nosiocima da prezentirajući ga, ostvare prihod i steknu druge oblike kapitala (društveni ugled, na primer). Ako odemo korak dalje, i usvojimo da je uspostavljanje održivog okvira za očuvanje manjinskih identiteta kao integralnog elementa sistema poštovanja ljudskih i manjinskih prava jedan takav mogući makro-projekat koji ima za cilj promenu celokupnog društva, takvu da se nešto nazadno (nepoštovanje prava) transformiše u nešto napredno (njihovo poštovanje), onda se sistem zaštite nasleđa kao jezgra kulturnih identiteta do kojih nacionalne manjine i etničke zajednice drže, može posmatrati upravo kao – inverzija zatucanosti (Milenković 2016, 101 -102).

Tome u prilog govori razgovor sa predstavnikom jedne Romske organizacije u Novom Sadu, koji ističe da je očuvanje NKN, koliko je on u tome do sada učestvovao, jedini projekat koji nije „edukovao i obrazovao Rome“ time ih čineći dostojnim za život u širem društvu, već je tražio da oni istaku ono što je njihovo, a jednako važno (pre svega jezik i muzika kako on smatra). Romski način života koji uključuje ugovorene brakove malolentika, upućenost na rad sa sekundarnim sirovinama jeste njihovo kulturno nasleđe, onoliko koliko je krvna osveta i patrijarhalni svetonazor kulturno nasleđe i način života (naravno, ne samo) Srba u prošlosti. Ali, Uneskov sistem zaštite ostavlja izbor da se reprezentujete u svetlu u kojem želite, što je jako važno za manjinske zajednice, poput Romske, koje na ovaj način mogu nastaviti konstrukciju svog identiteta koja će u većinskom društvu doneti veće priznanje, odnosno kako kaže Milenković u citatu - steknu društveni kapital u vidu društvenog ugleda. Mnogi u okviru zajednice to prepoznaju i žele.

Uzmimo, opet, za primer moje ispitanike koji se identifikuju kao Krajišnici i problem teritorijalnosti u ovom kontekstu. Ispitanici mahom smatraju da je kulturno nasleđe makar i nematerijalno usko vezano za fizičko područje na kojem je nastalo. S tim u vezi, doseljenici iz Hrvatske smatraju da značajan broj elemenata koja je Hrvatska zaštitila na svojoj teritoriji pripada i njima.

Što se republike Hrvatske tiče, njene institucije su se nešto ranije i aktivnije priključile sistemu. „Ojkanje“ kao element NKN, upisan je na Uneskovu listu, kao predlog Republike Hrvatske, ali postoje naponi da se ono upiše i na predlog Republike Srbije. U formularu za nominaciju, stoji da ojkanje predstavlja arhaično tradicionalno pevanje iz Dalmatinskog zaleđa. Navodi se da su Hrvati katolici većina u toj oblasti, ali i da postoje sela sa mešanim stanovništvom, u kojima Hrvati čine većinu. Konstatuje se da postoje “sela nastanjena isključivo pravoslavnom populacijom”, ali se izbegava da se to stanovništvo nazove Srbima. Ipak ističe se da ojkanje predstavlja zajedničku tradiciju ljudi koji nastanjuju taj region, bez obzira na njihovu nacionalnu i konfesionalnu pripadnost. Takođe napominje se da je i da je sličan tip pevanja prisutan i u “susednoj državi Bosni i Hercegovini”.

U trenutku kada je Unesko upisao ojkanje na Listu hitne zaštite, Srbija je bila u početnoj fazi implementacije Konvencije, ali je vest o ovom događaju izazvala pažnju

srpske javnosti. U novinskim člancima je isticano da je, uvrštavanjem ojkanja na Listu hitne zaštite Unesco "dao zadatak" Hrvatskoj da zaštiti ovaj način pevanja, kao i da je "Hrvatska prisvojila ojkanje". Sa druge strane kritikovana je sporost Srbije u donošenju odluka u vezi sa zaštitom nematerijalnog kulturnog nasleđa (Mladenović Ribić i Ribić 2013, 994).

Hrvatska je inače, već prve godine, 2009., upisala na listu sedam elemenata: Godišnji pokladni ophod zvončari s područja Kastavštine, Fešta Sv. Vlaha, zaštitnika Dubrovnika, čipkarstvo, Procesija za križem na Hvaru, Godišnji proljetnji ophod kraljice ili Ljelje iz Gorjana, Umeće spravljanja dečijih drvenih igračaka, Dvoglasje tjesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja. Sledeće godine upisani su Ojkanje, i to na listu elemenata kojima je potrebna hitna zaštita, kao i Sinjska alka i Medičarski obrt na prostoru severne Hrvatske. Tokom 2011. godine upisani su Bećarac i Nijemo kolo, 2012. Klapa, a u 2013. godini Hrvatska je učestvovala u multinacionalnom predlogu Mediteranska dijeta.¹³⁰

Dakle, kako bi poglavlje odgovorilo na pitanje kojim je naslovljeno, treba uzeti u obzir sve aktere i sredstva o kojima smo pričali. Pre svega akteri su država, kroz njene pravne okvire i načelnu politiku prema kulturnom nasleđu i prema manjinama, zatim stručnjaci u oblasti kulture koji će posredovati i podeliti svoju ekspertizu i poslednji i možda najvažniji su zajednice i pojedinci koji su nosioci kulturnog nasleđa i identiteta koji se štite. Sredstvo je birokratizacija kulturnih identiteta kroz okvir zaštite i instrumentalizacija nasleđa koja se „istrigava“ iz isključive nadležnosti države i podjednako daje svim akterima.

Odgovor na inicijalno pitanje zavisi od još jednog pitanja a to je da li je instrumentalizacija kulturnog nasleđa u rukama stručnjaka i manjinskih zajednica inherentno pozitivna stvar, koja isključuje zloupotrebu.

Ko što i samo ime Ujedinjenih nacija otkriva, današnji svet je sačinjen u političkom smislu od mahom nacionalnih država. To je tip države koji je istorijski nastao u Francuskoj i Americi, i postigao globalnu dominantnost (Habermas, 1998, 213)

---

¹³⁰ Videti na sledećim stranicama: Ministarstvo kulture RH <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=522>, Unesco <http://www.unesco.org/culture/ich/en/lists?display=default&text=&inscription=0&country=00058&multinational=3&type=0&domain=0&display1=inscriptionID#tabs>

Klasične nacionalne države na severu i zapadu evropskog kontinenta nastale su u okviru granica postojećih teritorijalnih država. Bile su deo evropskog državnog sistema koji je već imao sličan oblik od Vestfalskog mira 1648. Sa druge strane, tek kasnije formirane nacionalne države poput Nemačke i Italije pratile su drugačiji put, koje su posle pratile države centralne i istočne Evrope, a podrazumevao je formiranje države na konstruisanju nacionalnog osećaja na osnovu propagande. Razlika između ova dva načina formiranja država je u tipu aktera koji su učestvovali u izgradnji nacionalnog identiteta tvrdi Habermas (1998). U prvom primeru to su pravници, diplomate, visoki vojni činovnici koji su stvorili racionalni birokratski sistem, a sa druge strane to su pisci, istoričari i učenjaci koji su promovisali nacionalno jedinstvo (Habermas 1998, 105). Na tragu ovih tradicija, razumljiva je već pomenuta razlika u koncipiranju ostvarivanja svojih prava, s jedne strane na individualnom i sa druge strane na kolektivnom nivou, i nemogućnošću priznavanja manjinskih grupa tamo gde se birne o individualnim pravima, u skladu sa teritorijalnom pokrivenošću.

Na izvestan način većina elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa na Nacionalnoj listi važne su za identitete koji su manjinski. Malo ljudi u Republici Srbiji može da se pohvali da je deo njegovog identiteta svirač kavala, ili filigranski zanatlija, ili da pravi kačkavalj, ili da je klesar (ili još ređe klesarka), da zna da veze, da peva iz vika, pravi kazane, kuva žmare. Dok sa druge strane veliki broj stanovnika Republike Srbije zna da govori romski ili još više mađarski (jezik je važan element nematerijalnog kulturnog nasleđa). Nije mi namera da trivijalizujem listu i elemente na njoj, već upravo suprotno, da ovde ispitam njenu potencijalnu već postojeću inkluzivnost.

Ta inkluzivnost bi se ogledala upravo u činjenici da su elementi nasleđa manjinskih identiteta u nestajanju uključeni na listu. Ali osim činjenice da to nisu realna znanja većinskog stanovništva ona u simboličkoj sferi pripadaju "narodnom duhu". Niko više ne nosi narodnu nošnju (u originalnom kontekstu), ali ih čuvamo u Instutuciji od nacionalnog značaja, koja kao svoj osnovni cilj vidi čuvanje nacionalnog identiteta. Zato smatram da Registar koji popisuje lokalne prakse nije inherentno inkluzivan. Pored toga, moje mišljenje o tome obrazovalo se i tokom istraživanja kada je preko pedeset mojih ispitanika izrazilo osećaj isključenosti prilikom čitanja liste.

Milenković tvrdi da je isključenost manjina s Nacionalnog registra do ovog trenutka nenamerna:

Naprotiv, srpski etnolozi-antropolozi su, većinski, inkluzivno i obrazovani i obučeni. Ono što nedostaje jeste sistem koji bi strukturno usmeravao zaštitu u inkluzivnom smeru, a eventualnu detekciju, istraživanje, kandidovanje i upis elemenata manjinskog nasleđa ne bi prepuštao slučajnosti, prilikama, poznanstvima, posvećenosti pojedinaca i grupa. Ali osim birokratizacije i institucionalizacije, postoji još jedan razlog zbog kojeg je neophodna čvršća povezanost muzeja i drugih institucija kulture, akademskih institucija, vlade civilnog sektora – to je neophodnost sklanjanja identiteta iz dnevnopolitičkog diskursa, u koji se on vratio kroz rehabilitaciju rasizma i ksenofobije širom „slobodnog sveta“ (Milenković 2016, 98).

Rehabilitacija rasizma i ksenofobije izazvana je takozvanom iluzornom korelacijom koja se stvara u kako Milenković kaže “dnevnopolitičkom diskursu”. Na primer, korelacija između imigranata latinoamerikanaca i kriminala uspostavljena tokom predsedničke kampanje u SAD¹³¹, ili migranata i uličnih napada u zapadnoevropskim državama, nastaju tako što se mesecima stavljaju u prvi plan i uspevaju da dopru do gledališta zbog svoje jake distinktivnosti u smislu ponašanja (kriminalno, neprimereno, moralno negativno) i u kulturnom smislu (drugačiji fizički izgled, jezik itd). Sa druge strane izazvana je i osvedočenim terorističkim napadima organizovanim i uperenem protiv demokratskih država. S tim u vezi konflikti koji se baziraju na identitetu mogu lako planuti u sredinama kao što je multietnička Vojvodina i preventivno širenje interkulturalnog poštovanja je od najveće važnosti. Pripadnici manjina koje sam intervjuisala smatraju da je šire prepoznavanje elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa jedan od načina da se takva vrsta odnosa uspostavi.

Kako se izboriti za prepoznavanje u demokratskim ustavnim republikama? Moderni ustav, tvrdi opet Habermas, duguje svoje postojanje koncepciji iz modernog prirodnog prava prema kojem se građani voljno udružuju kako bi oformili pravnu zajednicu slobodnih i jednakih pojedinaca. Ti pojedinci jedni drugima garantuju prava kreiranjem Ustava, dok su i sami nosioci tih prava i obaveza.

Utoliko je pravo za prepoznavanje kolektivnih identiteta u ustavnim liberalnim demokratijama koje su okrenute individualnim pravima teže. Ali opet Kimlika smatra da prava manjina ne samo da nisu oprečna sa individualnim slobodama već ih zapravo promovišu.

---

¹³¹ Opis promotivnih spotova i drugog materijala koje je Tramp koristio u kampanji postoje na linku. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/finding-new-home/201811/are-immigrants-dangerous>

“Prava manjina ne samo da su u skladu sa individualnom slobodom, već je mogu i promovisati. Ja ću braniti ideju koja je uobičajena u liberalnim teoretičarima - da 'uzrok slobode' često 'pronalazi svoju osnovu u autonomiji nacionalne grupe' (Barker 1948: 248). Naravno, neke etničke i nacionalne grupe su duboko neliberalne i nastoje da potisnu, a ne podrže slobodu svojih članova. U takvim okolnostima, posledice većine pojedinaca mogu biti ozbiljnije. Ali u drugim slučajevima, poštovanje manjinskih prava može povećati slobodu pojedinaca, jer je sloboda intimno povezana i zavisi od kulture.” (Kymlicka 1995, 182)

Emancipacioni pokreti u multikulturalnim društvima nisu jednoobrazna pojava. Oni predstavljaju različite izazove u zavisnosti od toga da li je slučaj da jedna od endogenih manjina postaje svesna svog identiteta ili nova manjina proizilazi iz imigracija, i da li je nacija koja se suočava sa izazovom oduvek razumevala sebe da bi bila otvorena za imigracije na osnovu svoje istorije i političke kulture ili da li nacionalno samorazumevanje prvo mora biti poboljšano kako bi odgovaralo integraciji u strane kulture. Izazov postaje veći što su dublje religijske, rasne ili etničke razlike, ili što su veće istorijsko-kulturne nepovezanosti koje treba premostiti. Izazov postaje bolniji što su veće težnje da samoprihvatanje preuzme fundamentalistički i separatistički karakter, da li zbog iskustava ili nemoći koja vodi do toga da manjina, boreći se za prepoznavanje, zauzme regresivnu poziciju, ili zbog toga što razmatrana manjina mora da koristi masovnu mobilizaciju da probudi svesnost kako bi mogla da artikuliše novoizgrađenim identitetom (Joppke, 1996).

Ali ne postoji jednostavna formula za odlučivanje koja prava treba da se odobravaju u kojim grupama. Postoje nerešeni problemi na svakom koraku duž tog puta: ne potpadaju sve grupe striktno pod kategorije „nacionalnih manjina“ ili „etničke grupe“; istorijske sporazume je često teško interpretirati; ranjivosti i nejednakosti sa kojima se susreću manjine nije lako izmeriti i ispraviti; i žalbe na jednakost, istoriju i različitost mogu voditi u sukobljenim pravcima. Siva zona se samo povećava kada odlučimo da uzmemo u obzir status neslobodnih manjina, i potrebe da se promoviše društveno jedinstvo, i ko će u takvim uslovima reprezentovati koga (Mansbridge 1999, 640).

Moć nije uvek u rukama većine, i niska zastupljenost nije samo problem etničkih, nacionalnih i rasnih manjina. Na primer, žene u Kanadi čine oko 50% društva, ali samo 13% mesta saveznih zakonodavaca ili četvrtinu njihovog izborne reprezentacije (zastupljenosti) (i mnoge druge zapadne demokratije su još gore u ovom

pogledu). Ljudi sa invaliditetom i oni sa ekonomskim nedostacima su takođe značajno manje zastupljeni. Neki veruju da je zastupljenost grupa radikalno udaljavanje od postojećeg koncepta reprezentativne demokratije, ono koja pretilo da potceni dragocene liberalno demokratske norme prava pojedinca i odgovornog građanstva (Kimlika 1995, 170).

Ako marginalizovanim ili oblastima u nepovoljnom položaju treba posebna zastupljenost u Senatu, zašto ne i marginalizovanim grupama i onim u nepovoljnom položaju poput rasnih manjina, žena ili siromašnih? Argument za posebnu zastupljenost u Senatu podrazumeva da značajna ekonomska i kulturna različitost između različitih oblasti vodi različitim, ponekad sukobljenim interesima; tako da interes manje ili siromašnije oblasti možda ne bude efektivno zastupljen pod čistim sistemom većinske uprave; I to pravo većinske vladavine je jedino legitimno u kompletu vladinih struktura koje kako bi se obezbedila adekvatna osetljivost na probleme manjina. Ali svaka od ovih tvrdnji može biti primenjena na različite društvene grupe; Različita stanja i iskustva muškaraca i žena, anglofonih i hispanskih, belih i crnih, doseljenika i autohtonih, funkcionalnih i onemogućenih, bogatih i siromašnih dovode do porasta različitih i ponekad sukobljenih interesa; interes manje ili siromašnije grupe možda neće biti zastupljen pod sistemom vladavine većine (Habermas, 1998, 65)

Ovo je se ponekad naziva „ogledalo zastupljenosti“ odnosno, zakonodavstvo se smatra reprezentom opšte javnosti ako se u njemu ogledaju etničke, polne ili klasne osobine društva (Birch 1964, 16, Pitkin 1967).

Ili, drugim rečima, grupa građana je zastupljena u zakonodavstvu ako su jedan ili više članova skupštine identitetski isti kao i građani koje zastupaju. Dakle žene bi trebalo da zastupaju žene, Mađare – Mađari, Rome –Romi. Na taj način lični atributi onih koji reprezentuju dolaze u drugi plan. Prema ovom tradicionalnom pogledu, grupa građana je zastupljna u zakonodavstvu ako učestvuje na izborima jednog ili više članova skupštine iako su izabrani članovi veoma različiti prema njihovim ličnim osobinama (Mansbridge 1991, 631).

IV 3. Interpretacija etnografskih podataka

Politike identiteta se pozicioniraju u velikoj meri kao emancipatorske politike suprotnosti, ili drugačijeg.

„Ali termin „politika identiteta“ se često koristi na pogrdan način, u smislu da se odnosi na naglasak na osećaje i iskustva koja, čini se, ponovno uspostavljaju liberalnu humanističku koncepciju subjekta unutar savremene opozicione politike. Prema ovom gledištu, politika identiteta se odnosi na otkrivanje već postojećeg identiteta. Ona se zasniva na koncepciji ljudskog subjekta kao centriranog, koherentnog i samoubistvenog, iako maskiranog i iskrivljenog efektima podređenosti. Ona se razlikuje od klasičnog liberalnog humanističkog modela samo po tome što identitet treba da bude množina: postoji nekoliko različitih identiteta, od kojih svaki treba ponovo otkriti i proslaviti. (Bondy 1993, 84).

Mnogi pripadnici manjina u Vojvodini, i većina mojih ispitanika imaju dvojno državljanstvo. Veći deo je odlazio bar na neki period u svom životu da proba da radi i živi u matičnoj državi. Opšti utisak mojih ispitanika je da se u matičnim državama osećaju kao stanovnici drugog reda, i da žele da budu u Srbiji koju vide kao svoju zemlju. Manjinski jezik je za mlade sredstvo za dobijanje pasoša, a prilike ih uprkos osećanju nelagodnosti u matičnim državama teraju odavde, kao uostalom i mlade iz većinske grupe stanovnika u Srbiji. Očuvanje kulturnog nasleđa, dodatno još je otežano činjenicom da neće biti kome da se prenese .

Slovačko selo Seleča u opštini Bač, svelo se na svega 2000 ljudi. Odatle se u Novi Sad odselila jedna moja ispitanica. I.P. koja ima 39 godina, veoma je aktivna u slovačkoj manjinskoj zajednici na nivou Vojvodine. Ona se takođe bori za opstanak i ostanak u Srbiji,, znajući da trenutno ne može da nađe posao u struci u Slovačkoj. Ona je politikolog i radi honorarno za nekoliko organizacija. Kulturno nasleđe je relativno novo polje za nju, ali je učestvovala u nizu projekata i volela bi da i više uključena. Njen primer govori o aktivizmu na visokom nivou, koji postoji zarad pozicioniranja u društvu.

„Naivno slikarstvo je važno za slovačku kulturu u Vojvodini ali ima još mnogo stvari na koje smo ponosni i koje bi smo voleli da budu na taj način zaštićene.“

Bunjevačka manjina, tačnije KUD „Bunjevka“ nedavno je organizovala panel konferenciju „Usmeno narodno blago, običaji i tradicija bačkih Bunjevaca“, čemu je

prisustvovala regionalna koordinatorica koja je zadužena za upisivanje elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa. U prilogu koji izveštava o ovom događaju, za koji sam saznala od jedne od ispitanica koja je članica pomenutog KUDa,¹³² stiže se utisak da je regionalna koordinatorica u kontroli. Ona neminovno jeste zadužena za proveru birokratskog i suštinskog formulisanja kandidature, ali treba da bide tu ne bi pomogla da se ti uslovi ispune.

Moje istraživanje nesumnjivo pokazuje želju i inicijativu značajnog dela ispitanika da se uključe u proces zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa doprinosom elemenata iz svoje zajednice.

Jedan od ispitanika napravio je analogiju sa interkulturnim obrazovanjem:

„Umesto da u školama učimo svako svoj jezik i svoju istoriju i svoje kulturno nasleđe, kao što je bila priča sa multikulturalizmom i projektima do sad smatrala da treba, možda bi bilo daleko bolje da svi učimo o svima iz perspektive svih... znam da zvuči mnogo, ali i nije toliko teško, mi smo i osmislili program.“

Reči G.Š. umnogome govore u prihvatanju didonsnosti nasleđa i mogućnosti da se saslušaju različiti pogledi na različite elemente koji se prepliću u suživotu manjina. Iako bi definitivno smanjile segregativni efekat multikulturalizma, postoji mogućnost da bi interkulture „reforme“ osvetilile i više tačaka sukoba i neslaganja.

Interkulturna komunikacija je definisana kao set interakcija između ljudi različitih kulturnih pozadina, koja podrazumeva procese razmene, pregovaranja i posredovanja vezanih za kulturne razlike, kroz jezik, neverbalnu komunikaciju i prostorne odnose (McDaniel, Samovar 2008, 11).

Sa druge strane ovaj vid komunikacije uključuje osposobljavanje pojedinaca da budu svesni kako kulturne razlike utiču na komunikaciju i njene ishode. Kroz ovu sposobnost mi uviđamo razlike između ljudi koji dolaze iz različitih kulturnih sredina.

Međutim nisu ni svi moji ispitanici „aktivisti“, u istom položaju. Vojvođanske manjine razlikuju se međusobno po brojnosti, kulturnim i demografskim karakteristikama. Najbrojniji Mađari imaju snažnu i uticajnu društvenu elitu pa ih to čini efikasnijim u odbrani svojih prava. Neke manjinske zajednice malobrojne su, bez značajnijeg broja obrazovanih ljudi i organizacija koje bi bile u stanju da mobilišu

---

¹³² Prilog se može naći na linku <https://www.youtube.com/watch?v=lm9O7MZR-j0>

javnost i ukazuju na njihov nepovoljan položaj. Dok neke manjine imaju značajan udeo urbanog stanovništva (Mađari, Hrvati), druge su pretežno zajednice ruralnog tipa (posebno Rumuni i Rusini), a Romi su i prostorno segregirani i ekonomski i socijalno diskriminirani. Nacionalne manjine razlikuju se međusobno i po nivou obrazovanja, privrednim aktivnostima, nivou društvene aktivnosti žena. Urbane zajednice uključene su u modernizacijske procese, aktivnost žena je veća, dok je u onim ruralnim broj obrazovanih žena veoma mali. Dakle, ni manjinske zajednice nisu u jednakom položaju prema državi i širem društvu (Samardžić 2001, 1)

Ovakva etno-politička konfiguracija Vojvodine, na jednoj strani, poboljšava pozicije centralne vlasti koja individualnim pogađanjima sa predstavnicima pojedinih zajednica može da pristaje na manje ustupke, ali, sa druge strane, čini mogućim, pa čak i nužnim, i političke saveze na transetničkoj osnovi. Manje nacionalne zajednice prinuđene su da se, zbog svoje veličine, oslone na neetničke političke partije, što ove jača, a takvo političko organizovanje doprinosi stabilnosti zajednice u celini. Ne treba izgubiti iz vida ni činjenicu da većinski Srbi u Vojvodini nisu kulturno homogeni jer postoji podela na Srbe starosedeoce i koloniste (Samardžić 2001, 1). U tom smislu jedan od preduslova za stvaranje inkluzivnog registra morala bi i biti bolja povezanost manjinskih grupa i uvažavanje svake vrste takve kategorizacije. Jedan od ispitanika iz prve grupe je to primetio i istakao na ovaj način:

„Mi smo zajedno stvarali ovu kulturu ovde... sve ove grupe.. kroz maltene vekove ili decenije... svi smo zajedno odgovorni za Vojvodinu kakva je sad s manama i vrlinama... možda bi zaštitom manjinskog nasleđa – poštovanjem i upoznavanjem svega što drugi imaju da ponude, ostvarili taj novi identitet koji mnogi zovu vojvođanski“

Podatke koje sam prikupila od ispitanika iz prve grupe interpretirala sam i analizirala kroz pojam politike identiteta, kojem oni, prema mom mišljenju aktivno pribegavaju. Odgovore druge grupe razmatraću kroz ne tako jasan pojam otuđenog nasleđa, u smislu neprepoznavanja pripadnika ove grupe onoga što je deo njihovog kulturnog nasleđa koje se ogleda u formiranom i terminološkom smislu.

To je koncept koji bi Suzan Kesler Ramzi nazvala *heritage literacy*, govoreći o tome koliko je neki pripadnik zajednice „pismen“ u pogledu prepoznavanja i interpretacije onoga što smatra svojim nasleđem (Rumsey 2018). Nije, da ponovim, upitno to da li moji ispitanici umeju da prepoznaju ono što je definisano kao nasleđe, ali ga prosto ne nazivaju tako. Moja teza je da, ukoliko želimo da se uključe u njegovu zaštitu moramo ih upoznati i opremiti znanjima kako se ono može zaštititi, sačuvati i najzad, instrumentalizovati.

Ova „alijenacija“ odnosno otuđivanje ne treba se čita u marksističkom smislu, ona nije namerna, pa čak ni nus pojava neke ideologije, već posledica zaostatka u aktivnom učeću u birokratskim okvirima delovanja na opštem nivou naše države.

Kao što sam već pomenula, Selenča je većinsko slovačko selo u opštini Bač. Ono je između ostalog poznato po metlama od sirka. Postoji više bračnih parova koji zarađuju za život praveći metle od ovog korova. To je nešto što ćete saznati usput i nikako u formalnoj priči o kulturnom nasleđu. Ali kada pitate za svakodnevicu, a naročito se to pokazalo u slovačkoj zajednici, postoji mnogo poslova koje mladi ljudi održavaju a primili su od roditelja koji su primili od svojih roditelja. Pravljenje sirkovih metli je tradicija u Selenči, zanat koji je do mladih došao tako što su ih prethodne generacije podučile. Unesco je počev od 2017. imao niz *plastic free* inicijativa¹³³, koje su od velike važnosti na globalnom nivou, na čijem tržištu su predmeti poput metle isključivo plastičnim rešenjima. Ovo lokalno znanje je jedan od primera proizvodnje koje je u skladu sa prirodom, jer uključuje biorazgradive materijale, i nezatnog procenta materijala koji se reciklira, pritom su jako važni za održanje lokalne zajednice. Svi Uneskovi parametri su zadovoljeni, i sama proizvodnja, kao i stanovništvo bi na više načina profitiralo od zaštite ovog zanata – ali oni ga ne prepoznaju kao takvog.

Sa druge strane, postoje i otuđivanja od kulture koja su posledica diskriminacije ili sistematskog upućivanja na asimilaciju. Poput majanskog stanovništva u Meksiku koje insistira na korišćenju španskog jezika, ili indijskog i afričkog stanovništva koje insistira na korišćenju jezika onih čija su bili kolonija. Mlađe generacije nisu ni zainteresovane za učenje nativnog jezika, niti ih porodica na to upućuje. Slična situacija dešava se Romima, za koje napredak u izvesnom smislu označava asimilaciju. Rome

---

¹³³ O inicijativama na sajtu Uneska <http://www.unesco.org/new/en/venice/special-themes/ocean-literacy/plastic-free-venice-initiative/>

nije sramota da govore romski, i mnogo je toga urađeno da ne bi bilo tako, ali romski jezik nema svoje mesto nigde u javnoj sferi.

Istoriji Roma, kao marginalne grupe, u Srbiji 19. veka istoriografija nije poklonila posebnu pažnju. Njihov način života i običaji poznati su uglavnom zahvaljujući delima etnologa (Đorđević 1903, Đorđević 1908, Vukanović 1983). S druge strane, ustanova braka u Kneževini Srbiji temeljno je proučena (Vuletić 2008). U literaturi nismo naišli na detaljniju analizu sklapanja ili pokušaja sklapanja brakova između Srba i Roma u 19. veku, već samo na konstatacije da je takvih pojava bilo (Vukanović 1983, 96) (Jagodić, 2016, 1074). U tom slistu, o istoriji Romskog stanovništva saznajemo posredno.

Najveće romske zajednice koje sam susrela na terenu su u selu Jabuka i u Banatskom novom selu u opštini Pančevo. O njihovom životu među Makedoncima, Rumunima i Srbima koji su većinsko stanovništvo u ovim selima govore njihovi narativi, ali i narativi, anegdote i legende o njima. Jednu takvu¹³⁴ analizirao je Ivan Kovačević (2009), a koja govori o romskom restoranu brze hrane, o kojem se uprkos nedostatku dokaza, govorilo da posluje u nehygieničkim uslovima i okuplja romske kriminalce. Sa druge strane nakon više puta ponovljenih sanitetskih inspekcija i kontrola koje su potvrdile da ovaj restoran ispunjava uslove, meštani su prihvatili i sami zavoleli mesto. Kovačević zaključuje:

“Ove legende ne propovedaju toleranciju prema Drugosti Drugih. One samo pokazuju da Drugi mogu postati Mi i to kako kroz trening koji ćemo im Mi organizovati i nadzirati, tako i sami, valjano i potpuno dobrovoljno introjektujući sva relevantna pravila. Jedino što legende isključuju je esencijalističko shvatanje etničkog identiteta smatrajući ga podložnim socijalizaciji (akulturaciji, asimilaciji). Identitet nije dat rođnjem, krvlju, bojom kože, majčinim mlekom i ostalim esencijalističkim prenosiocima, već je relativno stabilan konstrukt, nešto što se oponaša, usvaja, uči... Prema tome, prva osobina ovih legendi je da su antiesencijalističke.” (Kovačević 2009, 72)

U prvom delu svog zaključka Kovačević ističe vrlo važnu osobinu Romskog identiteta, gledajući iz perspektive drugih, a to je da je promenljiva i da je to pozitivno. Kako je onda moguće, da sami Romi, koji svugde moraju da se dokažu po različitim kulturnim standardima, i da prolaze testove i budu prihvaćeni pod različitim uslovima, da spoznaju elemente svog kulturnog nasleđa kao nešto vredno zaštite i negovanja. To

---

¹³⁴ Ovu legendu je, kako ističe Kovačević (2009, 72) zabeležila Ana Prodanov.

uostalom važi i za srpsko kulturno nasleđe na globalnom nivou, a onda i na manjinsko u kontekstu Republike Srbije.

Aleko Janko je u svom radu koji govori o terenskom istraživanju romske kulture u Sloveniji govorila o tome da se o Romima perpetuira narativ o nepismenosti i neadekvatnosti i to ne smo od strane nestručne javnosti već i od strane kulturologa i romanologa:

“Od samog početka mog istraživanja, suočila sam se sa pogrešnim poznavanjem romologije. Za vrijeme pisanja master rada istraživala sam pismenost mladih Roma i dok su ih romolozi i pedagozi predstavljali kao nepismene, u toku mojih studija pismenosti kao društvene prakse, primetila sam specifičnu, raznoliku i kreativnu upotrebu pismenosti među njima. Dok su mladi Romi prikazivani od strane naučnika kao nepismeni, oni su učestvovali u mnogim kulturnim praksama pismenosti kao što je pisanje hip-hop i rep poezije, ljubavnih pisama, dnevnika i drugih pisanih tekstova.” (Janko Spreizer 1999)

Iz ovih razloga smatram da je inkluzivni registar koji bi zaista reprezentovao ove pojedince i njihove zajednice utopijska zamisao. Ali inkluzivni registar koji bi dopustio dobrovoljnu esencijalizaciju i reprezentaciju koja dolazi iz zajednice, mogao bi značajno da promeni sliku manjinskih zajednica. O tome više u poslednjem poglavlju ovog rada.

Pre toga, ostaje još da razmotrimo kolektivni identitet stanovnika Vojvodine koji se je takođe bio važan deo odgovora mojih ispitanika.

Sociolog Aleksej Kišjuhas smatra da je vojvođanski identitet “politički subverzivan jer je antinacionalan i anacionalan”¹³⁵.

“Vojvođanski identitet je važan i ima smisla jedino kao inkluzivni i pluralistički identitet, posebno u dobu obnovljenih lokalizama i tribalizama, nasleđa jugoslovenskih ratova i porasta ksenofobije, kako lokalno tako i globalno. Vojvođanski identitet ima smisla samo kao potencijal za integraciju i kooperaciju, a ne kao nova granica prema drugima i prema drugome”.¹³⁶

Vojvođanski identitet kao simbol interkulturalnosti naravno, treba potkrepiti i formativnom ulogom koju kultura igra u današnjem društvu, zapravo sa kulturalizacijom koja je umnogome prisutna zahvata li se dinamika društva, smatra

---

¹³⁵ Intervju sa Aleksejem Kišjuhasom <http://www.autonomija.info/skup-vojvodanski-identitet-ima-smisla.html>

¹³⁶ Deo izlaganja Kišjuhasa na skupu “Izazovi: Vojvodina”.

politikolog Lošonc (2006). On se fokusira na naznačavnije problema koji smatra da se ne može prenebregnuti, a to je odnos između regionalnog i nacionalnog. Jer, regionalni identitet nije per se bolji, ili višeg reda nego etnički/nacionalni identitet.

Bitna strategija u ujedinjavanju kulturnih identiteta u jedan unutar nacionalne države jeste regionalizam. Kao indikatori koji govore o tome kako je u analiziranim projektima ustava Srbije određen (garantovan) položaj autonomnih pokrajina u ustavnom sistemu mogu se koristiti sledeći pokazatelji: teritorijalna organizacija koja uključuje regionalni princip; način na koji su u ustavu definisane autonomije; kriterijumi, postupak i način na koji se odlučuje o formiranju autonomnih pokrajina; kako je određena pravna priroda i status najvišeg pravnog akta autonomne pokrajine u pravnom sistemu; pravni subjektivitet autonomne pokrajine; odlučivanje o području na kome se prostire autonomna pokrajina; svojina autonomne pokrajine i druga imovinska prava autonomnih pokrajina; fiskalna autonomija; kvalitet, sadržaj, obim i priroda (izvorne ili poverene) nadležnosti autonomne pokrajine i dr (Pajvančić 2010). Većina mojih ispitanika govorilo je u decentralizaciji u pozitivnom svetlu.

Bojan Kostreš, predsednik Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine, od 2004 do 2008., jednom je ovako definisao Vojvođanski identitet:

“Po mom mišljenju, Vojvođani nisu nacija, niti treba da budu nacija, Vojvođanin je stanje duha, Vojvođanin je čovek koji živi na ovim prostorima, čovek koji prihvata različitosti, koji živi u različitostima i koji različitosti svoje sredine prihvata kao najveću vrednost. Mislim da je to vojvođanski identitet, mislim da je to najveća vrednost svih nas Vojvođana. Vojvođanin je čovek bilo koje vere ili nacije, bez obzira na poreklo, bez obzira na vreme kada je došao u Vojvodinu. Nažalost, mi imamo i ljude čiji preci žive vekovima ovde u Vojvodini, pa ne možemo da ih svrstamo u Vojv đane, a imamo i one koji su možda pre mesec ili dva, godinu ili dve, došli u Vojvodinu i postaju Vojvođani po onoj definiciji o kojoj sam sada govorio.“

Ovde imamo krajnje neodređen, gotovo mističan element ekskluzivnosti/inkluzivnosti u pojmu „stanje duha“. Vojvođanski idnetitet je u velikoj meri konstruisan od strane političkih struktura. Javno veoma aktivna ličnost, Nenada Čanka, osnivača stranke Lige socijaldemokrata Vojvodine, stranke čiji je član i gore citirani Kostreš, veoma se aktivno bavi advokaturom za vojvođanski identitet i time opravdanu veću autonomiju ove pokrajine.

U narativima mojih ispitanika, veoma često dolazi do preklapanja sa političkim narativima. Terminologija (Vojvođanin, sosa, lala, autonomaš), kontekst (šaljive, stereotipizovane priče, zavere, narativ o Vojvodini kao „kravi muzari“), insistiranje na karakternim osobinama kao identitetskom markeru, usvojene su iz političkog diskursa, i veoma su raširene među ispitanicima svih manjinskih grupa.

Ali nadnacionalni vojvođanski identitet, ne stvara veću koheziju i jedinstvo, već stvara druge na potpuno nove načine. Pre svega, opozicija u odnosu na stanovništvo koje živi južno od Dunava i Save i pojedinci koji ne dele iste vrednosti. Te vrednosti, odnosno “stanje uma“ nisu jasno definisani, što je veoma važno za lako proglašavanje političke drugosti.

Najzad, prema nalazima istraživanja Centra za politikološka istraživanja i javno mnenje (CPIJM) Instituta društvenih nauka (IDN), iz Beograda, obavljenih u maju 1996, februaru 2000. i u junu 2003¹³⁷, identiteti u Vojvodini, konstuišu se na osnovu više repera. Sve u svemu, etnonacionalna pripadnost, pokazuje se ključnim stožerom i diferencirajućom varijablom socijalnih identifikacija pripadnika najbrojnijih nacionalnih zajednica u Srbiji. Odmah uz nju ide generacijska pripadnost, a potom, profesija i konfesija. (Lijphart, 1992: 86)(Komšić, 2003a).

---

¹³⁷ Još podataka se može naći na stranici https://www.idn.org.rs/cpijm_lat.php

IV 4. Primer instrumentalizacije elemenata NKN u rešavanju identitetskih konflikata¹³⁸

Konflikti, koji se javljaju kao posledica identitetskih sučeljavanja podstaknutih upotrebom kulturnog nasleđa, često su se završavali veoma tragično.¹³⁹ Međutim, ako shvatimo kulturu, nasleđe i identitet kao neutralne pojmove koji se mogu instrumentalizovati u različite svrhe, onda je njihov karakter određen prirodom upotrebe, odnosno namerama onih koji ih koriste.

Polazeći od date teze, cilj ovog potpoglavlja jeste da ispita mogućnosti instrumentalizacije kulturnog nasleđa, naročito nematerijalnog, za uspostavljanje i održanje mira. Rad se sastoji od tri manja dela: (1) okvirno-teorijskog, u kojem će ukratko biti kontekstualno određena značenja analitičkih termina (2) zatim, dela sa odgovarajućim primerima koji ilustruju upotrebu nasleđa na koju se u radu referiše (slučaj Irske, Istočnog Timora i Sudana) i (3) primene tih analitičkih pojmova na pomenute slučajeve.

I sama sam, naročito u detinjstvu (devedesetih godina prošlog veka), u medijima i političkim programima bila svedok neprekidnog jačanja narativa mržnje u okviru svoje i drugih zajednica. Kulturno nasleđe je, prema mom iskustvu, uvek bilo oruđe za kreiranje ekskluzivnih identiteta i određivanje (teritorijalnih) granica. Odnos mržnje između članova različitih zajednica perpetuirale su dodatno posledice ratova i egzila kroz lične tragične narative učesnika i onih koji su na druge načine bili pogođeni. Takvu povratnu spregu je veoma teško zaustaviti, i za to je potrebno mnogo vremena. Ipak, određeni napori različitih pojedinaca i institucija koji pružaju drugačiji pogled na iste okolnosti i, bar formalno menjaju percepcije ključnih koncepata u narativima koji nastaju u konfliktnim vremenima mogli bi da poboljšaju i ubrzaju procese pomirenja, ili bar prestanka konflikta.

O radu jedne od tih institucija – Uneska, podeljena su mišljenja u okviru antropološko-etnološke literature. S jedne strane, prakse koje se u antropološkoj akademskoj zajednici pripisuju Uneskovom sistemu zaštite i konotiraju negativno jesu

---

¹³⁸ Ovaj deo rada je objavljen kao članak u časopisu Antropologija, kompletna referenca nalazi se u spisku literature.

¹³⁹ Najkrvavijim etničkim sukobima u modernom svetu označeni su oni na prostoru Balkana, Bliskog Istoka, Irske, Ugande... O različitim kategorijama identitetskih sukoba širom modernog sveta su pisali Vilmsen i Mekalister (Wilmsen and McAllister 1996), Kusuma i Skot (2005) i Vimer (Wimmer 2013).

naglašavanje kulturnih razlika, esencijalizovanje identiteta grupâ ljudi i popisivanje njihovih esencijalistički shvaćenih karakteristika, kao i izjednačavanje elemenata kulturnog nasleđa sa ekskluzivnim identitetskim parametrima.¹⁴⁰ S druge strane, postoji i mišljenje da je, zahvaljujući između ostalog i radu Uneska, nasleđe od „pojma koji nosi nacionalizmom prenaplašeni ponos vredan čak i kolektivnog samouništenja ili genocida nad susednim ili rivalskim populacijama, svedeno na predmet turističke komodifikacije” (Milenković 2016, 22). Ideja da je potonje gledište o nasleđu od manje negativnog uticaja na ljudske odnose u multikulturnim područjima jeste polazna teza ovog rada, što ga je najpre potrebno predstaviti teorijske mehanizme koji mogu da omoguće da kulturno nasleđe dobije drugačiju ulogu u društvenim interakcijama.

Ako se nasleđu priđe kao društvenom konstrukt, kao selektivnoj interpretaciji prošlosti koje formira svojevrsnu kolektivnu memoriju (Halbwachs 1992), jasno je da je ono podložno manipulaciji i da se uz određene simbolične strategije ono može preoblikovati. Preoblikovanje nasleđa je preoblikovanje kulturnih identiteta, što dalje implicira usmeravanje ponašanja prema napravljenim promenama (Alexander 2011, 52). Preoblikovanje se ne odnosi samo na nesvesni i emotivni uticaj na pojedince i grupe (Wetherell 2010), već i na odavno primećene svesne strategije pojedinaca i grupa koje oni samostalno kreiraju u skladu s trenutnom političko-ekonomskom društvenom atmosferom (Goodenough 1969).

Taj proces stvaranja značenja koji je podređen potrebama trenutnih društvenih situacija u isto vreme služi i kao kohezivni i kao distinktivni faktor u okviru zajednice i u odnosu više zajednica: on iscrtava granice identiteta, artikuliše neku vrstu moralne superiornosti u kulturnim odnosima, povlači simboličke ali i realne, fizičke, granice između različitih identiteta, to jest njihovih nosilaca, pruža pravo na raspolaganje različitim resursima i drugo (Smith 2006). S takvim potencijalom, on može biti i faktor konflikta i pomirenja, pa tako i pretnja i „lek” za interkulturne dijaloge (Graham/Howard 2008).

Tanbridž i Asvort (1996) su opisali posebnu vrstu nasleđa: nasleđa u pogledu čije interpretacije ne postoji konsenzus među različim zainteresovanim stranama, nazivajući takvu vrstu nasleđa disonantnim. Međutim, Smit (Smith 2006, 82–85) smatra da je disonantnost karakteristika nasleđa uopšte, takoreći njegov pasivni potencijal koji

---

¹⁴⁰ Pogledati u Shouten (1995); Eriksen (2001; 2006); Nielsen (2011); Aykan (2014).

se uočava onda kada se pojavi nova grupa koja ima svoju interpretaciju. Često se tom pojavom razbija dominantni diskurs u interpretaciji i dolazi do političkog sukobljavanja grupa koje smatraju nasleđe svojim i svoju interpretaciju najboljom. Ipak, nisu retki ni slučajevi kada je isticanje disonantnih stavova dovelo do drugačijeg i otvorenijeg sagledavanja nasleđa i prošlosti (Laclau 1994); sukobi su izbegavani tako što su određeni stavovi neutralizovani jer su se interpretacije svih strana tretirale sa uvažavanjem. Kada je nasleđe u svojoj konsonantnoj fazi, može se uvek iznova artikulirati, stoga je saglasnost u vezi sa interpretacijom kulturnih simbola takođe stalan proces koji ostavlja prostor za instrumentalizaciju kulture, kulturnih identiteta i nasleđa. Ono što je trenutno „objektivna istina“, to jest neka vrsta zvanične verzije prošlosti, Jorgensen i Filips (Jorgensen and Phillips 2002) nazivaju sedimentnim diskursom. Međutim, i sedimentni diskurs je takođe podložan novim artikulacijama.

O sedimentnom diskursu iscrpnije je pisala Smitova (2006), označavajući ga kao „autorizovani diskurs nasleđa“ (u daljem tekstu ADN). Iz njene perspektive, nasleđe je kulturni proces koji utiče na čin pamćenja i stvara načine da se razume sadašnjost i da se u njoj učestvuje. ADN je, shodno tome, diskurs koji ističe u prvi plan estetiku materijalnog nasleđa i neutralne elemente nematerijalnog kulturnog nasleđa o kojem aktuelna generacija mora brinuti, i preneti ga narednim generacijama kao što je to nasleđe i njoj bilo preneto, usput definišući šta je to nasleđe i određujući ko ima pravo da govori o njegovom značenju. Posledica postojanja ekskluzivnog interpretatorskog diskursa jeste ta što on postavlja legitimne „portparole“ prošlosti. Treba dodati i to da je „prošlost“ izraz koji se u ovoj retorici koristi kao sinonim za nasleđe jer pretpostavlja definitivno i jedinstveno iskustvo istorije, tako što nema alternativnu interpretaciju.

Nasleđe je u ovom diskursu uvek pozitivno konotirano, to jest smatra se da je od velike vrednosti jer je ono najbolje što je ostalo iz prošlosti, ili je prosto veoma vredno jer je jedino što je ostalo iz prošlosti (Smith 2006, 87). Iz perspektive ovog rada, značajna je teza Smitove da se najpouzdanijim tumačima prošlosti i čuvarima onoga što je iz te prošlosti ostalo smatraju stručnjaci u tom polju (arheolozi, istoričari, antropolozi). Ovim stručnjacima se više veruje nego nosiocima političke moći, pa i nosiocima nasleđa.

U poslednjoj deceniji prošlog veka, na globalnom planu je došlo do retradicionalizacije kulturnog identiteta, što je dovelo do borbi za prisvajanje ili uništavanje nasleđa, kojoj se paralela može pronaći jedino u otvorenom kulturnom terorizmu s početka 21. veka (Milenković 2016, 21). Stoga, nije nužno vraćati se u dalju prošlost da bi se pronašli primeri koji prikazuju zloupotrebu kulturnog nasleđa kao sredstva za instrumentalizaciju identiteta i stvaranje sukoba oko prava na teritoriju ili prava na neke druge resurse. Takvih primera je mnogo¹⁴¹ i oni nisu u primarnom fokusu ovog rada. U primarnom fokusu ovog rada jeste ispitivanje mirnodopskih potencijala ovakvih situacija, kao i onih koje u potpunosti i inicijalno imaju mirovni karakter. U tom smislu, predstaviću tri slučaja u kojima je kulturni konflikt rešen zahvaljujući korišćenju kulturnog nasleđa, to jest u kojima je element nematerijalnog kulturnog nasleđa poslužio kao sredstvo pomirenja nakon ozbiljnih identitetskih konflikata, a sve uz pomoć postojećeg globalnog institucionalnog okvira.

Irska

Brú na Bóinne je neolitsko nalazište pod Uneskovom zaštitom u Severnoj Irskoj. Na prostoru tog nalazištasu se sukobile vojske Vilijama III Oranskog (William of Orange) i Džejmisa II englesko-irskog kralja, prvog jula 1690. godine. Džems II i njegova vojska bili su poraženi s neočekivanom lakoćom a bitka je u zvaničnoj istoriji poznata kao prekretnica u ratu za Irsku (McNally & Turner 2005, 38–43). Iako to nije u potpunosti istina jer su vojske bile mešovite, bitka se u popularnom diskursu interpretira kao borba između katolika, irskih starosedelaca i protestanata, engleskih potomaka. Simbolički značaj bitke ju je učinio najpoznatijom u britanskoj i irskoj istoriji i veoma važnim delom folklorira irskih protestanata. Događaj ostaje interpretiran kao verski i politički, dakle kao identitetski sukob u želji za ostvarivanjem prava Iraca na političku samostalnost. Takozvani „oranžisti“ obeležavaju bitku svake godine u Severnoj Irskoj, što je ponekad praćeno „vandalskim“ incidentima (Kheller 2006). Devetog maja 2007. godine, nakon što su protestanti i katolici oformili zajedničku vladu u Irskoj, katolički sveštenik Ijan Pejsli i predstavnici Vlade načinili su nenajavljenu posetu pomenutom nalazištu i posadili drvo u memorijalnoj bašti utvrđenja Oldbridž koje se tamo nalazi. Tako je napravljen simbolički most između protestanskih rojalista i katoličkih republikanaca. Politički predstavnici irske i engleske strane su pod okriljem Uneska,

---

¹⁴¹ Videti u Vilmsen i Mekalister (Wilmsen and McAllister 1996) i Vimer (Wimmer 2013).

prećutnim odobravanjem različitih viđenja obostrano činjenog i trpljenog nasilja, uspele da smanje nasilna ponašanja učesnika na proslavama godišnjice. Severna Irska ne bi mogla da prevaziđe unutaridentitetske sukobe bez internacionalnog okvira i simboličnog značaja organizacije Unesko kao arbitra (Obershall 2007). Nakon poslednjeg perioda teških sukoba poznatih kao The Troubles, ovaj vid preko potrebnog pomirenja iznedrio je rastući korpus eksperata za posredovanje i pomirenje u Irskoj koji su potom pomagali globalnim organizacijama na drugim tada gorućim mestima – na Bliskom Istoku, Balkanu, Šri Lanki i u Africi. Ministarstvo spoljnih poslova Irske oformilo je Jedinicu za rešavanje konflikata kako bi irski eksperti mogli da rade kao internacionalni mirotvorci. Kotrel (Cottrell 2005) smatra da je takva, više formalna nego realno učinkovita uloga Irske, služila kao simbol želje Republike Irske da se ne ponove događaji koji su mapirali severne delove ovog ostrva na globalnoj mapi krvavih sukoba.

Istočni Timor

Sledeći primer govori o elementu nematerijalnog kulturnog nasleđa koji je u vremenima pre kolonijalizma služio za regulisanje odnosa na Molučkim ostrvima u istočnoj Indoneziji. Šira oblast – Istočni Timor, naseljena je konfesionalno mešovitim stanovništvom. Identitetski sukob između hrišćana i islamskih grupa koji je za sobom ostavio hiljade mrtvih sa obe sukobljene strane, trajao je od 1999. do 2003. godine, a u istoriji ovog prostora poznat je kao Sekretarski konflikt etnopolitičkog karaktera (Bertrand 2004).

Pre izbivanja sukoba, ova ostrva su bila poznata po harmoničnim odnosima, pa je bilo teško u konfliktnim vremenima osloniti se na pravne mehanizme, vladu i vojnu snagu, koja do tada nije rešavala slične probleme ili ih je rešavala na nezadovoljavajuć i neodrživ način. Za ovdašnje stanovništvo postojao je tradicionalni okvir za rešavanje konflikta, neka vrsta običajnog prava koje se naziva pela. Pela sistem ili pela paktovi jesu moralne obaveze zaraćenih zajednica da se nakon razarajućih događaja udruže u poduhvatu obnove. Dakle, ukoliko se dogodi incident ili nastane konflikt između dva sela na Molučkim ostrvima, ona su po tradicionalnom pravu u moralnoj obavezi da potom sarađuju na izgradnji nekog dela infrastrukture, religijskog objekta i sl. (Brauchler 2012, 156). Bartels (1977) smatra da je, budući da data tradicija istorijski prethodi preuzimanju islama i hrišćanstva, njena svrha bila udruživanje

domorodačkih plemena u pružanju otpora kolonizatorima. Imajući u vidu to da svako selo ima od jedne do četiri veze, to jest pakta, pela mreža je veoma rasprostranjena.

Ipak, u praksi se pokazalo da ovaj vid sprovođenja pravde ima i mnoge problematične strane, kao što su starosna diskriminacija, neadekvatna zaštita svedoka itd. (Brauchler 2012, 160). Ono ne garantuje poštovanje ljudskih prava, kako su ona formulisana u Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima i stoga ne ispunjava kriterijume Uneska kako bi ušla u zaštitu.

Lokalni stručnjaci iz oblasti nematerijalnog kulturnog nasleđa, pokrenuli su inicijativu da se pela sistem uzme u obzir kao deo rešenja kako bi se ublažile posledice konflikata, budući da predstavlja unikatni deo nasleđa i marker za konstruisanje identiteta većine stanovnika Maluku arhipelaga, bilo da su muslimani, hrišćani ili pripadnici neke druge veroispovesti (Al Qurtuby 2016, 58).

Sudan

Treći primer – primer države Sudan, govori o jednom celovitom i kompleksnom procesu instrumentalizacije nasleđa u mirovne svrhe, ali u kulturno-ekonomsku korist manjinskih zajednica. Budući da je velika postkolonijalna država koja na svojoj teritoriji ima veliki broj različitih etničkih zajednica, Unesku je Sudan bio veliki izazov i poslužio mu je kao eksperimentalno područje (Laturcq 2009, 304). Godine 2005, Unesko je usvojio rezoluciju pod nazivom Strengthening of cooperation with Republic of Sudan. Ova saradnja težila je učvršćivanju okvira za udruženo delovanje internacionalnih institucija, državnih funkcionera i stručnjaka u sferi kulturnog nasleđa s ciljem da se dosegne koren uzroka konflikta i preoblikuje budućnost države. U tom sklopu je pokrenut i projekat koji se ticao isključivo nematerijalnog kulturnog nasleđa sudanskih kulturnih zajednica.

U približno istom periodu, sudanske vlasti primile su strane investicije za obnovu i poboljšanje hidrocentrale Marove na Nilu. Radovi koji su počeli 2003, a trebalo je da se završe u roku od pet godina, podrazumevali su iseljavanje čak nekoliko etničkih zajednica/plemêna iz te regije (koja je njima pripadala), između ostalih i zajednica kao što su Manasir, Hamdab, Amri i druge. U pokušajima iseljavanja, dolazilo je i do fizičkog sukoba između pripadnika zajednica i vojske koja se nalazila pod upravom aktuelne vlasti; beskućništvo i glad snašli su hiljade ljudi, a životi onih koji

nisu blagovremeno obavješteni o opasnostima bili su ugroženi poplavama njihovih stambenih jedinica (Hafsaas-Tsakos 2011, 52–54).

Iseljavanje zajednica nije bilo lako izvedeno i, zahvaljujući postojanju internacionalnog okvira koji je štitio nasleđe¹⁴², morala se dodatno obratiti pažnja na proceduru, to jest da ona ne ugrozi kulturno dobro. U ovom slučaju radi se o značajnim elementima materijalnog nasleđa i arheološkim nalazištima i artefaktima, ali i o „živoj kulturi“, to jest o nematerijalnom kulturnom nasleđu. Prema ovom Uneskovom sporazumu bilo je potrebno da zajednice dobiju određenu kompenzaciju za pristanak na fizičko izmeštanje. To se odnosilo na izgradnju muzeja, mogućnost da pripadnici ovih etnokonfesionalnih grupa investiraju u komodifikaciju svoje kulture i kulturnog prostora koji im pripada (Laturq 2009, 306–307).

Analiza mirovnog potencijala (nematerijalnog) kulturnog nasleđa

Sukobi koji postoje kao posledica interpretacije kulturnog nasleđa zapravo su identitetski, simbolički sukobi (važi i obrnuto) koji se neretko produbljuju u oružane sukobe. Kada govorimo o retradicionalizaciji i masovnom povratku etnokonfesionalnom identitetu kao osnovnom resursu sopstva tokom osamdesetih i devedesetih godina 20. veka (Milenković 2016, 55), suočavamo se s problemom korišćenja kulturnog nasleđa i identiteta u legitimizaciji hijerarhizacije kulturnih grupa, to jest njenih pripadnika u multikulturnom okruženju i njihovom posledičnom diskriminacijom i eksploatacijom, kao i sa tragičnim sukobima. Stoga se sâmo nameće pitanje može li se već raspoloživi uticajni institucionalni okvir Uneska iskoristiti da bi se elementi nasleđa instrumentalizovali u svrhe legitimizacije napora za pomirenje i kulturno-političku inkluziju obespravljenih pojedinaca i grupa u zajednicu onih s ostvarenim pravima.

Ti napori ogledaju se, prema zvaničnom stavu Uneska, u „pretresanju“ kulturnih istorija strana u konfliktu (ili u potencijalnom konfliktu), u traženju korena animoziteta i u ispitivanju prirode predmeta sukoba. U tom smislu, potrebno je vršiti

---

¹⁴² Pored UN i Uneska, institucije koje su se oglasile protiv ubrzane i neplanske izgradnje hidrocentrale, I u korist očuvanja materijalnog i nematerijalnog kulturnog nasleđa na ovom prostoru su ACACIA project University of Cologne, Gdańsk Archaeological Museum Expedition (GAME), Polish Academy of Sciences, Humboldt University of Berlin, Italian Institute for Africa and the Orient (IsIAO), University College London (UCL), The Sudan Archaeological Research Society, The Hungarian Meroe Foundation, University of California, Santa Barbara i Oriental Institute of the University of Chicago.

etnografska istraživanja koja bi imala za cilj pronalaženje osnova za izgradnju mira i održivog razvoja u istraživanoj zajednici.¹⁴³

Salakus (1999) navodi pet tačaka koje treba razmotriti ne bi li se premostili kulturni jazovi: (1) potrebno je učiti o kulturi „drugog“ (2) ne treba stereotipizovati kulture (3) treba praviti most između kulturâ koristeći se znanjima i načinima na koji druga kultura stvara međukulturne veze (4) treba koristiti svoju kulturu i načine i upoznati druge sa njima i (5) ukombinovati obe kulture u integrativnu „smešu“ kako bi nastao zajednički simbolički prostor u kojem je moguće operisati.

Smatram da se svih pet tačaka može pronaći u načinu na koji funkcioniše Uneskov sistem zaštite (nematerijalnog) kulturnog nasleđa. U uslovima kada ovu organizaciju poštuju obe strane u konfliktu, ona ističe kulturne simbole (kroz svoje reprezentativne liste) za koje se same zajednice/države opredele (to je bar idejno istinito), time stavljajući na raspolaganje elemente nasleđa preko kojih je lakše pristupiti strani s kojom je neko u konfliktu. Sistem zaštite stavlja na videlo ono što nacionalne/kulturne/konfesionalne/etničke i podgrupe svih ovih grupa žele da bude njihov identitetski nosilac i time znatno olakšava ovakav vid pristupa pomirenju.

Okvir zaštite kulturnog nasleđa, pre svega nematerijalnog, koji se ogleda u listama koje popisuju izabrane reprezentativne elemente, zatim listama dobre prakse očuvanja koju su pokazali nosioci nasleđa ili stručnjaci za heritologiju ili država i projektima i fondovima koji im u očuvanju pomažu, jeste birokratski okvir. Obuhvatajući niz formulara, određenu retoriku, i kao uslov za pomoć u očuvanju elemenata nasleđa, ovaj sistem zahteva prilagođavanje kulturnih elemenata tim birokratskim standardima. Svaki od ova tri slučaja navedenih u radu razrešeni su u ključu tih standarda.

Međutim, nije uvek slučaj da sukobljene strane u celosti žele pomirenje, pa čak ni prestanak konflikta. Stoga je putem političkih i stručnih kanala potrebno posredovati u ovom procesu i voditi ga. Već pomenuta etnografska istraživanja, koja bi istakala važne elemente nematerijalnog kulturnog nasleđa određenih zajednica, stavljaju antropologe na čelo odgovornosti za mirovne akcije ovog tipa. Antropolog bi bio protivteža birokratskom diskursu: neko ko detektuje disonantnost nasleđa kao mogućnost za mnoge divergentske akcije. To su akcije koje otvraju nove diskurse koji

---

¹⁴³ Programi i strategije iz kojih je preuzet izvod u tekstu nalaze se na: <http://en.unesco.org/themes/building-peace-programmes>

bi ukinuli dominaciju jednog, normalizovanog i pretpostavljeno pravilnog interpretativnog sistema za kulturno nasleđe i dali glas manjinskim kulturnim grupama ili bilo kojoj utišanoj strani u konfliktu (Smith 2006). Institucionalni i birokratski okvir Uneska je, s druge strane, protivteža daljoj relativizaciji i produbljivanju konflikta kroz arbitrarni autoritet.

Uz to, mnogi autori ističu sve zastupljeniji utisak da međunarodno uspostavljene „mirovne alatke“ kao što su ratni sudovi ili komisije za istinu i pomirenje često ne uspevaju da uspostave višedimenzionalni pristup kako bi zadovoljili obe strane nakon konflikta (Bloomfield 2006, 18–19, Fischer & Ropers 2004, 11, Galtung 2001, Huyse 2008, 3, Stover & Weinstein 2004, 4). Zato je veoma bitno da se mehanizmi pravde integrišu sa lokalnim vrednostima i praksama nematerijalnog kulturnog nasleđa jednog društva i tako doprinesu oporavku života u zajednici (Stover & Weinstein 2004, 11–12). Uspešne inicijative moraju se ukoreniti u zajednice koje treba pomiriti, ali je potrebna razumevanje, razumeti kako se pripadnici zajednice sami bore sa bolnim kolektivnim sećanjem iz sukoba, kao i kakvu ulogu zaboravljanje, sećanje, optuživanje, individualna ili kolektivna krivica igraju u njihovom kulturnom sistemu – kako je bilo neophodno učiniti u slučaju Istočnog Timora (Brauchler 2012, 154).

Dokument o autentičnosti iz Nare¹⁴⁴ ističe kritike evrocentričnog pogleda na vrednost neke kulture i ustanovljuje neophodnost dijaloškog definisanja elemenata nasleđa koje treba zaštititi u saradnji sa samim zajednicama čije se na slede selektuje i štiti. U ovom dokumentu se ističe da odgovornost za kulturno nasleđe i upravljanje njime pripada, na prvom mestu, kulturnoj zajednici koja ga je stvorila te da je potrebno pokazati dužno poštovanje svih kultura (Milenković 2016).

Uvažavanje nasleđa svih kulturnih grupa je naročito bitno artikulirati u okviru granica država koje su već odavno multietničke, to jest multikulture. Indikativno je da su još 1971. godine statistički podaci dobijeni istraživanjem pokazali da je samo 12 država na svetu moglo da se nazove nacionalnim državama u pravom smislu tog pojma (veoma mali broj nacionalnih manjina, to jest jasna dominantnost većinskog stanovništva kao što je to slučaj, na primer, u Japanu) (Connor 1978). Relevantnost statističkih podataka u identitetskom smislu uvek je upitna jer podrazumeva da pojedinac koji prihvata više identifikacija stvara kognitivnu disonancu

---

¹⁴⁴ Tekst originalnog dokumenta, The Nara Document On Authenticity, moguće je pronaći na linku: <http://whc.unesco.org/archive/nara94.htm>

i živi u nelagodnosti. Stoga, da bi se izbegao taj vid egzistencijalne nelagodnosti, pojedinac teži pojednostavljenju psihološko-društvenih praksi (Festinger 1957). Kako je to mišljenje osporeno od strane autora iz domena kognitivne antropologije¹⁴⁵ na ovom mestu ipak je korisno razmotriti statističke podatke u svrhu formiranja globalne slike, kakvu između ostalog posmatra i Unesko kada kreira platforme za zaštitu kulturnog diverziteta.

Takva sadašnja perspektiva omogućila je da sadnja drveta u okviru nalazišta zaštićenih Uneskovim simboličkim mehanizmima postane razlog za preispitivanje kolektivnih bolnih iskustava konfliktnih strana. Preispitivanje dovodi do „ljudljanja“ autoriteta već pomenutog ADN-a i osigurava svima pravo nad interpretacijom prošlosti, u izvesnom smislu pomažući ne samo zaraćenim stranama nego i njihovim podgrupama. Jer ovde nije reč samo o etničkim sukobi-ma gde bi mnogo više moralo biti reči o teritorijalnim interesima (Oberschall 2007), već o svim sukobljenim interesima između kulturâ koji su identitetskog tipa i koriste se elementima kulturnog nasleđa. To je najvidljivije na primeru sudanskih manjinskih zajednica koje su zahvaljujući Uneskovom sistemu zaštite uspele da osiguraju neku vrstu vidljivosti u ekonomsko-turističkom diskursu čime su „kompenzovale“ to što su morale da budu raseljene. Bez stručnjaka koji bi procese gubljenja nasleđa dokumentovali i koji bi obrazložili lošu stranu tih procesa, osiguravanje kompenzacije u birokratskom okviru ne bi bilo moguće.

Pored Uneskovih globalnih i međunarodnih okvira i država Srbija može da posluži kao instrument ostvarivanja liberalnih ciljeva antropologije kroz Uneskov sistem očuvanja kulturnog nasleđa na koji se obavezala ratifikacijom međunarodnih sporazuma u oblasti očuvanja jezičke i kulturne raznolikosti (Milenković 2016).

Stoga, u ovom tekstu iznesena i primerima ilustrovana teza, sumirano, govori o međuzavisnim elementima koji, da bi razrešili to jest prekinuli konflikt, moraju funkcionisati zajedno. Radi se, dakle, o kulturnom nasleđu kao sredstvu kojim se može doći do pomirenja uz adekvatno angažovanje stručnjaka koji bi znali da iskoriste globalni institucionalni okvir, prepoznajući potrebe zaraćenih grupa i dodatno instrumentalizujući disonantnost kao pasivnu osobinu nasleđa u svrhe svrgavanja političkog diskursa kontrole u okviru kojeg je konflikt možda i započet ili je (mnogo sigurnije) održavan.

---

¹⁴⁵ Videti Holland (2001); Hermans (2002).

Ovde polazim od teze da bi, pre nego što napuste koncept kulturnog nasleđa zbog osvedočene mogućnosti njegove zloupotrebe, antropolozi i etnolozi trebalo da ispitaju korišćenje svoje ekspertize u sprečavanju propadanja potencijala koje kulturno nasleđe ima u pomirenju sukobljenih identitetskih grupa.

Potencijal kulturnog nasleđa i birokratskog okvira koji je sačinjen ne bi li ga zaštitio je pokazan kroz simbolični akt poštovanja zajedničkog nasleđa i dopuštanje različitih interpretacija – kao u slučaju Irske, i kroz lokalna rešenja koja moraju biti povezana sa savremenim evrocentričnim pravnim mehanizmima pomirenja – kao u slučaju Molučkog arhipelaga. Instrumentalizacija nasleđa u isticanju i odbrani interesa potlačenih u konfliktnom odnosu, gde se ono može okarakterisati kao „oružje slabih” (Laturcq 2009, 67), pokazana je na primeru manjinskih zajednica u Sudanu koje ne bi mogle da odbrane svoj ekonomsko/simboličko/identitetski položaj bez prethodno uspostavljenog institucionalnog okvira.

IV 5. Unesko, država, nosioci nasleđa i antropolog

Ovaj deo rada posvetiću povezivanju i razmatranju odnosa svih navedenih interpretativnih i teorijskih okvira sa podacima dobijenih istraživanjem, i proveriti njihovo ishodište u onosu na polaznu tezu mog istraživanja. Ovde ću sagledati sve već izloženo i pokušati da što konciznije povežem rezultate istraživanja sa osnovnim istraživačkim pitanjem. Da li je moguće da nauka preuzme instrumentalizaciju kulturnog identiteta, kroz birokratiju, ne bi li je preotela iz političkog konteksta u kojem je, osvedočeno, kulturni identitet razlog konflikta, asimilacije, obespravljnja, diskriminacije.

Vrlo je važno, najzad pomenuti, da Republika Srbija u svom sastavu ima još jednu Autonomnu Pokrajinu, koja se u očima globalnih institucija, ne smatra njenim delom teritorije, i gde je kulturni identitet svojevremeno imao (a moglo bi se reći da je tako još uvek) strašne posledice po život stanovništva. Pitanje Kosova uz ratove devedesetih godina, stavlja kulturni identitet u sam vrh rizičnih elemenata u međukulturnim odnosima. Mnogi ispitanici govorili su o problemu, ne samoindenifikacije, već onoga kako vas drugi označavaju i kako vas u skladu s tim tretiraju. Zato je jako važno imati udela u sopstvenoj reprezentaciji.

Počnimo od sledećih premisa:

1. Uneskov sistem zaštite elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa ostavlja državama potpisnicama Konvencije za očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva najveću moć pri selekciji i nominaciji elemenata.

2. Države uspostavljaju liste na državnom nivou. Nacionalni registar Republike Srbije na listi ima znatno više elemenata kulturnog nasleđa većinskog stanovništva. Deo tih elemenata vezan je za lokalni više nego etnički identitet, što naizgled govori o njegovom već inkluzivnom karakteru.

4. Vojvodina je područje izrazite identitetske raznolikosti, ali može oformiti i jedinstveni identitet po potrebi. Ta vrsta kolektivnog teritorijalnog identiteta je ujedinjavaću faktor, ali na izvestan način smanjuje vidljivost manjinskog stanovništva.

5. Deo istraživanih pripadnika manjina u Vojvodini je upoznat sa sistemom zaštite NKN i aktivno učestvuje u reprezentaciji svoje zajednice u tom i sličnim okvirima.

6. Deo istraživanih pripadnika manjina u Vojvodini nije upoznat sa postojanjem sistema zaštite, ne razume birokratsku terminologiju Uneska, i ne prepoznaje elemente nematerijalnog kulturnog nasleđa svoje zajednice kao entitet vredan ove zaštite. Ovaj deo ispitanika koji je brojniji od prvog.

7. Manjinsko stanovništvo u Vojvodini značajno se razlikuje po aspektu identiteta na osnovu kojeg je povezan u zajednicu, po broju pripadnika zajednica, po odnosu prema njima u javnom diskursu, po unutrašnjoj koheziji i organizaciji i drugim osnovama

Sama Konvencija, ostavlja prostor da zaštitu nasleđa na svojoj teritoriji, države potpisnice urede na način koji je u skladu s njihovom unutrašnjom politikom. Ipak, gotovo nedvosmisleno, države se upućuju da prijave na svoje nacionalne i Uneskovu Reprezentativnu listu elemente sa njihove teritorije, a ne samo elemente njihove nacije. Na to, eksplicitno, ne upućuje nijedna odredba, već formulacije u različitim članovima Konvencije poput da država može težiti materijalnu ili drugu pomoć za „za očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa na njenoj teritoriji.”¹⁴⁶ Ono što je u slučaju Republike bitno u ovom trenutku, to je da je zaštita nematerijalnog kulturnog nasleđa prepuštena stručnjacima. Za prijavu elementa, zaslužni su regionalni koordinatori i nadležna tela, pre svega Centar za zaštitu NKN Srbije, koji operiše u okviru Etnografskog muzeja. Država je zainteresovana na nivou ratifikacije, i sprovođenja evropskih i univerzalno demokratskih standarda. Ipak, ne ulazi u detaljnu politiku rada, u tom smislu ne braneći promenu karaktera Nacionalnog registra.

Različite države različito određuju način na koji će prijavljivati elemente sa svoje teritorije. U radu je pokazano kako se Francuska odlučila za neku vrstu neutralnog i univerzalnog pristupa nematerijalnom nasleđu, iako faktički u svojoj teritorijalnoj nadležnosti ima pravi svetski diverzitet. U tom smislu, pravno i formalno gledano inkluzivni registar je moguć i mogao bi se čak pokazati kao primer dobre prakse. Unesko je ustanovio i takvu listu s ciljem da se dobra rešenja podele:

“Registar dobrih praksi zaštite omogućava državama članicama, zajednicama i drugim zainteresovanim stranama da podijele uspešna iskustva u očuvanju i primjere kako su prevazišli izazove s kojima se suočavaju prilikom prijenosa svog živog nasljeđa, prakse i znanja budućim generacijama. Ove

---

¹⁴⁶ Član 23 Konvencije za očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva, Unesko, srpski prevod.

metode i pristupi treba da budu korisni kao lekcije i modeli koji se mogu prilagoditi drugim okolnostima, uključujući one u zemljama u razvoju. ”

Bilo bi, najzad, uputno i korisno razviti rešenje za zaštitu kulturnog nasleđa multietničkih oblasti koje bi moglo biti, koliko je to moguće, univerzalno primenjivo. To rešenje trebalo bi da se tiče uvažavanja svakog kulturnog identiteta, jednaku prisutnost u prezentaciji kulturnog života određene teritorije, i jednaku vidljivost i mogućnost samoprezentovanja.

Svaka politika je drugačija, ali može se izvesti opšti zaljučak da je globalna podela zemalja na razvijene u razvoju i zemlje trećeg sveta, zatim podela na kolonijalne sile i bivše(i sadašnje) kolonije direktno uticala na način na koji možete da operišete po pitanju kulturnog nasleđa. U toj globalnoj hijerahiji koju Unesko svakako oponaša u svojoj strukturi, u zavisnosti od pozicije moći, stvara se drugačija slika kulturnog nasleđa, i „bira prava vrsta kulture“ (Nielsen 2011, 32-34).

Nacionalni registar čiji je sadržaj izložen u jednom od delova rada, je nastao po preporuci Konvencije iz 2003. godine. Elementi koji se na njemu nalaze prošli su smernice iz Pravilnika o upisu u nacionalni registar nematerijalnog kulturnog nasleđa, koji određuje kriterijume za upis nematerijalnog kulturnog dobra na listu, dokumentaciju za upis nematerijalnog kulturnog dobra, proceduru za upis na liste i mere zaštite.¹⁴⁷ Lista ima sledeće kategorije elemenata:

Tradicionalna znanja, veštine i umeća, tehnike i prakse, kao i njima pripadajući predmeti, instrumenti, artefakti i kulturni prostori koji se tiču specifične proizvodnje svojstvene zajednici koja to znanje nosi i/ili znanja, veštine, verovanja i njima odgovarajući običaji i prakse koji su nastali i razvijali se kroz stalnu uzajamnu vezu date zajednice sa prirodom koja je okružuje. Tu su takođe uključena i znanja tradicionalnih zanata i oblast znanja i običaja koji se tiču prirode i svemira.

Živi čuvari nasleđa, odnosno osobe ili grupe koje se izdavaju kao jedinstveni nosioci specifičnih znanja i umeća neophodnih za stvaranje/izvođenje, a otuda i održavanje nematerijalnog kulturnog nasleđa zajednice kojoj pripadaju.

---

¹⁴⁷ Pravilnik se može naći na linku <http://www.nkns.rs/sites/default/files/documents/pravilnik-o-upisu-u-registar.pdf>

Svetkovine i običaji, obredi i svečanosti povezani sa religioznošću, radom, zabavom i drugim značajnim momentima društvenog i privatnog života pojedinaca i zajednica čiji su deo kulturnog identiteta, kao i njima pripadajući predmeti, instrumenti, artefakti i kulturni prostori.

Usmene tradicije, izrazi i jezik na kojima oni nastaju i izvode se, kao i samo izvođenje ovih predanja i izraza i njima pripadajući predmeti, instrumenti, artefakti i kulturni prostori.

Tradicionalne izvođačke umetnosti, kao i njima pripadajući predmeti, instrumenti, artefakti i kulturni prostori.¹⁴⁸

Etnografski materijal koji sam sakupila prilikom istraživanja govori u prilog postojanja vrednih elemenata manjinskog kulturnog nasleđa u svim pomenutim kategorijama, i nije sasvim jasno šta razlog tome da ne budu na listi.

Ponovo, Republika Srbija od ratifikovanja, ni na koji način ne opstira formiranje inkluzivnog registra. Rad na zaštiti elemenata NKN prepušten je stručnjacima u oblasti kulture, etnologima, antropologima, arheologima, istoričarima, muzealcima. Oni su formirali Centar za NKN, postavili regionalne predstavnike, i napravili prilično efikasnu mrežu koja se bavi identifikovanjem, interpretiranjem, beleženjem različitih elemenata većinske kulture u Srbiji. Njeno ishodište je trenutni Nacionalni registar, onako kako sada izgleda.

Postoji izvesno negodovanje forsiranja inkluzivnosti u internom kontestu, ali ono nije ni na koji način eksternalizovano, niti je zvanično odgovoreno na Milenkovićev predlog. To negodovanje dolazi od stručnjaka koji misle da je registar dovoljno uključiv, odnosno da nije isključiv. Argument postoji u sledećoj tački.

Naime, kao što je više puta rečeno, inkluzivnost postojećeg registra može da se ogleda u lokalno uključujućem karakteru trenutno upisanih elemenata. Filigranski zanat, gde su zanatlije često albanske nacionalnosti i lokalni zanati koji nisu etnički određeni. Ali, kao što smo videli to nije način prave inkluzije i nije vid interkulturalnog razumevanja. Napraviti inkluzivni registar je utoliko moguće ukoliko se promeni politika uključivanja manjina sa multikulturalnog na interkulturalni model.

Mnoge organizacije i kompanije, širom zapadnog sveta, slave koncept diverziteta. Međutim, uvažavanje kulturne različitosti, ne podrazumeva inkluzivnu

---

¹⁴⁸ Isto.

okolinu. Govorim o atmosferi: pravnim, ekonomskim, infrastrukturnim, prostornim simboličkim uslovima da se različitosti uključe u svakodnevni život celokupne zajednice (Sapon-Shevin 2013, 46). Za mnoge pripadnike manjina u Vojvodini, ma koliko bila tolerantna sredina, ta vrsta vidljivosti i zastupljenosti nije moguća. Tako je formalno moguće da bilo koja zajednica upiše element svog NKN na Nacionalni registar, ali ne postoji pre svega dovoljna obaveštenost, ni kanali posredništva, niti mnogi drugi faktori koji bi ohrabрили i osposobili manjinske grupe da smatraju i reprerzentuju svoju kulturnu kao važnu za Republiku Srbiju.

Moramo u tom smislu obratiti pažnju i na stvaranje kolektivnih teritorijalnih identiteta, kao naizgled pozitivnog rešenja. Vrlo slično koncepciji građanina sveta, koji je nadnacionalni i nadedetnički princip, ali je ponovo rezervisan samo za određenu grupu ljudi.

Vojvođanski identitet nije toliko postojan konstrukt koliko su to drugi etnički identiteti u Vojvodini. Ipak u zavisnosti od konteksta može biti veoma važan. U smislu ostvarivanja ideje o inkluzivnosti, vojvođanski identitet može biti prepreka, jer ne dozvoljava važnost kolektivnih identiteta i u nivou sveobuhvatnog kolektivnog identiteta pokrajine okreće se pravima pojedinaca po francuskom modelu. Pored toga, konstruiše identitet nasuprot ostatku Srbije, i dobija potpuno drugačiji, segregativni, efekat.

U izvesnom smislu, Vojvođanski identitet je u korelaciji sa idejom veće autonomije ove oblasti, koja vodi ka totalnom otepljenju od ostatka Srbije. Nije sasvim jasno iz odgovora mojih ispitanika, da li oni to žele ili ne. Postoji jasan otklon od Beograda i Srbije i negodovanje tretmana manjina koje dolaze iz centra države, ali niko od ispitanika nije nalazio posebne beneficije u odvajanju Vojvodine. Ideja o Vojvođanskom identitetu, rekla bih, nije nadišla etničku podeljenost, i nije u pravoj meri obezbedila inkuziju svih kulturnoih identiteta ove Pokrajine. O tome najviše govori njeno angažovano manjinsko stanovništvo.

Ovo je tačka koja govori gotovo sasvim u prilog potrebi Inkluzivnog registra i tome da, kako kaže Milenković, ona nije utopistička ideja. Ispitanici iz ove grupe su entuzijasti i oportunisti, pojedinci koji razumeju način na koje njihove zajednice kroz moderne birokratske okvire, organizacije i fondove mogu da postanu vidljive i da profitiraju.

Ovi pojedinci insistiraju na uključenosti, pre svega na individualnoj a onda i na nivou zajednice. Trude se da izgrade put ka administrativnim i političkim položajima i mesto u strukturi odlučivanja o životu u državi. Takav aktivizam bi trebalo pozdraviti, jer je ono temelj uspostavljanja valjane osnove za istinsko učestvovanje manjina u pitanjima od javnog značaja. Naročito što ga u tom slučaju same manjine postavljaju i država može da pruži podršku, bez pokretanja inicijative i pravljenja strategije da uključi manjine (Xu 2007, 24). Drugim rečima, država bi trebalo da iskoristi sve situacije u kojoj manjinski predstavnici žele da se uključe u državne strukture – jer to znači da je uvažavaju i poštuju i vide kao legitiman put ka ostvarivanju svojih prava. Alternativa su protesti, neredi, okretanje matičnim ili drugim državama, opstuiranje vlasti i drugo (Gillion 2013, 58-64).

Ispitanici-aktivisti u ovom istraživanju usmereni su na strane fondove, pre svega evropske, ili privatne koji su u vezi sa evropskim, ali žele da do svojih prava dođu do vidljivosti. Svakom od mojih ispitanika bilo je važno uvažavanje regionalne koordinatorke, mišljenje Centra, i poštovanje ostalih kultura ove zemlje, bez obzira da li su finansirani od strane matičnih država, ukoliko ih imaju.

Ako je prethodna tačka bila jedan od inspirišućih i ohrabrujućih faktora u vezi sa kulturnim politikama i promenama u zaštiti nasleđa naročito u pogledu inkluzivnosti Nacionalnog registra, u ovoj tački se nalazi najveća prepreka istom.

Ispitanici iz druge grupe, kao što je već rečeno nisu upućeni o terminologiju vezanu za NKN, Unesco, sistem zaštite. Ne znaju čime se ova organizacija konkretno bavi, ne znaju da elementi kulturnog nasleđa postoje i u svakodnevnom životu, ne vide ga van istorijskog konteksta. Ako znaju nešto o tome, to je formalizovano i ispoljava se u floskulama i bez konkretnog značenja. To je obeshrabrujuće, jer kako je to originalno postavila Asma Ibrahim:

“Kada ljudi ne znaju kakvo kulturno nasleđe imaju pred sobom, nema prepreka da ga unište odnosno ostave da bude uništeno.”¹⁴⁹

Tu se postavlja moralno-metodološko pitanje važno za antropologiju i etnologiju, naročito u domenu nematerijalnog kulturnog nasleđa. Da li treba insistirati na nasleđu neke grupe ako njeni pripadnici to ne žele i nije im stalo. Konkretan odgovor u mom istraživanju nalazi se u činjenici da ne znamo da li to ne žele. To što nemaju

---

¹⁴⁹ Iz intervjua sa direktorkom Muzeja i Umetničke Galerije Državne Banke Pakistana <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/greatest-risk-our-heritage-ignorance>

znanja i sposobnosti da identifikuju i na taj način drugačije vrednuju elemente svoje kulture – ne znače da to ne žele. To bi uvek trebalo da bude deo rekognosciranja terena.

Dodatno Asma Ibrahim je arheolog koji se bavio materijalnom kulturom, koja je nešto drugačije koncipirana u Uneskovom sistemu. Na nju je daleko lakše gledati kao na nešto što pripada celom čovečanstvu – stoga ko god da se zainteresuje za čuvanje nekog monumenta može u njegovo očuvanje da ulože vreme i novac. Zajednica u okviru koje je materijalno nasleđe “smešteno”, ne mora toliko jako biti upletena u te procese (Rudolff 2006, 14-17).

Zajednica koja nosi nematerijalno kulturno nasleđe, koje mora ispuniti kriterijume trenutnog postojanja i važne uloge u celini – da bude “živo”, ima daleko važniju ulogu u čitavom procesu. Vi možete da primetite da je pravljenje metlica od sirka vredan element nematerijalnog kulturnog nasleđa, ali da slovačka zajednica sela Selenča ne vidi takvu njenu vrednost, smatrajući to svakodnevnim poslom nimalo nalik piramidama, Koloseumu ili krsnoj Slavi. Evo i stava Saveta Evrope po tom pitanju:

Rad Saveta Evrope u oblasti kulturnog nasleđa sve više naglašava integrisan pristup koji kombinuje promociju i zaštitu kulturne raznolikosti, demokratskog upravljanja i demokratskih inovacija. Stoga je od suštinskog značaja da donošenje odluka uključuje one koji su najviše pogođeni - vlasnike, stanovnike, lokalne zajednice i lokalne vlasti - koji priznaju specifičnu vrednost nasleđa za društvo. Zaista, politike i prakse zaštite kulturnog nasleđa na nacionalnom nivou ne smeju biti uklonjene od ovih zainteresovanih strana.¹⁵⁰

Imajući u vidu sve rečeno o ovoj grupi, jako je teško dati zaključak o korelaciju sa Inkluzivnim registrom. Ono što je sigurno, jeste da treba uložiti truda, vremena i drugih resursa kojim stručnjaci u oblasti kulturnog nasleđa ne bi trebalo da manjkaju u ovakvim situacijama, u edukaciju i osposobljavanje pripadnika manjinskog stanovništva. Tek sa tim informacijama i mogućnostima koje će tada imati u posjedstvu, moguće je govoriti o zaštiti i interesovanju za kulturno nasleđe i usmerenu birokratsku reprezentaciju.

Poslednja tačka koju sam navela, takođe je veoma važna. Ona je dobila posebnu pažnju, jer zbog načina na koji sam sistematizovala građu, aspekt koji obrađuje nije dobio dovoljno na značaju. Naime, radi se o razlikama među manjinskim grupama

---

¹⁵⁰ <https://rm.coe.int/an-integrated-approach-to-cultural-heritage-the-council-of-europe-s-te/1680792e6f>

u mnogim aspektima, koji zbog toga što sam odabrala da ispitanike podelim na aktiviste i neaktiviste, nije pokazana na primerima.

U hijerarhiji manjinskih grupa u Vojvodini u vrhu je mađarska etnička grupa, najpre po kriterijumu brojnosti koji je omogućio postojanje predstavnika u Skupštini Srbije. Po tome, da je njihov jezik postao zvaničan među bolje pozicioniranim Slovaci, Rusini, Rumuni i Hrvati. U dnu hijerarhije bez sumnje su Romi, koji kao što sam već iznela, kao zajednica nemaju mnogo predstavnika na pozicijama moći.

Treba reći da se manjinske grupe ne formiraju samo na osnovu nacionalne odrednice, već i mnogih drugih. Konfesionalne, seksualne, profesionalne manjine čitave Srbije nalaze se na različitim mestima u hijerarhiji identiteta i vode borbu za svoje mesto i pravo da se čuje njihov glas u već disonantnoj zbirci u politici kulturnih identiteta.

Priroda kulturnih identiteta, ta mogućnost da se prekroji i od strane nosilaca i od strane drugih, a opet ozbiljnosti s kojom se prihvata, nikad neće dozvoliti uspostavljanje objektivnog poretka. Stvarnosti su, mnoge, različitosti perspektiva vezanim za iste stvari u Vojvodini su nekad obeshrabrujuće. Na državi je hoće li insistirati na jednoj istini, jednoj konstruisanoj tradiciji i iskustvu većinske grupe ili negovati haotičnu disonantnost, što zvuči iluzorno. Ovo je, ključna tačka u problemu.

Ako pođemo od ideje nacionalnih država, prema kojoj je Srbija država Srba, i da vlast treba da štiti interese većinskog stanovništva, Inkluzivni registar je naivna ideja. Upriličena je situacija, poslednjih godina, da vidimo kako demokratske i razvijene države reaguju na dolazak izbeglica i narušavanje državnog mira zemalja zapadne Evrope. Zabrinutost za granice, poslove, za bezbednost građana u duhu progresivne ksenofobije, pokazao nam je da tolerancija i poštovanje diverziteta ipak bolje funkcionišu „tamo negde“ (Deardorff Miller 2018, 4). Sve više se revitalizuje pitanje „Ko će da štiti interese većinskog stanovništva, pred opasnostima kulturne različitosti i opasnih kulturnih identiteta koji ne žele da se asimiluju?“, koje se perpetuiira kroz narative o uzaludnosti pomaganja izbeglicama iz zemalja Trećeg sveta, to jest izdvajanja srdestava iz budžeta nauštrb osetljivih kategorija jedne zemlje (na primer, trudnice, koje simbolički označavaju ranjivost, plemenitost, produžetak nacije, ili penzioneri, kao zaslužni građani koji su zadužili državu).

U istom maniru, u nacionalnim državama, ideja o zaštiti manjinskog nasleđa podjednakim naporima kao i većinskog, predstavlja nerazumnu nacionalnu politiku (Rex 1996, 45). Ako takvo razmišljanje uvedete u trenutni kontekst Republike Srbije, koja nema ni definisane granice zbog spora s manjinskom grupom, ideja o poštovanju kulturnih identiteta ne izgleda politički primamljivo.

Ali, uprkos ideologiji nacionalnih država, Srbija nije država Srba, već građana Srbije koju čini heterogeno stanovništvo. Uzevši u obzir to da manjine u Vojvodini žele da koriste državne institucije, da budu deo struktura moći i da poštuju državni vladajući aparat, ne postoji razlog za vladu da se strateški pribojava različitosti.

Postoji mišljenje da je primenjena antropologija, odnosno humanistika uopšte, način kontaminiranja čiste naučne misli, odnosno objektivnog i nepristrasnog zaključivanja. Primenjena antropologija, najjednostavnije određena kao "upotreba antropološkog znanja van antropologije" (Ribić 2007, 5), ima jasno omeđane granice u odnosu na antropologiju kao naučnu disciplinu smatra Ivan Kovačević (2012, 30). On u tom slučaju vidi antropologiju i antropologe kao "teorijski servis delovanju nevladinih organizacija", što vodi

“(izlasku) antropologije iz akademskih okvira. Takva antropologija je razapeta između saučesništva, koje nužno obuhvata društveno i pravno nedozvoljene radnje proučavanih, i reprezentacije ljudi koji se zalažu za kršenje ljudskih prava (Marcus 1997), tako da njene dileme treba ostaviti njenim tvorcima.”

U tom smislu uzimanje bilo kakvog učešća u zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa postaje bavljenje politikom a ne naukom. Insistiranje na promeni svojstava Nacionalnog registra, edukovanje manjina sve je to deo primenjene antropologije, odnosno ulaganje znanja u ostvarivanju tuđih interesa. Osim što su ovde interesi- zapravo prava, etnolozi i antropolozi koji rade u strukturi zaštite rade kao stručnjaci a ne aktivisti. Ipak, jasan je upliv ideologije i ukaljano je pretpostavljena savršena pozicija antropologa kao objektivnog tumača sveta.

Da, na samom kraju, sumiram nalaze. Pokazalo se da je Uneskov sistem zaštite kulturnog nasleđa manjkav¹⁵¹. Njegova politička priroda je nesumnjiva, i umnogome opasna, između ostalog, jer ostavlja previše simboličke moći na nivou

---

¹⁵¹ Eriksen (2001), Nielsen (2011), Keough (2011), Stoczkowski (2009), Deacon (2004), Adams (2005).

državne uprave.¹⁵² Unesko je poverio državama zadatak da zaštite elemente kulturnog nasleđa svih onih koji na teritoriji te države žive. ¹⁵³To, u Republici Srbiji, koja i nema definisan teritorijalni status nije sasvim ispunjeno. Miloš Milenković (2014, 2016, 2019) smatra da su identitetska pitanja ostavljena u rukama političara i birokrata opasnost po mir i stabilnost kulturno heterogenih država, i da su potencijalno (a negde već iskorišćeno) sredstvo za diskriminaciju i represiju, manjinskih identiteta. ¹⁵⁴Pripadnici manjina u Vojvodini s kojima sam razgovarala, mahom nisu upoznati sa Uneskovim okvirom, sa definicijom nematerijalnog kulturnog nasleđa niti njihovom pozicijom u tom sistemu. Oni koji jesu, pokušavaju da se izbore i za svoju vidljivost i žele da im se obezbede uslovi u kojima će moći da ostvare svoja prava. I jedni i drugi bi, u tom smislu profitirali od antropološkog, odnosno etnološkog znanja, ali je krajnje upitno da li je profesionalno moralno podrediti ga tuđim ciljevima, čak i kada su u pitanju oni koji se bore za „univerzalno gledano“ pozitivne ciljeve.

---

¹⁵² Aykan (2014), Jenet (2009), Bartolotto(2010), Milenković (2014, 2016)

¹⁵³ Poglavlje Konvencije iz 2003.

V Zaključak

Kulturni identiteti su reaktivne socio-kulturne konstrukcije, koje se često shvataju toliko ozbiljno da su, kako navodi Milenković (2019, 9) nekad “vredni umiranja”. Upravo zato su važan deo antropoloških i etnoloških istraživanja, kao deo analitičko-metodološkog aparata i kao sam predmet istraživanja.¹⁵⁵ U politici se kulturni identiteti instrumentalizuju u različite svrhe. Instrumentalizuju ih nosioci moći, države, korporacije, institucije, globalne organizacije, ali ga, i kroz procese viktimizaciju, instrumentalizuju i grupe koje nemaju moć, trpe represiju i diskriminaciju. Neretko se ove dve arene, naučna i politička pomešaju, u bitkama koje vodi naučni aktivizam, u ovom slučaju primenjena antropologija. Konkretno polje “mešanja” u ovom radu jeste Unesko, odnosno sistem zaštite nematerijalnog kulturnog nasleđa koje je uspostavljeno Konvencijom o zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva iz 2003. godine.

Prvi deo rada je posvećen pravnim aktima koje je Unesko doneo u vezi sa kulturnim nasleđem, i koje su osnov i manifesti za čitanje Uneskovog stava o kulturnom diverzitetu. Budući da je to organizacija koja je i osmislila termin nematerijalnog kulturnog nasleđa, veoma je bitno istražiti osnovne postulate ove organizacije kada je u pitanju rad sa kulturnim nasleđem i odnos prema kulturi uopšte. Nematerijalno kulturno nasleđe

„označava prakse, prikaze, izraze, znanja, veštine, kao i instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore koji su s njima povezani – koje zajednice, grupe i, u pojedinim slučajevima, pojedinci, prepoznaju kao deo svog kulturnog nasleđa.“

Definiše ga i to što se prenosi s generacije na generaciju i važno je za održivi razvoj zajednice. Takođe mora biti u skladu sa demokratskim načelima, ljudskim pravima i vladavinom prava. Unesko tada uspostavlja Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasleđa, na koju se upisuju elementi NKN širom sveta i označavaju kao nasleđe čitavog čovečanstva. Pored toga, svaka država potpisnica formirala je strukturu unutar koje operiše na državnom nivou, i uspostavila Nacionalni registar elemenat nematerijalnog kulturnog nasleđa, gde bi trebalo da se nalaze elementi nasleđa svih sa date teritorije.

---

¹⁵⁵ U radu su izložena istraživanja i nalazi mnogih antropologa i entologa i drugih istraživača na temu kulturnog identiteta Meil(2008), Sokefield (1999), Kohen (1993), Golubović(1999), Žikić(2011) i mnogi drugi.

Zatim je izložena i naučna strana, odnosno pogled na kulturno nasleđe iz antropološke i etnološke perspektive. Izloženi su argumenti pro i kontra heritološke paradigme. Unesko je inherentno univerzalistička organizacija, koja promovise narativ o jednakim potrebama i pravima, ali sa uvođenjem prava na kulturnu i NKN, donekle preuzima obrazce kulturnog relativizma. Stoga je jedna od negativnih kritika posvećena deskriptivnosti kulturnog relativizma koje Unesko prati, druga činjenici Liste su esencijalističke i ne reprezentuju kulture na pravi način, kako to vidi antropologija kojoj su nematerijalne osobnosti kulturnih grupa koje ih definišu distinktivni predmet istraživanja. Tu je i problem različitih interpretacija, odnosno disonantnosti nasleđa, kao i problematični kriterijumi za reprezentativnost

Heritologija je i afirmativno viđena kao područje primene nauke. U političke, ekološke, turističke to jest privredne svrhe. Mnogi stručnjaci, arheolozi, istoričari umetnosti, istoričari, etnolozi i antropolozi učestvuju u obrazovanju turističkih ponuda vezanih za kulturno nasleđe. Takođe, nematerijalno kulturno nasleđe u domenu lokalnog znanja o suživotu s prirodom i održivom eksploataciji resursa su važni u ekološkom i environmentalističkom kontekstu.

Sve je ovo prezentovano kroz prikaz relevantne literature i u dijalogu sa najuticajnijim autorima sa svake strane.

Naredno poglavlje takođe je teorijski veoma važno. Cilj ovog poglavlja bio je da uporedi kulturne koncepcije Uneska i Saveta Evrope, jer su obe institucije veoma važne za područje Republike Srbije, a naročito AP Vojvodine i imaju krucijalni uticaj na stvaranje kulturnih politika i odnos prema identitetu i kulturnom nasleđu. U ovoj komparaciji, videli smo da postoje načelno slične koncepcije kulture i kulturnog nasleđa kod Uneska i Saveta Evrope, ali se razlikuju i u dve glavne tačke. Savet Evrope zalaže se za negovanje kolektivnog evropskog identiteta, dok se Unesko fokusira na čuvanje lokalnog, i Konvencija SE ne mora da se primenjuje na delove teritorije na koje država kojoj pripadaju ne želi da primeni. Unesko obavezuje da se uključi cela teritorija. Ove razlike su bitne za Vojvodinu jer je deo kulturnih politika i SE i Uneska, stanovnici preuzimaju model evropskog kulturnog identiteta ali i nalaze interes u zaštiti manjinskog identiteta.

Jedan deo teorijskog poglavlja, takođe sadrži segment važan za razumevanje definisanja pojma manjina, njegove prošlosti kao i prava manjina. Bilo je veoma važno

napraviti istorijsku ali i modernu kontekstualizaciju ali i predstaviti pravne okvire koji regulišu život manjina u evropskom kontekstu. Oni se ostvaruju preko nekoliko važnih konvencija, ali kroz zakone pojedinačnih država, pošto je ona ta kojoj je prepušteno kako će definisati nacionalne manjine odnosno etničke i druge manjinske identitete. Pored toga, na ovom mestu su razmotrene i posledice multikulturne politike, kao i ona sama.

Naredno potpoglavlje prvog dela posvećeno je kulturnom identitetu kao terminu koji spaja ove tri perspektive. Unesko, pri definisanju elemenata nematerijalnog kulturnog nasleđa bez izuzetka naglašava njegovu vrednost za kulturni identitet pojedinaca i grupe¹⁵⁶, i stavlja akcenat na važnost njihove zaštite. Ovaj deo rada bavi se identitetom u birokratskim i političkim okvirima Uneska i njegov cilj je da doprinese većoj analitičkoj celini time što će pružiti preglednu istoriju pojma identitet u okviru antropološkog diskursa, kroz istoriju i danas. Potpoglavlje je posvećeno rekapitulaciji bavljenja pojmom i upotrebe istog kroz istoriju discipline, uz određene autore i paradigme kojima pripadaju.

Identitet je pre svega bio shvaćen kao datost, okamenjena struktura koja ne može da se menja i zavisi od pripadnosti grupi. Zatim je dekonstuisan s željom da se pokaže da je fluidna kategorija. Šira istraživačka tema postavlja tezu da je Uneskov princip shvatanja identiteta u velikoj meri esencijalitički i ispituje mogućnost eksploataisanja sistema zaštite kroz strategije politika.

Poslednji deo teorijsko-metodološkog poglavlja tiče se metodologije. Prilikom istraživanja koristila sam se metodama kvalitativnog istraživanja: dubinski intervju, sa polustrukturiranim upitnikom. Istraživanje je podrazumevalo i crpljenje podataka iz različitih izvora: najviše medija i javnih glasila manjinskih grupa.

Sledeće poglavlje tiče se izlaganja selektovane i sistematizovane građe. Najpre je formirana istorijska i moderna slika Vojvodine. Kako je Vojvodina teritorija čije je stanovništvo izuzetno raznovrsno u pogledu kulturnih identiteta, važno je bilo usvojiti mogućnost višestrukih realnosti, kao metodološki sine qua non. Različite su istine, odnosno istorije, diskursi i narativi koji su se konstruisali tokom godina, odnosno

---

¹⁵⁶ “Ovakvo nematerijalno kulturno nasleđe, koje se prenosi s generacije na generaciju, zajednice i grupe iznova stvaraju, u zavisnosti od njihovog okruženja, njihove interakcije sa prirodom i njihove istorije, pružajući im osećaj identiteta” Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva iz 2003.

vekovu suživota različitih etničkih i konfesionalnih grupa. Vojvodina ima burnu istoriju i pamti mnoga raseljavanja i naseljavanja raznorodnog stanovništva, pa tako i danas čuva mnoge kulturne identitete zasnovane na istorijskoj disonanci.

Što se tiče statističkih podataka, oni nisu u velikom meri značajni za etnološka i antropološka pitanja, ali je bitno imati ih u vidu. Popisi stanovništva daju predstavu u načinu izraza pojedinaca, i na neki način je birokratizovan pogled na stvarnost, poput Uneskoveg sistema zaštite. Neki indikativni podaci su recimo veliki procenat izjašnjenih kao pripadnici nijedne od postojećih nacionalnosti i etnija, i veliki broj mešovitih brakova koji se posmatraju u svetlu važnosti interkulturnih politika.

Daleko dragoceniji podaci, za ovu vrstu istraživanja, su etnografski podaci koje sam sakupila u periodu od 2015. do početka 2019. godine. Rezultate sam sistematizovala na sledeći način: prva grupa činila ispitanike koji su aktivni u reprezentaciji i ostvarivanju vidljivosti svoje manjinske grupe kroz udruženja i organizacije, a grupa ispitanike koji nisu uzimali učešća ni u organizaciji ni u sprovođenju aktivnosti vezanih za reprezentaciju grupe. Pored toga, odgovori obe grupe su sistematizovani u delove, prema pitanjima koji su sačinjavali strukturu intervjua. Ove kategorije nemaju toliko jasne obrise, niti je razgovor sa ispitanicima uvek išao apsolutno istim tokom, ali može se pratiti nekoliko osnovnih tema razgovora. Prvi deo ticao se definisanja nematerijalnog kulturnog nasleđa gde je ispitanicima sugerisano da sami pruže definiciju, tako da je ona sačinjena od njihovih prvih misli na tu temu. Već se u ovom delu nametnula jasna distinkcija između prve i druge grupe, i potreba za neophodnom metodološkom izmenom u proučavanju dobijenih podataka. Drugi deo tiče se njihovog svakodnevnog života, gde su ispitanici zamoljeni da pričaju o svim načinima na koje se povezuju s ljudima i kako ih to definiše. Porodica, prijatelji, šira zajednica u radnim danima, praznicima, specijalnim događajima i prilikama. Ova pitanja, „isprepletana“ na ovaj način, pokazala su se kao najefikasnija u mom istraživanju nematerijalnih kulturnih elemenata zajednice, jer su poput sita, iz naizgled nerelevantnih narativa o svakodnevnom životu izdvajala važne identiteske markere, elemente koji postoje više generacija i započele esencijalno pitanje suštine segregativnog multikulturalizma nasuprot interkulturnim relacijama u Vojvodini kao celini. Treća grupa pitanja, dolazila je kao završnica razgovora, kada nakon što bi ispitanici meni otkrili svoje znanje o nematerijalnom kulturnom nasleđu, i ja njima

svoje. Razgovarali smo, najzad o tome, šta misle o sistemu zaštite i da li misle da je Nacionalni registrar koji postoji za Republiku Srbiju popisao elemente s kojim se osećaju identitetsku bliskost.

Poslednje poglavlje rada posvećeno je analizi i interpretaciji prikupljenih podataka. Načelno, primetila sam dva toka u istraživanju, nazvala sam ih formalni i suštinski.

Veliki deo analitičko-interpretativnog poglavlja tiče se debate sa dva Milenkovićeva (2016, 2019) teksta u kojima on predlaže i obrazlaže ideju o inkluzivnom registru nematerijalnog kulturnog nasleđa.

Milenković (2019, 325) podseća na Eriksenovu (Eriksen 2001) i Nilsenovu (Nielsen 2011) kritiku Uneskove koncepcije kulture i manjkavosti zaštite kulturnog nasleđa. Pre svega zato što se smatra da je kulturni identitet realna, stvarna kategorija. Ona bez sumnje to za mnoge pripadnike proučavanih zajednica jeste, ali ne sme se zanemariti činjenica (koja je to, bar, iz antropološke perspektive) da je podložna manipulaciji, jer je konstruisana stvarnost.

Ukoliko se sagledava kao datost, kulturni identitet u Vojvodini mogao bi da bude (i bio je) razlog za konflikt i različite negative emocije. Sa druge strane, identitet shvaćen kao konstrukcija, podrazumevao bi priznavanje postojanja više istina, više realnosti i više sistema vrednosti. Kada moji ispitanici u Vojvodini, insistiraju na raznolikosti i krajnjoj liniji slaganju u neslaganju s drugim zajednicama, shvatam da Uneskov program zaštite može biti primenjen samo ukoliko bi se na isti način prilagodio. Moji ispitanici koji su pripadnici manjinskog stanovištva u pravnom smislu, ali i po svom osećaju, bez izuzetka predlažu interkulturnost nasuprot multikulturalizmu kao rešenje za suživot.

Naredno potpoglavlje postavlja pitanje koja je zapravo razlika između Nacionalnog registra kakav je trenutno i inkluzivnog registra. Ovaj deo analitičkog poglavlja predstavlja svojevrsnu debatu sa Milenkovićevim poglavljem *Ka inkluzivnom registru nematerijalnog kulturnog nasleđa Republike Srbije* knjige *Povratak nasleđu* (2016), upravo zato što je on prvi na konkretan način kontekstualizovao ovu ideju.

Njegove argumente sam povezala sam narativima mojih ispitanika i iskustvima sa terena. Jedna od najvažnijih razlika, pokazalo se, jeste interkulturnost koja je oličena u inkluzivnom registru. Interkulturna komunikacija je definisana kao set

interakcija između ljudi različitih kulturnih pozadina, koja podrazumeva procese razmene, pregovaranja i posredovanja vezanih za kulturne razlike, kroz jezik, neverbalnu komunikaciju i prostorne odnose (McDaniel, Samovar 2008, 11).

Sa druge strane ovaj vid komunikacije uključuje osposobljavanje pojedinaca da budu svesni kako kulturne razlike utiču na komunikaciju i njene ishode. Kroz ovu sposobnost mi uviđamo razlike između ljudi koji dolaze iz različitih kulturnih sredina. U ovom potpoglavlju pregledali smo Nacionalni registar, nakon čega sam napravila komparativnu analizu sa nekim od elemenata NKN, koje su zaštitile druge države.

U sledećem delu rada, smeštena interpretacija terenskog istraživanja. Prva grupa analizirana je kroz pojam politike identiteta, a druga kroz koncept *heritage literacy*. Politike identiteta, ili donekle dobrovoljna esencijalizacija koja se koristi u borbi za osiguravanje boljeg polazaja u lokalnoj i globalnoj zajednici jeste interpretativni okvir u kojem bi se mogle razumeti aktivnosti pojedinaca iz manjinskih grupa koja asleđa svojih zajednica kandiduju na liste od važnosti, učestvuju u razvpju turističke ponude vezane za kulturno nesleđe ne bi li privredno pomogle zajednicu. Odnosno kao što je rečeno koriste identitet kao resurs. *Heritage literacy* je ono što druga grupa nema, delom zbog nezaiteresovanosti, a delom zato što im ovaj kontekst nije dostupan.

Mogućnosti ovog konteksta, odnosno Sistema zaštite ispitani su i ilustrovani u sledećem poglavlju, u kojem tri svetska primera uspešne instrumentalizacije elemenata NKN u kreiranju atmosfere pomirenja.

Najzad, sve rečeno sumira se u sučeljavanju argumenta za i protiv polazne teze koja, podsetimo se, glasi: Moguće je i potrebno modifikovati Nacionalni registar NKN, tako da bude uključujuć prema manjinskom nasleđu, a da pritom bude interkulturnog a ne segregativnog karaktera.

Definisanje manjinskih grupa, baš kao i zaštita kulturnog nasleđa deo su državne politike. U Republici Srbiji, potonje je prepušteno stručnjacima za kulturno nasleđe u muzejima i institutima, stoga izvesna moć u političkoj reprezentaciji postavljena je u ruke nauke. Ipak, Uneskova koncepcija kulture razlikuje se značajno od etnološke i antropološke ne vrednosno konotirane koncepcije, na primer. U tom smislu bi uzimanje učeća u radu ove organizacije, bilo protivrečno naučnom stavu.

Ovde nema jedinstvenog, niti konsenzusnog odgovora već se svodi na ili-ili. Ili istraživač smatra da je smisao nauke da tumači stvarnost i ne interveniše u istu, pa ne

uzima učešće u zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa koje je stvorio Uneska, ili smatra da je znanje bez primene besmisleno i koristi priliku koju Unesko pruža. Prilika za reprezentaciju manjinskih, lokalnih grupa koje pred procesima globalizacije bivaju skrajnute, diskriminisane i nipodaštavane i mogućnost direktnog upliva u političke procese, koji ranije nisu bili na ovaj način dostupni nauci. Miloš Milenković (2014, 2016, 2019), ako što je već rečeno smatra da su identitetska pitanja ostavljena u rukama političara i birokrata opasnost po mir i stabilnost kulturno heterogenih država, i da su potencijalno (a negde već iskorišćeno) sredstvo za diskriminaciju i represiju, manjinskih identiteta. Te bi ovo moglo da se shvati kao moralni (ili jednostavno profesionalni) poziv za delanje onih koji imaju znanje i mogućnosti da to preduprede.

Dakle, birokratski sistem, u velikoj meri ograničavajući za antropologe i etnologe zbog svojih formalnih i determinišućih okvira takođe se može instrumentalizovati od strane istih. Ovaj sistem je uspostavljen da bi zaštitio ono što se unutar njega, to jest u sredini u kojoj je oformljen smatra pozitivnim načinima ljudskog življenja, pre nego što postane uniformisan, a da negativno nasleđe po subjektivnoj proceni zaboravi i iskoreni. Antropolozi i etnolozi, to jest identitetski istraživači uopšte mogli bi, ukoliko bi iz isključivo kritičke pozicije prešli i u primenjen aspekt discipline dobiti borbu protiv loše interpretacije, ako ne i izmišljanja ili poništavanja identiteta manjina (ili bilo čijeg drugog) kroz političke igre. Zato država može da bude instrumentalizovana, umesto poništena, sa idejom da joj moć ne treba uskratiti već preuzeti, naravno u onom domenu koji se stvara oko pojma koji suštinski jeste u predmetnoj nadležnosti antropologije i etnologije (Ćuković 2019, 88).

Ako se istraživač odluči da dela, u Vojvodini, u nivou nosilaca nasleđa, nailazi na druge izazove. Pripadnici manjina u Vojvodini, mahom nisu upoznati sa Uneskovim okvirom, sa definicijom nematerijalnog kulturnog nasleđa niti njihovom pozicijom u tom sistemu. Oni koji jesu, pokušavaju da se izbore i za svoju vidljivost i žele da im se obezbede uslovi u kojima će moći da ostvare svoja prava. U izvesnom smislu, delati u korist nekoga ko se bori za svoja prava potpuno se razlikuje od pomaganja onima koji su pasivni i ne znaju ili su nezainteresovani za takav vid pomoći.

Dakle, polazna teza je tačna – jer je moguće transformisati postojeći registar nematerijalnog kulturnog nasleđa u inkluzivnom smislu, ali uz takve uslove (konsenzus shvatanja u naučnoj zajednici o primeni nauke i udruženi rad, veća zainteresovanost

nosilaca nasleđa manjinskih grupa da se uključe u sistem nasleđa, te njihova edukacija) za koje je gotovo izvesno da se neće tako lako ispuniti, pa je teza u ovom trenutku, zapravo opovrgnuta.

Dalja istraživanja trebalo bi upravo usmeriti ka detektovanju i pručavanju slučaja instrumentalizacije nasleđa u uspostavljanju i održanju mirovnih odnosa, zatim ka rastućem trendu ksenofobičnih iniciranja identitetskih konflikata, revitalizacijom esencijalizacija i negativnih generalizacija i ispitivanjem uloge društvenih naučnika u dekonstruisanju takvih stavova. Pored toga trebalo bi se posvetiti širenju svesti o opcijama i mogućnostima onih koji su ugroženi, na birokratske sisteme i pravne okvire kojima se mogu služiti u borbi za svoja prava.

Literatura:

Al Qurtuby, S. (2016) *Religious Violence and Conciliation in Indonesia the Moluccas*. New York. Routledge.

Alexander, J. (2011) *Interpreting Clifford Geertz: Cultural Investigation in Social Sciences*. New York, Palgrave Macmillan.

Alivizatou, M. (2008) *Contextualising Intangible Cultural Heritage*. Heritage Studies and Museology. International Journal of Intangible Heritage. Vol. 3. pp 43-54.

Antonić, S., Mijatović, B., Dinić, M., Milivojević, D., Hinić, D., Antić, Č., (2014) *Dosije Autonomana Pokrajina Vojvodina*. Napredni klub (Udruženje građana) Beograd.

Aykan, B. (2014a) *How Participatory is Participatory Heritage Management? The politics of Safeguarding the Alevi Semah Ritual as Intangible Heritage*. International Journal of Cultural Property. Vol. 20. No. 4. pp 381-405.

Aykan, B. (2014b) *Whose Tradition, Whose Identity? The politics of constructing „Nevruz“ as intangible heritage in Turkey*. European Journal of Turkish Studies. Vol.19 No 1. pp 1-23.

Bakker, L., Nooteboom, G. (2017) *Anthropology and Inclusive Development*. Current Opinion in Environmental Sustainability 2017. Vol. 24. pp. 63-67.

Bakker, L., Nooteboom, G. (2017) *Anthropology and inclusive development*. Current Opinion in Environmental Sustainability Vol 24. pp 63-67.

Barry, B. (2001) *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge: Blackwell Publishing.

Bartels, D. (1977) *Guarding the Invisible Mountain: Intervillage Alliances, Religious Syncretism and Ethnic Identity among Ambonese Christians and Moslems in the Moluccas*. Ithaca, Cornell University.

Bell, J. S. (2013) *The politics of preservation: Privileging one heritage over Another*. International Journal of Cultural Property. Los Angeles. Vol 20. pp 431-50.

Bernard, R. H. (2018) *Research Methods in Anthropology*. Altamira Press. Rowman and Littlefriend Publishers, Inc.

Bertrand, J. (2004) *Nationalism and Ethnic Conflict in Indonesia*. Cambridge, Cambridge University Press.

Bilig, M. (2009) *Banalni nacionalizam*. Biblioteka XX vek. Beograd.

- Bjeljac Ž., Lukić V. (2008) *Migrations on the Territory of Vojvodina between 1919 and 1948*. East European Quarterly, XVII, No.1.
- Bortolotto, C. (2010) *Globalising intangible cultural heritage? Between international arenas and local appropriations*, in Labadi, S. Long, C. (ur.), *Heritage and Globalization*, Routledge, New York, pp. 97-114.
- Brauchler, B. (2012) *Intangible heritage and peace building in Indonesia and East Timor*. In: P. Daly & T. Winter (ur.), *Routledge Handbook of Heritage in Asia*, London, Routledge. pp 153–167.
- Brković, Č. (2008) *Upravljanje osećanjima pripadanja : Antropološka analiza „kulture“ i „identiteta“ u Ustavu Republike Srbije*. Etnoantropološki problemi. Vol. 2. No. 3. pp. 59-76.
- Brukner B., Jovanović B., Tasić N. (1974) *Praistorija Vojvodine*. Institut za izučavanje istorije Vojvodine. Novi Sad
- Bruman, C. (2014) *Heritage agnosticism: a third path for the study of cultural heritage*, *Social Anthropology/Anthropologie Sociale* Vol. 22. No. 2. pp 173-188.
- Bugarski, I., Ivanišević, V. (2008) *Western Banat during the Great Migration Period*, in *The Great Epoch*, Lublin.
- Carr, E.H. (1987) *What is History?* Pelican Books. London.
- Cohen, A. P. (1993) *Culture As Identity: An Anthropologist's View*. *Culture and Everyday Life*. Vol 24. No. 1. Pp 195-209.
- Connor, W. (1978) *A Nation Is a Nation, Is a State, Is an Ethnic Group Is a...* *Ethnic and Racial Studies* Vol. 1. No. 4. pp 329–398.
- Cottrell, R. (2005) *Northern Ireland and England, The Troubles*, *Political Boundaries in World History*. Philadelphia, Chelsea House Publishers.
- Ćelap, L. (1959) *Colonization of the Zaporozhian Cossacks in today's Vojvodina in the eighteenth century*. Matica Srpska. Novi Sad.
- Ćorović, V. (1999) *Istorija Srba* (pr. Mihaljčić, R., Ljušić, R.) Zoograf. Niš.
- Ćuković, J. (2017) *(Nematerijalno) Kulturno nasleđe kao instrument pomirenja i rešavanja kulturnih konflikata*. *Antropologija*. Vol. 17, No. 3. pp. 45-56
- Deacon, H. (2004) *Intangible Heritage in Conservation Management Planning: The Case of Robben Island*. *International Journal of Heritage Studies*. Vol. 10. 309–319.

Deardorff Miller, S. (2018) *Xenophobia toward Refugees and Other Forced Migrants*. World Refugee Council Research Paper No. 5. Centre for International Governance Innovation. World Refugee Council.

Donders, Y. (2008) *A right to cultural identity in UNESCO u Cultural human rights*. pp. 317-340. Leiden: Nijhoff.

Douglas, W. (2007) Nationalism in international relations. *Journal of Peace Research*, Vol. 47. No. 5. pp 666-689.

Drača, A. (2011) *Potvrđivanje i implementacija UNESKO-ve konvencije o nematerijalnom kulturnom nasleđu u Republici Srbiji*. Centar za zaštitu nematerijalnog kulturnog nasleđa, Nematerijalno nasleđe Srbije. Beograd. No. 1.26-27.

Dutova Ruševljanin, V. (1992) *Radni prostor metaloprerađivačke delatnosti*, u: Gomolava 3: rimski period. Novi Sad.

Đurđev, B., Bubalo Žiković, M., Đerčan, B., Lukić, T., Ivkov-Džigurski, A. (2014) *Migrations on the territory of Vojvodina Province (Serbia) in the first half of the 20th century*. *Pensee Journal*. Vol. 76, No. 10. pp. 309-324.

Eide, E. (2010) *Strategic Essentialism and Etnification, Hand in Glove?* *Nordicom Review* Vol 31. No. 2. pp. 63-78.

Eriksen, JM., Stjernfelt, F. (2013) *Demokratske kontradikcije multikulturalizma*. Ogledi Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd. No 16.

Eriksen, T. H. (2006) *Diversity versus Difference: Neo-liberalism in the Minority-Debate*. In: R. Rottenburg, B. Schnepel, S. Shimada (ur.) *The Making and Unmaking of Difference*. Bielefeld, Transaction. pp 13-36.

Eriksen, T.H. (2009) *Between universalism and relativism : a critique of the UNESCO concept of culture*. In Mark Goodale (ur.), *Human Rights: An Anthropological Reader*, 356-372.

Etinski, R. (2004) *Nova reforma Evropskog suda za ljudska prava*. *Pravni život*. Vol. 53, br. 12, str. 455-465

Fearon, J. D. (1999) *Why Ethnic Politics and 'Pork' Tend to Go Together*. Stanford University.

Festinger, L. (1957) *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA, Stanford University Press.

Filipović, M. (1958) *The study of the settlement of Vojvodina*. Matica Srpska, Novi Sad.

Flemmen, M., Savage, M. (2017) *The Politics of Nationalism and White Racism in the UK*. The British Journal of Sociology. Vol. 68. pp. 233-264.

Frišković, A. (1970) *About some historical assumptions relevant to forming the ethnic composition of today's Vojvodina*. Matica Srpska. Vol. 2, p. 156-161.

Gaćanović, I. (2009) *Problem evropskog identiteta. Uvod u antropologiju Evropske unije*. Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, Beograd.

Gaćeša, N. (1968). *Agrarian reform and colonization in Backa. 1918-1941*. Matica Srpska. Novi Sad.

Gavrilović, Lj. (2009) *Kulturno nasleđe u inostranstvu: granice polja*. Etnoantropološki problemi n.s. 4 (3): 31-45.

Gavrilović, Lj. (2009) *Lévi-Strauss : UNESCO = anthropologie : Politique*. Etnoantropološki problemi. Vol. 4. No. 2. pp. 84-99.

Gavrilović, Lj. (2010) *Nomen est omen: baština ili nasleđe (ne samo) terminološka dilema*. Etnoantropološki problemi. Beograd Vol. 5. No 2. pp 41-53.

Gavrilović, Lj. (2011) *Potraga za osobenošću, izazovi i dileme unutar kocepta očuvanja i reprezentovanja nematerijalnog kulturnog nasleđa*. Etnoantropološki problemi. Beograd. Vol. 6. No. 1. pp 221-234.

Gavrilović, S. (1990) *Migration of Serbian people from the fourteenth to the twentieth century*. Anthology of papers dedicated to the 300 anniversary of the great migration of Serbs, Institute for Textbooks and Teaching Aids, Belgrade.

Gellner, E. (1987) *Relativism and Social Sciences*. Cambridge Press.

Gerc, K. (2007) *Upotrebe različitosti*. Kultura - Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka. Beograd. 118/119.

Gillion, D. Q. (2013) *The Political Power of Protest, Minority Activism and Shifts in Public Policy*. University of Pennsylvania.

Golubov, A. (2009) *Nalazišta Rimske provincije s teritorije pančevačke opštine*, Glasnik Muzeja Banata, Pančevo, Zrenjanin, Kikinda, Vršac.

González, M. V. (2008) *Intangible heritage tourism and identity*. Valencia, Tourism Management 29.

Goodenough, W. H. (1963) *Cooperation in Change: An Anthropological Approach to Community Development*. University of Pennsylvania. Philadelphia.

Gvozdenović, Ž. (2004) *Mali prikaz stručnog skupa, referati, diskusije, inicijative*. Zbornik radova sa stručnog skupa o nematerijalnoj kulturnoj baštini „Negovanje i zaštita nematerijalne baštine u Srbiji“, Beograd.

Habermas, J. (1998) *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory (Studies in Contemporary German Social Thought) Reprint Edition*. Heidelberg University. Germany.

Hafsaas-Tsakos, H. (2011) *Ethical implications of salvage archaeology and dam building: The clash between archaeologists and local people in Dar al-Manasir, Sudan*. Journal of Social Archaeology Vol. 11 No 1. pp 49–76.

Hafstein, V. (2007) *Claiming Culture: Intangible heritage* in Hemme, D., Tauschek, M. Pradikat heritage. pp 234-330.

Halbertsma, M. (ed)(2005) *The Heritage Theatre, Globalization and Cultural Heritage*. Cambridge Scholars Publishing.

Halbwachs, M. (1992) *On Collective Memory*. Chicago, University of Chicago Press.

Hall, C.M. (1997) *Dissonant heritage: The management of the past as a resource in conflict*. Annals of Tourism Research. Vol. 2. No. 24. pp. 496-498.

Hall, S. (1996) *Who needs identity?* in S. Hall and P. du Gay (ur.), Questions of Cultural Identity, London: Sage pp 1-17.

Henkin, L. (1971) *The Right to Know and the Duty to Withhold: The Case of the Pentagon Papers*. Law Review, University of Pennsylvania law school. Vol. 120. pp. 271-280.

Hol, S. (2000) *Zaključak: multikulturalno pitanje* u Barnor, H. (ur.) Ne/rešeni multikulturalizmi: dijaspora, zamke, transrupcije. London. pp 209–241;

Honingman, J. (1954) *Culture and Personality*. Harper and Brothers, New York.

Irina, D. (2011) *A Culture of Human Rights and the Right to Culture*. Journal for Communication and Culture. Vol. 1. No. 2. pp 30-48.

Jackson, A. (2010) *Changing Ideas about Heritage and Heritage Resource Management in Historically Segregated Communities*. *Transforming Anthropology*. Vol 18, No. 1. pp 81-92.

Jagodić, M. (2016) *Osujećeni mešoviti brak: Neuspeli pokušaj sklapanja braka između Roma i Srпкиnje u Negotinu 1851*. *Etnoantropološki problemi*. Vol. 11, No.4. pp. 1073-1086.

Janko Spreizer, A. (2009) *Engagement for Informed Anthropological Knowledge on Gypsies*. *Antropologija* 9. pp. 55-72.

Jankulov, B. (1961) *Summary of colonization of Vojvodina in the 18th and 19th century*. Matica Srpska, Novi Sad.

John, A., Hafiz T., Ghan, A., Raeside, R., i White, D. (2007) *Research Methods for Graduate Business and Social Science Students*. New Delhi. Response Books.

Joppke, T. (1996) *Multiculturalism and immigration: A comparison of the United States, Germany, and Great Britain*. *Theory and Society*. Vol. 25. No. 4. pp. 449-500.

Jorgensen, M. Phillips, L. (2002) *Discourse Analysis as Theory and Method*. Sage Publications. London.

Kardiner, A. Linton, R. (1939) *The Individual and his society: Psychodynamics of primitive social organization*. Columbia University Press.

Keith, M., Pile, S. (2005) *Place and the Politics of Identity*. Routledge London.

Kelleher, W. (2006) *The Trouble in Ballybogoin, Memory and Identity in Northern Ireland*. Ann Arbor. The University of Michigan Press.

Komšić, J. (2003a) *Istorijsko-etnički rascepi i politička pregrupisavanja u Srbiji*. u Komšić, J., Pantić, D., Slavujević, Z. Đ. Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisavanja u Srbiji. Beograd. Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka.

Kovačević, I. (2009) *Tolerancija ili asimilacija: Legende o kineskom restoranu i „Ciginoj kafani“*. *Etnoantropološki problemi*. Vol. 4, No. 3. pp. 67-80.

Kovačević, I. (2012) *O antropolozima ili koliko antropologija jeste zbir intelektualnih karijera*. *Etnoantropološki problemi*. Beograd. Filozofski. Vol 7. No. 1.

Krstanović Lukić, M. i Divac, Z. (2012) *Programiranje nematerijalnog kulturnog nasleđa grada*, *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LX. No 2.

- Kukathas, C. (1998) *Liberalism and Multiculturalism: The Politics of Difference*. Political Theory Vol. 26. No. 5. pp 686–699.
- Kulenović, N. (2016) *Objašnjenje u antropologiji : Istorijski kontekst*. Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu. Dosije studio, Beograd.
- Kulenović, N. (2017) *Objašnjenje u antropologiji : Polemike*. Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu. Dosije studio, Beograd.
- Kuper, A. (1999) *Culture: The Anthropologists Account*. Cambridge, Harvard University Press;
- Kusuma, S., Scott, W.T (2005) *Ethnic Conflicts in Southeast Asia*, Institute of Southeast Asian Studies. Singapore.
- Kuutuma, K. (2007) *The Politics of Contested Representation: UNESCO and Masterpieces of Intangible Cultural Heritage*, Pradikat Heritage.
- Kymlicka, W. (1995) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Clarendon Press, Oxford.
- Labadi, S. (2013) *UNESCO, Cultural Heritage, and Outstanding Universal Value: Value-based Analyses of the World Heritage and Intangible Cultural Heritage Conventions*, Maryland, AltaMira Press.
- Laclau, E. (ur.) (1994) *The Making of Political Identities*. London, Verso.
- LaVine, Robert A., 2001: Culture and Personality Studies, 1918-1960: Myth and History, *Journal of Personality*, Volume 69, Issue 6 803-818;
- Lijphart, A. (1992) *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb. Globus.
- Linger, D.T. (2005) *Identity* u Casey, C., Edgerton, R. B. (ur.) *A Companion to Psychological Anthropology: Modernity and Psychocultural Change*. Blackwell. pp186-200.
- Lixinski, L. (2011) “*Selecting Heritage: The Interplay of Art, Politics and Identity*”, *European Journal of International Law* Vol. 22. No. 1. pp 81-100.
- Ljušić. R. (2008) *Srpska državnost 19. veka*. Srpska književna zadruka. Beograd.
- Mahalingam, R. (2003) *Essentialism, Culture, and Power: Representations of Social Class*. *Journal of Social Issues*, Vol. 59 No. 4. pp 733-749.

Majnhof, U.H., Triandafilidu, A. (2008) *Transkulturalna Evropa – Kulturalna politika u Evropi koja se menja*. Clio. Beograd.

Malko, T.G. (2015) *Organizacija ujedinjenih nacija i potreba reforme*. Doktorska disertacija. Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu.

Mansbridge, J. (1999) *Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent "Yes"*. The University of Chicago Press. Vol. 61, No. 3. pp. 628-657.

Maran, M., Đurić-Milovanović, A. (2014) *Kulturno udruženje Rumuna u Vojvodini*. Etnološko-antropološke sveske. Vol. 24, No. 13. Oljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

McNally, M., Turner, G. (2005) *Battle of Boyne 1690: The Irish campaign for the English crown*. Oxford, Osprey Publishing.

Mead, M. (1928) *Coming of age in Samoa: A study of adolescence and sex in primitive societies*. New York: Morrow;

Meijl, T. V. (2010) *Anthropological perspectives on Identity: From sameness to difference*. Sage Handbook of Identities. Sage Publications. London pp 63-89;.

Meszaros, S. (1981) *Position of Hungarians in 1918-1929*. Faculty of Philosophy in Novi Sad.

Milenković, M. (2003) *Problem etnografski stvarnog : Polemika o Samoi u krizi etnografskog realizma*. Srpski genealoški centar. Beograd.

Milenković, M. (2005) *Postkulturalna antropologija i multikulturalne politike*. u Kovač S. (ur.) *Problemi kulturnog identiteta stanovništva savremene Srbije*. Beograd. Filozofski fakultet. pp 61–74.

Milenković, M. (2006) „*Idealni etnograf*“. Glasnik Etnografskog instituta SANU. Vol. 54. No. 1. pp. 161-172.

Milenković, M. (2007) *Istorija postmoderne antropologije : Teorija etnografije..* Srpski genealoški centar. Beograd.

Milenković, M. (2008) *Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma – pogled iz antropologije*. Etnoantropološki problemi Vol. 3 No. 2. pp 45–57.

Milenković, M. (2013a.) *O očuvanju nacionalnog identiteta i kulturne baštine u evropskim integracijama, Osnovne zablude i značajnije mogućnosti*. Etnoantropološki problemi, Vol. 8. No. 2. pp 454-470.

Milenković, M. (2013b). *O (ne)mogućnosti zaštite religijskih kocepata i praksi kao nematerijalne kuturne baštine u kontekstu pridruživanja Republike Srbije Evropskoj Uniji*, u Sinani, D. Urbani kulturni identiteti i religioznost u savremenom kontekstu, ur. Beograd. Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, pp 75-80.

Milenković, M. (2014) *Antropologija multikulturalizma, Od politike identiteta ka očuvanju kulturnog nasleđa*, Beograd . Srpski genealoški centar. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.

Milenković, M. (2014) *Povratak državi i identitetu u doba njihovog "kraja"*. Etnološko-antropološke sveske. Vol. 23. No. 12. pp 17-35.

Milenković, M. (2016) *Povratak nasleđu, ogled iz primenjene humanistike*. Beograd, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet.

Milenković, M., Antonijević, M., Spremo, J. (2019) *Inkluzivni pristup zaštiti manjinskog nematerijalnog kulturnog nasleđa u Srbiji iz perspektive standarda ljudskih prava*. Etnoantropološki problemi. Vol. 14. No. 2. pp. 715-731.

Milenković, Miloš (2007). *Istorija postmoderne antropologije*. Beograd. Etnološka biblioteka.

Mitrović, M. (2004) *Ethnic image of Banat, in late eighteenth and early nineteenth century*. Research. Vol 2. No. 15. pp. 125-134.

Mookherjee, N. (2011) *The aesthetics of nations: anthropological and historical approaches*, Durham. Journal of the Royal Anthropological Institute Vol. 17. No 1. Pp S1-S20.

Moore, H.L. (1988) *Feminism and Anthropology*, Cambridge Press.

Morris, B. (1994) *Anthropology of self: The individual in cultural perspective*. London, Pluto Press.

Morris, J. (2013) *From "Peace by Dictation" to International Organisation: Great Power Responsibility and the Creation of the United Nations*. The International History Review. Vol. 35, No. 3. pp. 511-533.

Naumović, S. (2013) *Transition politique, usage de la tradition et changement de la pratique rituelle dans les villages de Serbie, 1987-1991*. Antropologija. Vol. 2. No 13. pp. 25-56.

- Nedeljković, S. (2007) *Čast, krv i suze*. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar.
- Neofotistos, V. (2013) *Identity Politics*. Oxford Press.
- Nielsen, B. (2011) *UNESCO and the 'right' kind of culture: Bureaucratic production and articulation*. SAGE Journals. Vol 31, No. 4. pp 273-292.
- O'Neill, B. (2011) *A Critique of Politically Correct Language*, The Independent Review, v. 16, n. 2, pp. 279–291.
- Oberschall, A. (2007) *Conflict and Peace Building in Divided Societies: Response to Ethnic violence*. New York. Routledge.
- Olvig, K. F., (1999) *The Burden of Heritage*. American Ethnologist Vol 26, No 2.
- Papazoglu, N. (1969) *The central Balkan tribes in pre-Roman times: Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians*. Hakkert. Amsterdam.
- Pejanović, R. (2009) *Metodi kvalitativnih istraživanja u društveno – ekonomskoj (i agroekonomskoj) nauci*. Letopis naučnih radova. Vol. 33. No. 1. pp. 5-18.
- Pejanović, R. (2009) *Metodi kvalitativnog istraživanja u društveno-ekonomskoj (i agroekonomskoj) nauci*. Letopis naučnih radova. Godina 33. Broj I, pp. 5-18.
- Petrović, R. (1985) *Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Prnjat, B. (2006) *Uvod u kulturnu politiku*. Novi Sad. Stylos.
- Radičević, D., Špehar, P. (2015) *Some remarks on Hungarian Qonquest Period Finds in Vojvodina*. Acta Archaeologica Carpathica. Vol. L. pp. 137-162.
- Rawal, N. (2008) *Social Inclusion and Exclusion: A Review*. Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology. Vol. 2. pp. 161-180.
- Reiter, R.R., (ur.) (1975) *Towards and Anthropology of woman*. Monthly review Press.
- Rex, J. (1996) *Ethnic Minorities in the Modren Nation State*. Palgrave Macmillan.
- Richards, G. (2011) *Cultural tourism trends in Europe: a context for the development of Cultural Routes*. u Khovanova Rubicondo, K. (ur.) Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness. Strasbourg. Council of Europe Publishing.

Rudolff, B. (2006) *'Intangible' and 'tangible' heritage A topology of culture in contexts of faith*. Inaugural dissertation (PhD thesis). Siegen, Germany.

Rumsey, S. K. (2009) *Heritage Literacy: Adoption, Adaptation, and Alienation of Multimodal Literacy Tools*. National Council of Teachers of English. Vol. 60, No. 3. pp. 573-586.

Rumsey, S. K. (2018) *Holding on to Literacies: Older Adult Narratives of Literacy and Agency*. Literacy in Composition Studies. Vol. 6, No. 1.

Sajti, E. (2010) *Hungarians in Vojvodina 1918-1947*. Forum. Novi Sad.

Salacuse, J. W. (1999) *Intercultural Negotiation in Intercultural Buisness*. Group Decision and Negotiation Vol. 8 No. 3. pp 217–236.

Samadi Rendi, L. (2008) *Final Report of Second Coordinating Meeting of the Countries Celebrating Nowrouz Preparation of Nowrouz Multi-National File*, Milli Folklor Vol. 20 No. 79. pp. 110-111.

Samovar, L.A., Porter, R.E., McDaniel, E.R., Roy, C.S. (2012) *Intercultural Communication: A Reader*. Wadsworth Cengage Learning.

Schouten, F. (1995) *Heritage as Historical Reality*. u Herbert, D. (ed.) *Heritage, Tourism and Society*. London, Mansell. pp 21-31.

Segal, D. (2001) *Anthropology of Multiculturalism*, International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences. New York. Elsevier Science.

Semprini, A. (1999) *Multiculturalismo*. Traducaao De Laureano Pelegrin. Bauru: Edusc.

Severo, M., Cominelli, F. (2015) *Mapping Intangible Cultural Heritage in France*. Conference Proceedings Cultural Mapping: Debating Spaces and Places. Valletta, Malta.

Shweder, R.A. i Bourne, E.J. (1984) *Does the concept of person vary cross-culturally?* u LeVine, R. A. (ur.) *Culture Theory: Essays on Mind, Self and Emotion*. Cambridge University Press. pp 158-99.

Silver, H. (1994) *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*. International Labour Review Vol. 133. No. 5. 531-578.

Silverman, H. (2011) *Contested Cultural Heritage, Religion, Nationalism, Erasure, and Exclusion in a Global World*. Springer.

- Simić, I., Zlatanović, Lj. (2008) *Interdisciplinarnost kvalitativnih istraživanja*. Psihologija i interdisciplinarnost. Filozofski fakultet. Niš.
- Smith, A.D. (1991) *National identity*. Harmondsworth. Penguin.
- Smith, L. (2006) *Uses of Heritage*. London/New York. Routledge.
- Sokefeld, M. (1999) *Debating self, identity and culture in anthropology*. Current Anthropology. Vol. 40. No. 4. pp 417-447.
- Spiro, M. E. (1986) *Cultural relativism and the future of anthropology*. Cultural Anthropology Vol. 1 No. 3. pp 259-286.
- Spiro, M.E. (1993) *Is the Western conception of the self peculiar within the context of the world cultures*. Ethos. Vol 21 No 2. pp 107-153.
- Steele, C.M., Aronson, J. (1995) *Stereotype Threat Does Not Live Alone*. American Psychologist. Vol. 1. No. 57. pp. 47-56.
- Stoczkowski, W. (2009) *UNESCO's doctrine of human diversity: A secular soteriology?* Anthropology Today Vol. 25. pp 7–11.
- Špehar, P.N., Radičević D. (2013) *Porfirogenitovi međaši na Istru i staromađarski nalazi u Vojvodini*. U Zbornik radova (ur. Makisimović, Lj., Krsmanović, B.) Vizantološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti. pp. 43-55.
- Taylor, Ch. (1989) *The Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, MA. Harvard University Press.
- Taylor, M. N. (2009) *Intangible Heritage governance, cultural diversity, ethno-nationalism*. Focaal Vol. 55. pp. 41-58.
- Tedlock, B. (1991) *From Participant Observation to the Observation of Participation: The Emergence of Narrative Ethnography*, Journal of anthropological Research Vol. 47 No. 1
- Toye, J. Toye R. (2010) *One World, Two Cultures? Alfred Zimmern, Julian Huxley and the Ideological Origins of UNESCO*. Journal compilation. The Historical Association and Blackwell Publishing. pp. 308-331.
- Tunbridge, J. E.; Ashworth G. J. (1996) *Dissonant heritage: the management of the past as a resource in conflict*, Chichester. J. Wiley.
- Turner, T. (1993) *Anthropology and Multiculturalism: What Is Anthropology That Multiculturalists Should Be Mindful of It?* Cultural Anthropology. Vol. 8. No 4. pp 411-429.

Vecco, M. (2010) *A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible*. Journal of Cultural Heritage. Vol. 11 pp 321-324.

Vrdoljak, A. F. (2005) *Minorities, Cultural Rights and the Protection of Intangible Cultural Heritage*. University of Western Australia.

Waltz K.N. (1979) *Theory of International Politics*. University of California, Berkeley.

Wapmuk, S. (2009) *In Search of Greater Unity: African States and the Quest for an African Union Government*. Journal of Alternative Perspectives in Social Sciences. Vol. 1, No. 3. pp. 645-671

Weiner, A. B. (1992) *Inalienable possessions: the paradox of keeping-while-giving*, Berkeley. University of California Press. pp 47–78.

Wetherell, M. (2010) *The SAGE Handbook of Identities*. SAGE publications Ltd.

Wilmsen, E.N., McAllister, P. (1996) *The Politics of Difference: Ethnic Premises in a World of Power*. Chicago, University of Chicago Press.

Wimmer, A. (2013) *Waves of war, Nationalism, State Formation, and Ethnic Exclusion in the Modern World*. Cambridge, Cambridge University Press.

Yoshida, K. (2004) *The Museum and the Intangible Cultural Heritage*, Museum International Vol. 56. No. pp 1-2.

Zechenter, E. M. (1997) *In the Name of Culture: Cultural Relativism and the Abuse of Individual Author(s)*, Journal of Anthropological Research, Vol. 53, No. 3. pp 331-347.

Žikić, B. (2007) *Qualitative Field Research in Anthropology. An Overview of Basic Research Methodology*. Etnoantropološki problemi. Vol. 2. No. 2. pp. 124-135.

Žikić, B. (ur.) (2011) *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe*, Zbornik radova sa naučnog skupa Kulturni identiteti u XXI veku, Beograd. Baoumgartl, B., Favell, A. (1995) *New Xenophobia in Europe*. Martinus Nijhoff Publishers.

Izvori:

Laturcq, JG. (2009) *Heritage-making and Policies of Identity in the "Post-conflict Reconstruction" of Sudan*. Pratiques du Patrimoine en Egypte et au Soudan

Dostupno na:

<https://ema.revues.org/2904>

Pristupljeno:

4.5.2019.

Unesco. 2003: Konvencija o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva.

Dostupna:

[http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/12.%20Konvencija%20o%20ocuvanju%20nematerijalnog%20kulturnog%20nasledja%20\(Pariz%202003\).pdf](http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/12.%20Konvencija%20o%20ocuvanju%20nematerijalnog%20kulturnog%20nasledja%20(Pariz%202003).pdf)

Pristupljeno:

14.12.2019.

Savet Evrope. 2005: Okvirna konvencija Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo.

Dostupno na:

[http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/6.%20Okvirna%20konvencija%20Saveta%20Evrope%20o%20vrednosti%20kulturnog%20nasledja%20za%20Odrustvo\(Faro,%202005\).pdf](http://www.kultura.gov.rs/docs/stranice/82128418889499865927/6.%20Okvirna%20konvencija%20Saveta%20Evrope%20o%20vrednosti%20kulturnog%20nasledja%20za%20Odrustvo(Faro,%202005).pdf)

Pristupljeno:

14.06.2019.

Portal građanske Vojvodine "Autonomija"

Dostupno na:

<http://www.autonomija.info/skup-vojvodanski-identitet-ima-smisla.html>

Pristupljeno:

29.5.2019

Sajt pokrajinske Valade, AP Vojvodine

<http://www.vojvodina.gov.rs/en/autonomous-province-vojvodina>

Pristupljeno:

29.5.2019.

Sajt televizije Pančevo

<http://rtvpancevo.rs/2019/05/26/24-udruzenja-na-etno-danu-u-kacarevu/>

Pristupljeno:

29.5.2019.

Sajt onlajn časopisa 013

<http://013info.rs/vesti/drustvo/kacarevo-dan-rumunske-kulture>

Pristupljeno:
29.5.2019.

Kancelarije za ljudska i manjinska prava
<https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19816>

Pristupljeno:
31.5.2019.

Zavod za statistiku, podaci Vojvodine

Dostupno na:

http://www.puma.vojvodina.gov.rs/search.php?search_text=statistika&token=b2bd11c06b582054b9497825cdb92686

Pristupljeno:
31.05.2019.

Slovački Zavod Vojvodine

<https://www.slovackizavod.org.rs/sr/kulturno-nasledje//ž>

Pristupljeno:
29.5.2019

Članak iz časopisa *The conversation*

Dostupno na:

<https://theconversation.com/how-french-law-makes-minorities-invisible-66723>

Pristupljeno:
02.06.2019.

Članak iz časopisa *Psychology Today*

Dostupno na:

<https://www.psychologytoday.com/us/blog/finding-new-home/201811/are-immigrants-dangerous>

Pristupljeno
29.5.2019.

Članak iz časopisa *News and Media*

Dostupno na:

<https://www.unisa.ac.za/sites/corporate/default/News-&-Media/Articles/Are-Africans-linguistically-alienated-from-their-heritage%3F>

Pristupljeno:
6.6.2019.

Reprezentativna lista nematerijalnog kulturnog nasleđa čovečanstva

Dostupno na:

Unesko <https://ich.unesco.org/en/register>

Pristupljeno:
29.5.2019.

Izlaganja sa konferencije, Unesko
<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001400/140090e.pdf>

Pristupljeno:
14.12.2018.

Pravilnik RS, o upisu na u Nacionalni registar nematerijalnog kulturnog nasleđa
Dostupno na:

<http://www.nkns.rs/sites/default/files/documents/pravilnik-o-upisu-u-registar.pdf>
Pristupljeno:
17.6.2019.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa
čovečanstva

Dostupno na:
http://www.podaci.net/_gSRB/propis/Konvencija_o_ocuvanju/K-onknas01v1001.html
Pristupljeno:
25.5.2019.

Uneskova inicijativa protiv krijumčarenja elemenata kulturnog nasleđa

Dostupno na:
<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/videos/heritage-is-identity-dont-steal-it/>
Pristupljeno 24.5.2018

Pokrajinski projekat Afirmacija multikulturalizma i tolerancije

Dostupno na:
http://www.puma.vojvodina.gov.rs/etext.php?ID_mat=1301
Pristupljeno:
17.6.2019.

Uneskov osnivački dokument (Ustav)

Dostupno na:
http://www.unesco.org/education/pdf/UNESCO_E.PDF
Pristupljeno:
7.7.2018.

Odrednica Uneskove misije i mandata

Dostupno na:
<https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>
Pristupljeno:
20.7.2019.

Convention 1954: *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, The Hague: UNESCO.

Dostupno na:

<http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1954-hague-convention/>

Pristupljeno:

3.7.2019.

Recommendation 1964: *Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Export, Import and Transfer of Ownership of Cultural Property*, Paris, UNESCO.

Dostupno na:

[http://portal.unesco.org/en/ev.php-](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13083&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)

[URL_ID=13083&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html](http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13083&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html)

Pristupljeno:

24.3.2019.

Convention 1972: *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, Paris: UNESCO.

Dostupno na:

<https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

Pristupljeno:

24.3.2019.

Recommendation 1989: *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*, Paris: UNESCO.

Dostupno na:

<http://orcp.hustoj.com/2016/01/08/recommendation-1989/>

Pristupljeno:

24.3.2019.

Convention 2001: *Universal Declaration on Cultural Diversity*, Paris: UNESCO.

Dostupno na:

http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/5_Cultural_Diversity_EN.pdf

Pristupljeno:

24.3.2019.

Convention 2003: *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO

Dostupno na:

<https://ich.unesco.org/doc/src/15164-EN.pdf>

Pristupljeno:

24.3.2019.

Članak Njujork Tajmsa

Dostupan na:

https://www.nytimes.com/2012/01/08/travel/whats-up-with-all-the-unesco-sites.html?_r=0

Pristupljeno 24.5.2019.

Publikacija svetske turističke organizacije

Dostupna na:

https://www.immaterieelerfgoed.nl/media/inline/2017/9/14/tourism_and_intangible_cultural_heritage_unwto.pdf

Pristupljano

12.4.2019.

Sajt svetske turističke organizacije

<http://www2.unwto.org/>

Pristupljeno:

12.4.2019.

Sajt Saveta Evrope

<https://www.coe.int/en/web/portal>

Pristupljeno:

23.5.2019.

Kopenhaški kriterijumi

Dostupni na:

https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/accession_criteria_copenhagen.html

Pristupljeno:

20.5.2019.

Ministarstvo spoljnih poslova, sajt

<http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/multilateral/savet-evrope?format=pdf&lang=lat>

Pristupljeno:

6.6.2019.

Convention for the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, 2005, UNESCO, Paris.

Dostupna na:

<https://en.unesco.org/creativity/convention/texts>

Pristupljeno:

5.6.2019.

Izveštaj konferencije u Beogradu, koju je organizovao Unesco

Dostupan na:

<https://en.unesco.org/creativity/news/2005-convention-seminar-culture-development-belgrade>

Pristupljeno:

24.5.2019.

Pravilnik o načinu vođenja posebnog biračkog spiska nacionalne manjine Službeni glasnik RS br. 72/09

Dostupno na:

<http://rik.parlament.gov.rs/doc/dokumenta/podzakonska/drugi-org/5/pravilnik%20o%20nacinu%20vodjenja%20posebnog%20birackog%20spiska%20-%20lat.pdf>

Pristupljeno:

4.4.2019.

Predavanja Nevene Gojković, sa serija predavanja *Konrad Adenauer Foundation*

Dostupno na:

<http://politicsir.cass.anu.edu.au/centres/ces/highlights/konrad-adenauer-lecture-series>

Pristupljeno:

24.4.2019.

Zvanični sajt AP Vojvodine

Dostupno na:

<http://www.vojvodina.gov.rs/en/autonomous-province-vojvodina>

Pristupljeno

1.4.2019.

Izveštaj Komesarijata za izbeglice Republike Srbije „Stanje i potrebe interno raseljenih lica u kolektivnim centrima u Republici Srbiji“

Dostupno na:

http://www.kirs.gov.rs/wb-page.php?kat_id=70&lang=1

Pristupljeno:

3.3.2019.

Rezultati istraživanja Privredne komore Vojvodine

Dostupno na:

<https://www.pkv.rs/2004/09/28/stanovnistvo-i-naselja-vojvodine-danas/>

Pristupljeno:

4.6.2019.

Spisak vladinih i nevladinih organizacija manjina

Dostupno na:

<https://mtt.org.rs/AdreseudruzenjaVojvodine2009.pdf>

Pristupljeno:

8.6. 2019.

Članak iz lista Politika

Dostupno na:

<http://www.politika.rs/sr/clanak/386415/Politika/Manjinske-partije-u-dvotrecinskoj-vecini, Večernje novosti>

Pristupljeno:

7.6.2019.

Članak iz lista Novosti

Dostupno na:

http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/izbori_2012/aktuelno.316.html:376423-Registruju-se-kao-manjinske-stranke-da-izbegnu-cenzus

Pristupljeno na:

7.6.2019.

Članak iz lista Espresso

Dostupno na:

<https://www.espreso.rs/sport/navijaci/139509/ko-je-pola-madjar-pola-ustasa-ovaj-detalj-o-pesmi-koja-je-izazvala-skandal-u-srpskom-fudbalu-sigurno-niste-znali-video>

Pristupljeno:

18.4.2019.

Članci sa sajta Aljazeera

Dostupno na:

<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/progon-albanskih-pekara-u-srbiji-zlocin-bez-kazne>,

Pristupljeno:

7.3.2019.

Dostupno na:

<http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kako-su-letjele-albanske-pekare-u-srbiji>

Pristupljeno:

7.3.2019.

Članak za The Conversation

Dostupno na:

<https://theconversation.com/how-french-law-makes-minorities-invisible-66723>

Pristupljeno:

17.2.2019.

Intervju sa Aleksejem Kišjuhasom

Dostupno na:

<http://www.autonomija.info/skup-vojvodanski-identitet-ima-smisla.html>

Pristupljeno:

12.4.2019.

The Nara Document On Authenticity

Dostupno na:

<http://whc.unesco.org/archive/nara94.htm>

Pristupljeno:

5.6.2019.

Intervju sa direktorkom Muzeja i Umetničke Galerije Državne Banke Pakistana

Dostupno na:

<https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/greatest-risk-our-heritage-ignorance>

Pristupljeno:

4.5.2019.

Zvanična stranica Ministarstva kulture Republike Hrvatske

Dostupno na:

<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=522>.

Pristupljeno:

6.6.2019.

Biografija autorke

Jelena Ćuković, MA, je istraživač saradnik Instituta za etnologiju i antropologiju pri Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu gde radi na istraživačkom projektu – Identitetske politike Evropske Unije: Prilagođavanje i primena u Republici Srbiji. Osnovne i master studije završila je na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Jelena Ćuković prezentovala je na nekoliko nacionalnih i međunarodnih konferencija i učestvovala je u organizaciji jedne. Autorka je jedne monografije i više naučnih radova objavljenih u relevantnim naučnim časopisima.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора **Јелена Ћуковић**

Број индекса **8Е/16-5**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТИ ИЗМЕЂУ НАУКЕ, ПОЛИТИКЕ И БИРОКРАТИЈЕ

Антрополошка анализа заштите мањинског нематеријалног културног наслеђа у Унесковом систему у Републици Србији, на примеру АП Војводине

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, јун, 2019.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **Јелена Ћуковић**

Број индекса **8Е/ 16-5**

Студијски програм **Етнологија и антропологија**

Наслов рада

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТИ ИЗМЕЂУ НАУКЕ, ПОЛИТИКЕ И БИРОКРАТИЈЕ
Антрополошка анализа заштите мањинског нематеријалног културног
наслеђа у Унесковом систему у Републици Србији, на примеру АП
Војводине

Ментори **проф. др Милош Миленковић**

проф. др Марија Брујић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, јун, 2019.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТИ ИЗМЕЂУ НАУКЕ, ПОЛИТИКЕ И БИРОКРАТИЈЕ

Антрополошка анализа заштите мањинског нематеријалног културног наслеђа у Унесковом систему у Републици Србији, на примеру АП Војводине

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, јун, 2019.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.